

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

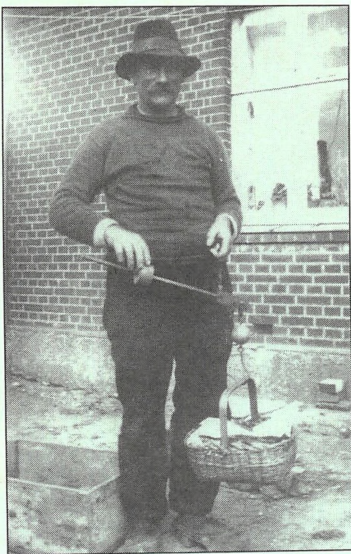
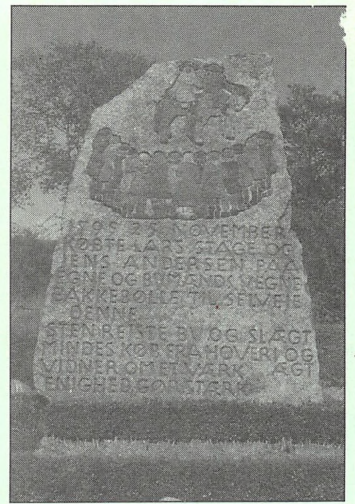
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 1995

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 1995

Årbog 1995
udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktør:
Henning Jessen

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne.

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt i
Faxø Bogtrykkeri/Offset

Indhold

Torben Rasmussen:

Bønderne købte Bakkebølle fri fra Lilliendal 5

Verner Larsen:

Tolv år som medlem af Præstø amtsråd 19

Henning Jessen:

KZ-lejrfangernes mareridt endte i Klintholm 26

Axel Degn Johansson:

Noget om stednavne på Karrebæk og Dybsø fjarde 34

Henning Jessen:

Fjord og fisker 62

Henning Gøtz:

Solen og vindenes ø - Øland 73

Allis Bro:

Årets gang 76

Svend C. Dahl:

Litteratur om Præstø amt 1994 79

Styrelsen 87

Bøger 88

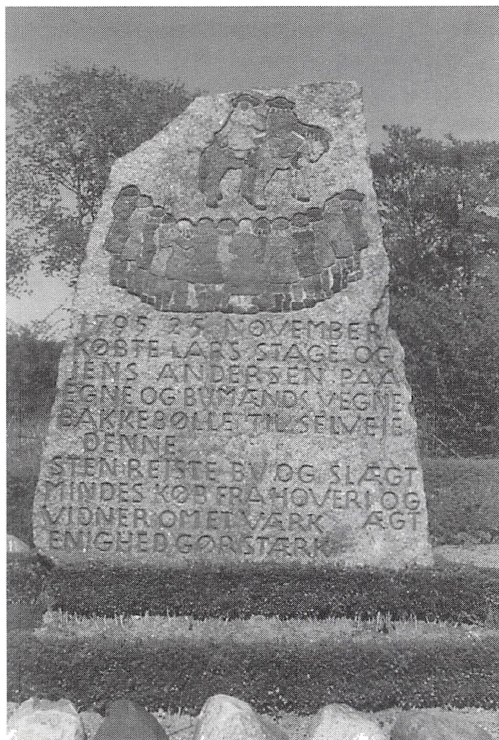
Bønderne købte Bakkebølle fri fra Lilliendal

200-året for den skelsættende begivenhed,
der gjorde Bakkebølle fri. -
I 1801 blev indgået en „Bøndernes grundlov”.

Af Torben Rasmussen

I Bakkebølle står en mindesten, Bakkebølle-stenen, der er rejst i 1935 for at mindes begivenheden og hædre de personer, der 140 år tidligere i 1795 købte byen til selveje fra Lilliendal gods. Det er altså i år 200 år siden, at denne skelsættende begivenhed fandt sted. Det skal selvfølgelig fejres på behørig vis i Bakkebølle. 200-årsdagen er den 25. november, men allerede i den forløbne sommer opførte Sydsjællands Kulturteater forfatteren Thomas Nielsens dramatisering af begivenheden og historiske hændelser, der gik forud. Dramatiseringen, der havde fået den noget knudrede titel: Ikke er vi bønder gæs - fordi vi er grå!, opførtes som friluftspil ved Bakkebølle Strand i juni måned.

Hvad er den historiske baggrund? Kort

Bakkebøllestenens forside, som viser billedhuggeren Gunner Hansens opfattelse af Lars Stages og Jens Andersens afsked med de øvrige bymænd før turen til København, en tur der skulle få skelsættende betydning for hele Bakkebølle. Teksten er af Holger Munk. (Privatfoto, tilhører Jens Kruse, Langebæk).

kan det vel siges at være de foranstaltninger til bondestandens frigørelse, der startede i sidste halvdel af 1700-tallet, og hvoraf Stavnsbåndsløsningen fejlagtigt er gjort til hovedhjørnestenen, mens de ting, der virkelig fik betydning, er:

Udskiftning fra fællesskabet, som er gennemført i to tempi, regulering af hoveriydelsen, og overgang til selveje.

Fra gammel tid har der på Stensved Overdrev været græsning for de omkringliggende landsbyer samt for borgerne i Vordingborg for op til 400 „Høfueder”, som det var fastsat i 1688-matriklens eng- og skovtakseringsprotokol. Men udviklingen medførte, at de 400 blev overskredet, og så kom ønsket fra de forskellige landsbyer om at få anvist deres part af overdrevet. Og det falder sammen med, at der i 1757 på A. G. Moltkes foranledning ned-sattes en landvæsenskommission, som 29.12. 1758 kom med forordningen om „Indskrænkning af fællesskabet på overdrev m.m.”, og derved fik Bakkebølle sin „Stensveds Overdrevs Part”, i dag gårde- ne „Rønholm” og „Kjølholm”, samt de 26 td.ld. husmandsjord, som nu er del af det militære øvelsesområde.

Ryttergods til salg.

Bakkebølle og Sydsjælland var fra gammel tid krongods og fra 1720 under Vordingborg Rytterdistrikt. Udviklingen medførte, at staten skulle bruge mange penge, og det faldt sammen med, at man efter syvårskrigen 1756-63 indså, at en omlægning af hærvesnet var påkrævet. En måde at skaffe penge på var at afhænde de nu overflødige rytterdistrikter rundt om i landet.

Efter en beslutning allerede i 1763 om at afhænde Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter blev denne beslutning dog ændret, så alt andet krongods skulle sælges først, og Antvorskov- og Vordingborgdistrikterne til sidst i 1768. De steder i landet, hvor ryttergodset er solgt i årene 1763-68, er mange bønder blevet selvejere, idet de har købt deres fæstegårde.

Hvad der egentlig skete i årene 1763-68 med Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter er ikke helt klart, men det er dog sikkert, at hovbønderne under Vordingborg Slot forpagtede hovmarkerne i tre år, 1765-68, for 5000 Rd. Peder Snedker er underskriver for Bakkebølle, og skovriderne Folsack og Hertz caverer for beløbet. Dette er jo et skridt i den rigtige retning. Som forpagtere af hovmarkerne er bønderne nu fri for hoveriet, og de er helt sikkert gået til arbejdet med en helt anden lyst og energi.

Nu kommer imidlertid turen til Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter. 03.03.1768 udsendes konditionerne for salget, men allerede 08.03 kommer den kongelige befaling: Auktionen standses! De to distrikter overlades til Overskattedirektionen for 72½ Rd. pr. td. hartkorn, (=gennemsnit for Det Falsterske Distrikt). Der skal forsøges gennemført landboreformer med det sigte at:

- 1) Ophæve fællesskabet,
- 2) Begrænse eller fastlåse hoveriet.
- 3) Give mulighed for arvefæste eller selveje.

Som teknisk sagkyndig blev holsteneren Johan Voelker knyttet til overskattedirektionen for at udbrede kendskabet til det holstenske koppelbrug. I modsætning til det sjællandske 3-vangs-brug med en kun 3-årig rotation har dette op til en 10-12-årig rotation.

F.eks. 1=gødnet rug, 2=byg, 3= rug, 4-5-6=havre, 7-8-9-10=græs, 11=brak. Det 4-årige græsleje skulle give bedre græs, og den efterfølgende brak skulle give en effektiv ukrudtsbekæmpelse.

Bondebrug - ikke proprietærgårde

Det viser sig imidlertid, at overskattedirektionen i nogen grad har misforstået opgaven, idet der forberedes oprettelse af proprietær-gårde ved Vordingborg, Lekkende og Beldringe, tegninger til såvel avlsbygninger som beboelse foreligger!

19.11.1770 kommer derfor en kongelig ordre: Generallandvæsenskommissionen over-

tager arbejdet, da der ikke skal indrettes etablisement for proprietærer, men for bønder! Leder bliver botanikeren Oeder, og teknisk sagkyndig bliver Torkel Baden, tidligere inspektør på godset Bernstorff, hvor fællesskabet blev ophævet, gårdene udskiftet og koppelbruget indført. Der stiles nu mod bondestandens frigørelse for hoveri, og ladegårdsjordene inddeles i parceller på 40-60 td. ld. og bortforpagtes.

I rytterdistriktets papirer findes en kontrakt, efter hvilken Vordingborg Slots hovmarker er opdelt i 26 parceller og overladt de underliggende hoveribønder i forpagtning for år 1771 på GeneralLandvæsens Commissionens nærmere forventede approbation for 4700 Rd. betalt i 2 terminer, 11. okt. og 11. dec. For Bakkebølle underskriver Ole Nielsen og Peder Nielsen Snedker, Vordingborg, 22.04.1771. Approberet 11.05.1771, dog fragår 300 Rd. for Aunø, som Commissionen har beregnet til andet brug. På Aunø har Commissionen udsat en del oculerede kvæg på græs. De bortsælges ved auktion 5. og 26. aug., 14. sept., 12. okt. og 14. nov. Commissionen mener det åbenbart helt alvorligt nu. I løbet af 1771 bortsælges alt materiel, inventar m.m. fra distriktets ladegårde. Vi må vente, at det nu er slut med hoveriet! Jordene bortforpagtes igen for 1772 og -73, men nu er der flest velhavere blandt forpagterne, Bakkebøllerne er ikke med, men enkelte andre byers bønder har nogle få parceller.

Hovedgårde

Men: Riget fattes penge. Det besluttes endnu en gang at afhænde Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter! Rentekammeret overtager administrationen og forbereder salget. Vordingborg Rytterdistrikt inddeles i tolv hovedgårde, som får tillagt en del fri hovedgårdsjord, kirkegods, skove og bøndergods. Da træ er en mangelvare, får nr. 11, Høvdingsgård, Bakkebølle med skovskyld 6-5-0-0, nr. 4, Øbjerggård, får Vintersbølle + Kidehauge med skov, og nr. 5, Snertingegård, får Græsbjerg med skov.

Bønderne, som har nydt friheden i nogle år, skal nu stå til regnskab for alle ulovligheder begået i tiden 1771-74. For Bakkebøllerne er det deres og alle skovbønders speciale, nemlig skovtyverier, ialt 27 tilfælde. Sent på året 1774 får regimentsskriveren ordre på at inddrive hoveripenge for årene 1772-73, da bønderne jo ikke har forrettet avlingshøveri. Kravet kom imidlertid for sent, Ryttergodset var solgt, og det var ikke muligt at inddrive pengene. Man havde ellers sikret sig, at alle restancer overgik til køberne, men hoveripengene havde man altså ikke været opmærksom på!

Bakkebølle kom til at høre under 11. hovedgård, Høvdingsgård, men da denne havde samme ejer som Lilliendal, kammerjunker Hans Gustav Lillienskjold, henlagdes Bakkebølle herunder efter kongeligt approberet reglement 15.04.1776. Havde Bakkebøllerne mærket nogen af bondefrigørelsens elementer, nemlig udskiftningen fra fællesskabet på overdrevet i 1758-59 og frihed for høveri 1765-68 og 71-73, så var det nu en meget brat over-

gang med hoveripligt til et privatgods, og det var en pligt, som byens 23 husmænd også fik at mærke.

For at vise den forskel, der kunne være på bøndernes kår fra sted til sted, kan nævnes, at da Johan Ludvig greve Rewentlow i 1775 startede sit virke på Brahetrolleborg på Fyn, samlede han sine fæstebønder og lod dem i sit påsyn ødelægge træhest, skampæl og andre bondeplageredskaber, mens det nye privatgods Lilliendal anskaffede sig en tilsvarende samling. En slægtsoverlevering fortæller, at i hvert fald een Bakkebøllebonde, Rasmus Andersen Stage fra gård nr. 4-5, Stagegården, har prøvet Lilliendals træhest. Forseelsen var, at han ikke ville vende tilbage for at pløje en fure en gang til, en fure der ikke var blevet vendt helt om. Der er fra tid til anden rejst tvivl om denne histories pålidelighed. Men vi ved, at det ikke var noget enestående tilfælde. En ung mand fra Mern fik sig en tilsvarende ridetur for samme forseelse og blev så ilde tilredt, at hans forældre lagde sag an mod godset ved Ugledige Ting. Sagen er nærmere refereret af Holger Munk i „Hasselskoven”, og også denne histo-

Scene fra Tjele, men kunne også være fra Lilliendal.

rie er blevet betvivlet. „Der har aldrig været nogen træhest på Lilliendal”.

Derfor: Vordingborg Rytterdistrikts Birks Justitsprotokol for år 1784, 21. og 27. maj fortæller om vidneafhøringer i sagen, som Peder Nielsens forældre anlagde mod godset for den voldelige adfærd mod sønnen, og i contrasagen, som godset anlagde mod „Complottet” i Mern, d.v.s. forældrene og søsteren, for at have modsat sig arrestationen af P.N. Vi har ikke kigget nærmere på den langstrakte sag, da den ikke er et Bakkebølle-anliggende, men den er et uomtvisteligt bevis på træhestens eksistens og brug på Lilliendal! Og den giver også slægtsoverleveringen fuld troværdighed.

Hoveriforordningen

Der var i 1760-70erne lavet mange hoveriforordninger, der søgte at fastsætte og begrænse hoveriet. De havde ikke påvirket Bakkebøllebøndernes hverdag synderligt i ryttergodstiden. Først nu i Lilliendaltiden fik de betydning, og så vidt vi kan se, kunne en snedig godsejer udnytte dem til sin fordel, selv om de var lavet for at beskytte bonden.

I 1779 gennemførte Lilliendal en egalisering i Bakkebølle, som indtil da havde bestået af 11 helgårde og 5 halvgårde, alle af meget forskellig størrelse, samt 23 huse. Det krævede 16 forskellige regnskaber for gårdene og også forskellige regnskaber for husene. Med egaliseringen, ligestilling i grund og afgift, var der nu 16 ens regnskaber for gårdene og noget tilsvarende for husene. Men samtidig var de 5 halvgårde nu blevet til helgårde, og det var til godsejerens fordel og bøndernes skade. En helgårds hovmål, (=det areal af hovedgårdsjorden, som bonden skulle passe), var 5 td. ld., og for en halvgård var det 2 1/2 td. ld. Bakkebølle havde altså hidindtil haft $55 + 12 \frac{1}{2} = 67 \frac{1}{2}$ td. ld. at passe, men nu var det for de 16 helgårde 80 td. ld! Men ikke nok med det. Kun husmænd med mere end 1 td. hartkorn var avlingshoveripligtige, og sådanne var der ikke nogen af i Bakkebølle. De 11 husmænd med jord havde tilsammen kun 0-7-0-2. Men det var der jo råd for, for en godsejer!

Man tager bare jorden fra de 10 husmænd og overdrager den til den 11. og tager yderligere en smule bondejord og lægger til, så han lige netop har over 1 td. hartkorn, 1-0-0-1! Gevinsten for godsejeren ved egaliseringen er altså 12 1/2 td. ld. jord mere passet af bønderne, + den avlingshoveripligtige husmand. De øvrige husmænd er stadig pligtige til „småhoveri”, som f. eks. her angivet for Lars Jensen:

Betale husafgift efter jordebogen eller i stedet forrette en ugentlig arbejdsdag, som jeg for godt finder.

Uden betaling årlig spinde 2 pund blå eller 2 pund uld.

Så og årlig en Københavnsrejse eller 6 arbejdsdage, hvor anvises, når han tilsagt vorder.

Samt jagt- og ladedage.

Der er ingen tvivl om, at ovenstående er en stærk skærpelse af husmandens hoveripligt siden Ryttergodstiden, til tider har den sikkert været lig 0.

Sydsjælland havde jo fra „Arilds Tid” været krongods, og godsejere havde været et ukendt begreb. De nye eksemplarer af arten, der nu var dukket op, var garanteret ikke elsket hverken af husmand eller af bonde. Og for Bakkebøllerne har såvel træhesten som egaliseringens virkning, som begge var imod tidens - bondefrigørelsens - ånd, været en voldsom provokation.

En godssamler

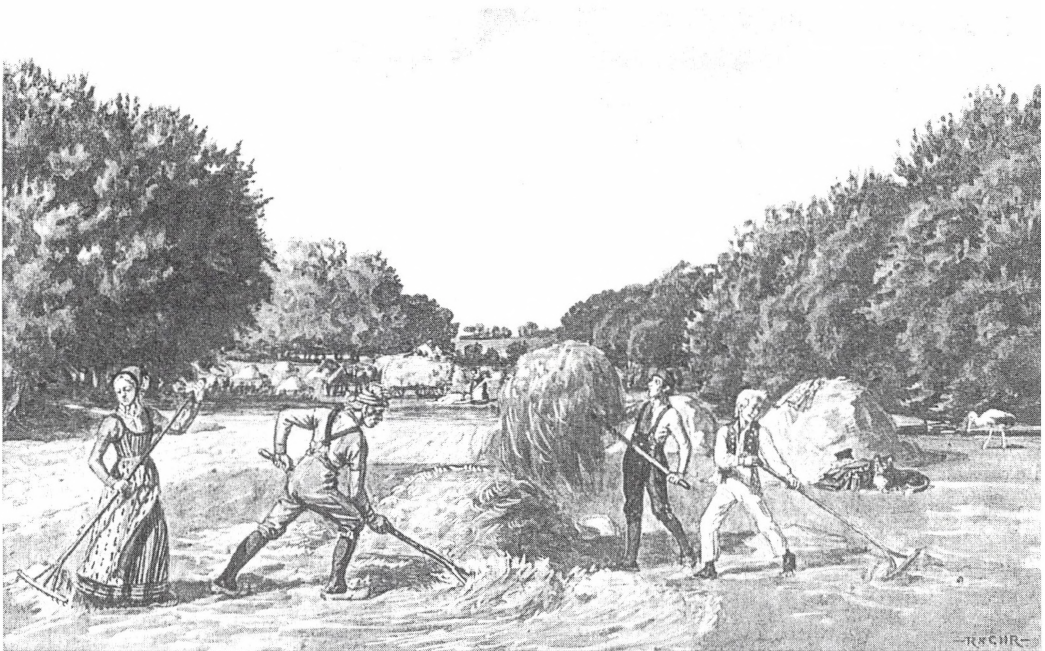
1785 købte Niels Lunde Reiersen Høvdingsgård og Lilliendal. Han var født 1742 i København og var af borgerlig herkomst. Han kom til søs og i lære i handel og industri. Han skabte sig hurtigt en formue, og sammen med grosserer Hans Brandsdorph ejede og drev han „Den Kongelige Silkefabrik”. Sammen med flere andre af datidens store handelsfolk drev han forskellige handelsforetagender. Formuen begyndte han nu at investere i sydsjællandske godser. I 1783 købte han således Nysø, Jungshovedgård og Oremandsgård, og nu i 1785 yderligere Høvdingsgård og Lilliendal. Han var ugift og boede det meste af sin tid i København. Som godsadministrator

ansatte han sin gode ven, justitsråd Søren Engelbreth, der førhen havde været amtsforvalter i Korsør, nu kommitteret i Rentekammeret. Lilliendal forpagtede han ud til Peter Neergård.

Dette ejerskifte har sikkert ikke medført nogen større ændring i forholdet mellem Bakkebøllerne og godset, og den nu så berømmelige begivenhed: Stavnsbåndsløsningen, 20.06.1788, er indtruffet uden at ændre noget som helst i Bakkebøllernes hverdag. De skulle fortsat gå, ride eller køre den lange vej til Lilliendals marker året rundt. 1791 indgik Reiersen en hoveri-forening, (=enighed om hoveriet), med sine underlagte hovbønder, men Bakkebøllerne er ikke med. De tilbyder at betale hoveripenge i stedet for avlingshoveri, men det kan godset ikke acceptere. De har også indsendt en klage over hoveriet til amtmanden, men en længere forsvarsskrivelse fra Reiersen bevirker imidlertid, at de ikke får medhold. Og så er tonen vel slået an for det videre samarbejde, som er uden enighed om noget som helst.

Konfrontation i Bakkebølle

Året efter kom det så til direkte konfrontation: Der skulle køres hø ind, og Bakkebøllerne blev tilsagt til at møde med 8 vogne og 3 mand pr. gård, ialt 48 mand. Dette antal var vel nok et urealistisk krav, og Bakkebøllerne mente da også, at det var nok med de 32, som de mødte med. De kom også kun med 7 vogne, da de heste, der skulle for den 8. vogn, var syge. Ladefogeden havde lovet at skaffe en ekstra vogn, hvad der imidlertid ikke skete. Endvidere kom de senere end krævet, de sidste kom først ved 10-tiden. Da arbejdsdagen var slut, manglede der 10 stakke, som ikke blev kørt ind. Næste dag fortsatte man, 5 stakke blev kørt ind, men så begyndte et længerevarende regnvejr, og de sidste 5 stakke, der var blevet spredt ud for at tørre, blev ødelagt af regnen. Godset anlagde nu sag mod bønderne med krav om erstatning for det ødelagte hø samt for opsætsighed. Sagen kom for ved Ugledige Ting 04.08.1792, 15 af de 16

Bakkebøllernes høførsel på Lilliendal i 1792 var nok knapt så idyllisk, som det vises her.

Bakkebøller var mødt op, og byens førstemand, Mads Pedersen fra gård nr. 1-7, nu Fuglegården, underskriver et forlig med godset om, at hver mand bl.a. skulle betale 2 Rd. til Mikkelsdag, (= 29. sept.).

Mikkelsdag kommer, men der er ingen, der betaler! 14.02.1793 bliver Bakkebøllerne indstævnet for retten med krav om betaling, men de nægter at have indgået noget forlig, det må være Mads Pedersens egen sag! Kræver sagen udsat i 8 dage. 21.02 møder Hans Jørgensen og Lars Pedersen op på samtlige bymænds vegne med et skriftligt indlæg og fordrer sagen udsat i 4 uger. Det kan ikke tilstedes, men dog 8 dage. Sagen kom så for igen 28.02, hvor Lars Larsen Stage fra gård nr 9-12, nu Rosnæs, var møde på samtlige bymænds vegne. Denne gang blev sagen imidlertid udsat i 4 uger, da amtmanden havde modtaget en klage fra de indstævnedede! Vi kender ikke klagens indhold, men sagen kom ikke mere for retten, så der må være indgået et nyt forlig, som Bakkebøllerne kunne acceptere.

Ejendommeligt nok anlagde godset året efter sag an mod samtlige hovbønder under Lilliendal og Høvdingsgård for ikke at holde en aftale om betaling af deres del af grøfte- og hegnsarbejde, men samtlige bønder nægtede at have indgået nogen aftale! Var det høkørselsagen og Bakkebøllernes håndtering af den, der havde opildnet bønderne?

På førerpladsen

Høkørselsagen var i første omgang en sag mellem godset og bønderne, men i Bakkebølle skete der også det, at byens hidtidige førstemand Mads Pedersen blev vraget til fordel for Lars Larsen Stage. Mads Pedersen var kommet til byen i 1768 fra Ørslev, hvor hans fader Peder Madsen var annexbonde under Udby præsteembede. Som barn og ung havde han jævnlige haft sin gang hos Udbypræsten, og det er ganske givet her, at han

har fået en sådan færdighed i den boglige kunnen, at han ret hurtigt indtog førerpladsen efter Peder Nielsen Snedker. Han blev således byens talsmand overfor Lilliendal, men samtidig også godsets talsmand, bondefoged udnævnt af godset, overfor sine byfæller. Herudover drev han med stort talent handel med heste, kreaturer og andet ikke alene i Sydsjælland, men også på Lolland og Falster. Fra tid til anden kunne han også hjælpe godset med en handel, han blev velanskrevet der. Sine byfæller kunne han hjælpe med alt muligt skriftligt, der findes i dag bevaret skøder og andet fra hans hånd. Hans daglige notater m.m. findes opbevaret på Landsarkivet som „Sognefoged Mads Pedersens Lommebog”. Han blev altså også byens første sognefoged. I høkørselsagen har de andre Bakkebøller altså følt, at han var for meget „godsets mand”, og det blev derfor Lars Larsen Stage, der fremover blev udset til at tale byens sag.

Niels Lunde Reiersen var som tidligere nævnt født i 1742, så man kan vel ikke påstå, at han var særlig gammel i 1793, da han besluttede at skrive sit testamente. Han indledte det med ordene: „En forsigtig mand bør tænke på sin død, mens tid er!” Og det var åbenbart ikke for tidligt, for han døde 20.07.1795. Hans godsadministrator, Søren Engelbreth, hans kompagnon i Silkefabrikken, Brandsdorph, samt justitsråd Bertel Bjørnsen, der var g.m. hans kusine, skulle være eksekutorer. Alt hans gods skulle bortsælges på den fordelagtigste måde, og kapitalen indgå i „Det Reierske Fond” som skulle virke „Til Manufakturvæsnets og Industriens Udvidelse og Forøgelse.”

Særlig Bakkebølle-plan

De tre eksekutorer har haft nok at se til med at forberede afviklingen af det store godsområde, der med Nysø og Jungshovedgård i nord via Oremandsgård til Høv-

dingsgård og Lilliendal i syd, alle med tilhørende bøndergods, strakte sig næsten uafbrudt fra Præstø Fjord til Storstrømmen. Det er derfor både overraskende og prisværdigt, at der har været tid til at udarbejde en særlig plan for Bakkebølle. Der kan ikke være tvivl om, at det er Engelbreth, der som godsadministrator har haft et sådant kendskab til forholdene, at han har indset, at særligt frasalg af byen med de vrangvillige bønder og sin placering langt fra godset ikke ville skade Lilliendal. Og så kunne han måske i bondefrigørelsens ånd opildne Bakkebøllerne til at købe byen til selveje.

Hvor mange gange Engelbreth sommer og efterår 1795 har været hos Bakkebøllerne, eller de hos ham, og hvor mange og vanskelige møder de selv har været igennem, inden de er gået ind for planen, ved vi ikke. Men på dagen, hvor selve auktionen over Reiersens store gods kompleks m.m. blev holdt i København d. 25.11.1795, er to Bakkebøllebønder, nemlig Lars Larsen Stage og hans noget yngre nabo Jens Andersen, til stede. Nu gjaldt

det om ikke at lade sig imponere af de mange fine herrer og de uvant store pengebeløb, der svirrede i luften!

Nysø Hovedgård med underliggende bøndergods og Skibbinge Kirke opråbes først. 60.000 Rd. er første bud, nye bud og overbud følger, og først ved 96.100 Rd. falder hammeren. Jungshovedgård med tilbehør følger og går for 82.100 Rd. Oremandsgård og Høvdingsgård følger, og nu er turen kommet til Lilliendal, som opråbes med Øster Egesborg Kirke samt bøndergods - uden Bakkebølle.

Det viser sig hurtigt, at det er auktionens perle. De 100.000 Rd. passerer hurtigt, og først ved 141.350 Rd. får justitsråd Uldal hammerslag. Nu gælder det for de to Bakkebøller at bevare fatningen. Bakkebølle opråbes med 16 gårde og 27 huse, samlet hartkorn 55-5-3-2, skovskyld 6-5-0-0. Der startes med 18.000 Rd., interessen er stor, bud følger på bud, det er Lars Stage der byder for Bakkebøllerne. Ved 24-25.000 Rd. går det knapt så stærkt, men Lars Stage er stadig med. Han ved, at han roligt kan byde over den vær-

Indtil 1793 var der fælles græsning på Stensved Overdrev.

di, som andre sætter på byen, han kan nemlig købe noget som ingen af de andre kan: sin egen og byfællers frihed! Stadig nye bud, Lars Stage byder 25.500 Rd., - stilhed - hammeren falder, den første spænding er udløst. Men Bakkebøllerne kan ikke være sikre på handlen endnu. Auktions-conditionerne kræver nu byen opråbt sammen med Lilliendal, og hvis der bydes mere end den samlede sum for de to, får en køber hammerslag for det! Lilliendal+Bakkebølle råbes nu op for den samlede sum: 166.850 Rd. Men „derpå skete ej noget bud.” Nu manglede der blot exekutorernes antagelse af Lars Stages bud, men den side af sagen har Engelbreth, som ganske givet har arrangeret det for Bakkebøllerne, jo nok stået inde for.

At Lars Stage og Jens Andersen har forladt København så hurtigt som muligt, er helt klart, og kun hensynet til hestene har været bestemmende for, hvor mange hvil der skulle holdes under vejs. I løbet af den 26. november har nyheden spredt sig i Bakkebølle. Vi har købt byen til selveje! Vi er frie!

En ny hverdag

Nu blev det igen hverdag, men anderledes end førhen. Glæden over ikke mere at skulle drage den lange vej til Lilliendals hovmarker var stor. Men samtidig bredte der sig en uvished og spænding m.h.t. det nye, der nu skulle ske. Der var forskellige betingelser knyttet til handelen. Byen skulle udskiftes, så hver gård fik sin jord samlet i et stykke, som sikkerhed skulle alle gårde og huse brandforsikres inden tre måneder, og skatter og afgifter skulle betales til boet indtil 01.06.1796. Skolevæsnets drift skulle nu overtages af Bakkebøllerne selv, arvemidlers forvaltning og husenes fæstebreve blev også deres sag. De 16 gårdmænd havde ikke kun købt deres egne gårde, men alt hvad byen bestod af, altså også de 27 huse. De var nu blevet ansvarlige for 258 af landsognets 777 indbyggere. Til sammenligning

var der i Nyråd, landsogn + bysogn, kun 191 indbyggere!

Men det vigtigste af alt, økonomien, skulle der styr på. De 25.500 Rd. skulle selvfølgelig deles i 16 dele, med lidt afrundede tal blev det 1593 Rd. pr. gård. Herfra skulle imidlertid trækkes „Kgl. 1/2 købesum”, en afdragsfri 4% prioritet fra Rytterdistriktets salg i 1774, ialt 3382 Rd. eller 211 Rd. pr. gård. Restsum pr. gård er herefter 1382 Rd., hvoraf de to trediedele, 921 Rd. bliver indestående som 1. prioritet til 4% p.a. Resten, 461 Rd., forrentet med 4% p.a. skal indbetales til boet 11.06.1796. Dette er altså den egentlige udbetaling, og som enhver kan forstå, var det noget nær en umulighed for den enkelte bonde at skaffe dette beløb så hurtigt.

Her viser Engelbreth sig igen som Bakkebøllernes fortaler. Han får de andre exekutorer til at gå med til at indrømme henstand. Han er nemlig klar over, at bønderne i løbet af få år kan forvandle Bakkebøllens skovrigdom til likvid kapital!

Indtil videre skulle byens jorder dyrkes som hidtil. Den endelige plan for byens udskiftning optog selvfølgelig alle, og det er helt klart, at Engelbreth fortsat var den drivende kraft, for det var ham, der i september 1796 anmodede landmåler Grønvold i Allerslev om at „påtage Dem Bakkebølle bys udskiftning således som De anser gavnligest og bedst for hver mand.” Selv om detaljerne ikke forelå, blev det hurtigt klart, at nogen af gårdene skulle flytte ud af byen, ja helt op på overdrevet nord for landevejen, og det var ikke nogen behagelig tanke.

For en af gårdmændene, Niels Rasmussen Kåre, var det så ubehagelig en tanke, at han fik sin stedfader, Jens Nielsen Kåre i Vintersbølle, til at rejse til København og opsøge Engelbreth for at formå denne til at fritage Niels Rasmussen for udflytning. Dette mishagede Engelbreth, som straks sendte Grønvold et brev med oplysning om besøget samt ordre om, at udflytning skulle finde sted, for at planen kunne

lykkes. Yderligere en af byens gårdmænd var meget betænkelig ved situationen, nemlig Jens Andersen, som havde været med Lars Stage i København for at købe byen fri. Han mente, at han som en fattig mand med mange små børn ikke kunne klare de omvæltninger, der nu forestod. Han sælger derfor i foråret 1797 sin gård, nr. 8-17 til forvalter Niels Adolf Bagger fra Nysø. At det er Engelbreth, der har bragt køber og sælger sammen, kan der ikke være tvivl om. Som godsadministrator har han selvfølgelig kendt forvalter Bagger på Nysø, og som stærkt involveret i Bakkebølles udskiftning har han også fornemmet Jens Andersens situation.

En kvinde blandt bymænd

I løbet af sommeren 1797 har Grønvold sin plan klar, og 11. september anmoder han amtmand Bielke i Næstved om at bestemme datoen for åstedsmødet vedrørende Bakkebølles udskiftning. Det bliver fredag den 15. september, og Jacob Bendtsen på gård nr. 6-10 anmodes om at være vært for mødet samt at indkalde bymændene. Den fredag møder så alle op på Jakob Bendtsens gård, nemlig amtmand Bielke, landvæsenskommissionen, der består af Cancelliråd Badstuber og kammerråd Prehn, landmåler Grønvold, proprietær Malling fra StensbyMølle, (der skulle laves en lille ændring af skellet mellem Vestenbæk og Bakkebølle), og samtlige bymænd. Den ene af disse var dog en kvinde, Margrethe Hansdatter eller „Ladefogedenken”, som hun kaldes efter sin afdøde mand, Niels Poulsen Ladefoged fra gård nr. 11-16. Som kvinde kunne hun imidlertid ikke møde frem alene i denne mandsforsamling, med sig havde hun prokurator Petersen fra Vordingborg, som skulle tale hendes sag.

Grønvold fremlægger planen, som indeholder følgende: Tre gårde skal flyttes ud af byen. Hjælpen til udflytterne og „hjemstederne”s bevarelse. Skolen skal have et jordtilliggende. 100 td. ld. skal

bevares som fredskov og fælleseje. Flest muligt skal have andel i de 111 td. ld. i Strandhaverne. Husmændenes jordtilliggende. „Skibepladsen” bevares som fælleseje.

Lodtrækning om udflytning deles i tre puljer. I 1. pulje træder Bagger frem og tilbyder at flytte sin gård ud, da han som ny mand i byen ikke er bundet af det gamle fællesskab. Og da hans gård er den ringeste i byen, hvad bygninger angår, øjner han chancen for at få sig en ny gård. I 2. pulje nægter Ladefogedenken højlydt at deltage i lodtrækningen, og dramatikken bliver ikke mindre, da kommissionen må trække for hende, og loddet falder på hende. I 3. pulje falder loddet på Lars Pedersen, gård nr. 14-4. Næste runde gælder så lodtrækning om de tre udflytterlodder, og med lige så stor dramatik må kommissionen igen trække for Ladefogedenken. Bagger får tildelt lodden på overdrevet ind mod Vestenbækskellet, Ladefogedenken får den anden overdrevslod ind mod Vintersbølleskellet, og Lars Pedersen får lodden på Tingsletten. Planens øvrige punkter godkendes uden nogen større diskussion. Husmændene, hvoraf kun en siden 1779 havde haft jord, får nu alle tildelt en jordlod. Der er nu ialt 27. De 13 af dem får en mindre jordlod direkte ved deres huse, men der i den nordligste del af overdrevet bliver udlagt 26 td. ld. til de 13 andre, og det 27. hus, det med jord, forbliver uændret.

I beskrivelse af bondestandens frigørelse nævnes det ofte, at det var husmændene, der blev taberne. Det gælder aldeles ikke i Bakkebølle. Her fik 26 jordløse husmænd nu hver en jordlod og blev samtidig af bønderne befriet for hoveripligten til Lilliendal! Og inden længe blev mange af dem selvejere.

I 1798 høstes for sidste gang på de gamle marker, og overtagelse af de nye lodder og udflytningen begynder.

Nr. 8-17: Niels Adolf Bagger er den første, der bryder op. Som nyttilflytter er han ikke bundet af fællesskabet i byen og

vil derfor så snart som muligt i gang med sin nye tilværelse. Vi må antage, at han har brugt al disponibel tid i sommeren 1798 til at bygge på sin nye gård oppe på overdrevet, 18.10 sælger han nemlig „hjemstedet”, det senere matr. nr. 33, nede i byen til hmd. Niels Jensen for 300 Rd. Den nybyggede gård på overdrevet ind mod Vestenbækskellet gav han navnet „Engelbrethsminde”, tydeligt en tak til Søren Engelbreth. Som den udefra kommende og med sit forhåndskendskab til Engelbreth har han helt klart set, at det var denne, der var den egentligt ansvarlige for Bakkebølles udskiftning og overgang til selveje. Navnet blev således for eftertiden en direkte påmindelse om begivenhederne sidst i 1700-tallet. Det er derfor ret beklageligt, at 4. generation på gården i begyndelsen af 1900-tallet erstattede dette navn med det måske mere velklingende „Kjølholm”, som ganske enkelt er en afledning af navnet på en husmand på gården siden 1808 og mange år frem, Lars Jochumsen Kjø!l!

De to andre gårde blev først flyttet ud i 1799.

Nr. 14-4: Lars Pedersens kone, Kirsten Bendtsdatter, var død i juni måned 1797, han selv var en ældre mand, så løsningen på hans problem blev, at hans næstældste datter, Maren, 24.10.1799 blev gift med Ladefogedenkens ældste søn, Hans, og det blev de to unge, der nu blev gårdfolk på den nye gård oppe på Tingsletten. Lars Pedersen blev fortsat boende i „hjemstedet”, senere matr. nr. 32.

Nr. 11-16: Også for Ladefogedenken var der problemer ved udflytningen. Hun selv var jo den, der kraftigst havde protesteret mod planen, hendes ældste søn skulle jo overtage udflyttergården nr. 14-4, og hendes yngste søn, Anders, var med sine 15 år ikke gammel nok til at blive gårdmand. Det blev derfor datteren, Karen, der nu i efteråret 1799 netop var blevet 17 år, der blev gift med sognefoged og gmd. Mads Pedersens ældste søn, den 30-årige Peder Madsen, og det blev de to,

der blev gårdfolk på den nye gård på overdrevet ind mod Vintersbølleskellet. Men Ladefogedenken havde aldeles ikke givet magten fra sig. Peder Madsen skriver sig godt nok som gmd., men først 31.06.1805 får han skøde på gården og fredskovsparten, matr. nr. 59, længst mod øst ind mod Vestenbækskellet. Hun beholder selv hjemstedet med 2 td. ld. samt gårdens 2 huse, nemlig dobbelthuset matr. nr. 40a+b, der er jo også den yngste søn Anders, som netop er 21 år, der skal sørges for. Matr. nr. 40a havde sønnen Hans fået i 1803, og Anders får nu overdraget nr. 40b samt hjemstedet med jord. Han får derved mulighed for ved auktion i august måned, ved fuldmagt til Bagger, at erhverve „Gjelfstedet” med jord, som endnu var gårdmændenes fælleseje. Året efter sælger han hjemstedet med jord til „unge” Jens Pedersen i Flædebækhuset for 550 Rd. Anders Nielsen får nu hæftet kendingsnavnet „Ladefoged” på sig efter faderen Niels Poulsen Ladefoged, og nyerhvervelsen kaldes herefter „Ladefogedstedet”. Ladefogedenken har herved givet magten og værdierne fra sig og flytter ind i en meget lille lejlighed i hus matr. nr. 40b, hvor hun lever en meget beskedent tilværelse til sin død 07.06.1821. Ved endelig opgørelse af boet var der til deling mellem arvingerne 42 skilling! I 1764 var hun som fremmed kommet til byen, og hun forblev vel „fremmed” al sin tid. Hun nåede at blive enke to gange, og fra 1784 styrede hun med stor kyndighed og myndighed en af byens bedste gårde. Hun blev en af nøglepersonerne i begivenhederne omkring århundredeskiftet. I 1797 var hun vel den, der kraftigst protesterede mod de nye planer, hun måtte modstræbende se sin gård nedbrudt og flyttet op på overdrevet samt se to af sine børn flytte ud af byen. Hun beholdt magten, til hun så sin yngste søn sat i gang. Alle hendes tre børn var sat godt i vej, og de kunne hver for sig have givet deres mor en værdig alderdom, alligevel valgte hun dette ensomme og fattige otium.

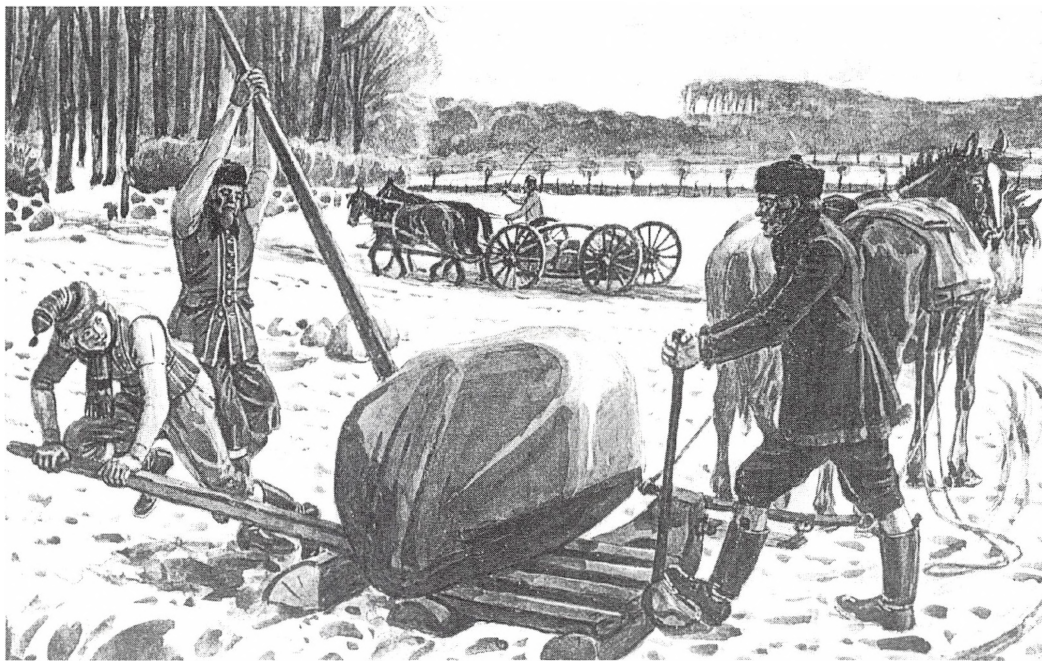
Alle husene var jo i begyndelsen gårdmændenes fælleseje, og da de 100 td. ld. Fredskov også var fælleseje, blev der 15.05.1801 indgået en „Bøndernes Grundlov”.

„Vi underskrevne nærværende beboere i Bakkebølle by indgår følgende vedtægt og forening, som af os og vores efterkommere uforanderlig skal holdes og efterkommes.” I 12 §-er omtales alt, som er fælles anliggender. Næsten halvdelen er om Fredskovens bevarelse og brug, noget der dog snart blev opgivet, idet den blev delt i 16 parter, en til hver gårdmand. Parterne blev efterhånden solgt fra gårdene, og en ny „husmandskoloni” opstod. De 26 huse blev delt mellem gårdene ved lodtrækning, nogle fik 2, mens andre fik 1 + en godtgørelse fra dem, der fik 2. Ret hurtigt blev de fleste huse solgt fra gårdene til de hidtidige fæstere, og de driftigste af dem med jord på overdrevet købte jord op og byggede husmandssteder der. Det bestemtes også, at „der skal stedse være 4 formænd, som skal besørge byens almindelige ting”. Blandt disse ting er som

nævnt skolevæsnet, et meget betydeligt ansvar. Jo, med friheden fulgte altså også et ansvar! Denne overenskomst er underskrevet af gårdmændene samt to vitterlighedsvidner og tinglyst. En afskrift blev tilstillet Engelbreth, som derved kan konstatere at hans plan er gennemført, og den endelige udstedelse af skøderne kan finde sted.

Den megen rydning og opdyrkning af ny jord krævede arbejdskraft, og mange familier havde deres udkomme som husmænd for gårdene. Da det jo kneb for de to udflyttergårdmænd på overdrevet at få arbejdskraft nok, oprettede hver af dem et nyt husmandssted. På nr. 11-16 var beboeren her Niels Andersen, senere en familie fra Lolland, og huset hed Lollikehuset, indtil det blev revet ned i 1880-erne. På nr. 8-17 var der i mange år en husmand Lars Jochumsen Kiøl, vist nok fra Falkerslev sogn på Falster. Huset kom til at hedde Kiøllehuset, og den tilhørende mark Kiølholmen. Det var det navn, der som nævnt før, blev hele gårdens navn.

På mange af gårdene skete der snart

Også husmændene slap for Lillindals åg og kunne nu, uden tvang, være med ved den megen rydning på såvel bøndernes som deres egen jord.

delinger, når flere arvinger skulle sikres jord. Det var en udvikling, der aldeles ikke kunne finde sted i nabobyerne Vintersbølle og Vestenbæk, hvor selvejet i mange år endnu manglede som den afgørende faktor i bondens frigørelse. Mens vi er ved Vestenbæk, er der grund til at nævne, at for Bakkebølles østligste gård, nu Fuglegården, skete der et ubehageligt tilbagefald til ufriheden. I 1832 købte proprietær Malling, Stensby Mølle, gården, og den blev nu fæstegård lige som „de øvrige Vestenbækgårde”. Først i 1876 købte Jens Hansen, - „Fugle Jens” -, gården til selveje.

Fra Bakkebølle-stenen, kan vi nyde den smukke udsigt over markerne, vandet og øerne, en udsigt der er kommet i stand, fordi selvejet fra 1795 satte skub i opdyrkingen. En opdyrkning som stort set er den eneste på hele kysten mellem Vordingborg og Kalvehave. Bakkebølle-kysten er bondeejet og derfor opdyrket, mens resten er herregårdsejet og skovklædt. Foruden de fastboende Bakkebøller kan sommerhusfolket i dag glæde sig over den smukke udsigt og takke Engelbreth for hans fremsynethed og Bakkebølle-bønderne for deres mod og beslutsomhed i 1795.

Fra 1513 til 1985 har vi kunnet følge

byens oprindelige 16 gårde som selvstændige enheder, men nu har udviklingen i landbrugsstrukturen med krav om stadig større enheder udslettet gårdene nr. 5-9, Klintenæs, nr. 7-11, Toftegård, og nr. 12-13, Holberggården.

Når bondestandens frigørelse fejredes i 1988 ved 200-året for stavnsbåndets ophævelse 20.06.1788, var det udelukkende fordi, der ikke kan knyttes nogen bestemt dato eller årstal til de øvrige led i bondefrigørelsen.

Men 200-året for Bakkebølles frigørelse fejres 25.11.1995!

NB:

Om billedmaterialet:

De store billeder af Rasmus Christiansen er fra en samling på ialt 43 akvareller med landbohistoriske motiver malet i 1920-erne og overdraget til statskonsulent Søren Sørensen. Fra 1931 var de ophængt i Søren Sørensens kontor i London, og efter hans hjemkomst i 1940 blev de opmagasineret til 1953, hvor de fik deres nuværende plads på Tune Landboskole.

De tilhører:

Landbohistoriske billeder.

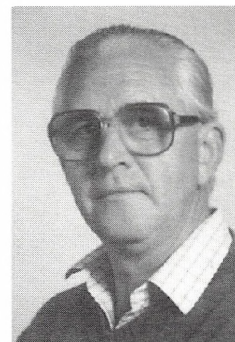
Akvarelsamlingen på Tune Landboskole.

Landbrugets Informationskontor.

Hertil kommer et privatbillede af Bakkebølle-stenen.

Torben Rasmussen, Ornebjerg.

Født 10.04.27 og opvokset i Bakkebølle på gården Rønholm, som jeg overtog i 1953. I 1983 forlod jeg landbruget og har siden boet i Ornebjerg. Den historiske interesse er både „medfødt” og en „miljøskade”, idet min far og forfatteren Holger Munk var fætre. De førte en omfattende brevveksling om historiske emner. I de sidst ca. 20 år har jeg sammen med Hanne Christensen gravet i Bakkebølles historie. Det er foreløbig blevet til ca. 400 sider om de 16 gårde, mens husenes historie og den overordnede historie helt tilbage til „Vendertiden” endnu ikke er samlet.

Tolv år som medlem af Præstø amtsråd

Vemodige stunder, da Præstø amt ophørte i 1970.
Et af de daværende amtsrådsmedlemmer
fortæller løst og fast fra amtets hverdag,
bl.a. om samarbejde med en amtmand og -
ikke mindst - med en amtskontorchef.

Af Verner Larsen, Herluf Lille.

Den 1. april 1970 ophørte Præstø amt sit virke. Kommunalreformen reducerede amternes antal fra 24 til 14, og det medførte, at Præstø og Maribo amter blev sammenlagt til Storstrøms Amtskommune, en konstruktion på tværs af Storstrømmen.

Amternes historie i Danmark er lang og interessant, men kun få har brugt tid på at fortælle den. Det gælder også for Præstø amt.

Amterne kan føres helt tilbage til de gamle danske len, og siden 1841 har der eksisteret amtsråd - det vil sige, at amtsrådene i 1991 kunne fejre deres 150 års jubilæum.

Valgretten til amtsråd har undgået forandringer undervejs. Indtil 1916 havde man den såkaldte privilegerede galgret. Fra 1916 blev amtsrådene valgt af sognerådene, og siden 1933 - altså i godt 60 år - er amtsrådene udpeget ved direkte valg. Dog *ikke* amtsrådenes formænd. De blev kongeligt udnævnt, idet det altid var amtmanden, der samtidig var statens første mand i amtet. Denne ordning varede til 1. april 1970.

„Ikke meget - må jeg indrømme!”

Da Præstø amt i 1970 ophørte, følte alle, som enten var medlemmer af amtsrådet eller medarbejdere i amtet vemod ved at skulle give afkald på et arbejde, som var forbundet med megen glæde.

Samme vemod følte befolkningen næppe. Det er ingen hemmelighed, at de gamle amter ikke havde den store bevågenhed og interesse. Desværre gælder dette også for de nye amtskommuner.

Engang imellem har jeg tænkt på, hvad jeg selv kendte til Præstø amt, inden jeg i 1954 blev medlem af Herlufmagle sogneråd og i 1958 af Præstø amtsråd. Det var ikke meget, må jeg indrømme, men en lille oplevelse knyttet til amtmandsfunktionen har jeg i erindring: Som 12-årig overværede jeg - på afstand - modtagelsen af

Kong Christian d. X og Dronning Alexandrine ved indvielsen af Næstved Havn i 1935. Jeg husker, at en person i uniform med trekantet hat og fjerbusk førte an i modtagelsen. Mens han svingede med hatten, udbragte de mange mennesker et nifoldigt leve for kongeparret.

Personen var Gustav Toft, der var amtmand over Præstø amt fra 1926 til 1949.

Jeg har senere erfaret, at uniformen spillede en betydelig rolle for amtmanden i tidligere tider. Kontorchef ved Præstø amt, F.H. Høirup (som jeg senere vender tilbage til) fortalte i en fødselsdagssamtale, da han fyldte 70 år, om, hvordan amtmand Axel Vedel bar uniform (dog ikke gallauniform) når han som formand ledede amtsrådsmøderne. Høirup nævnte også, at helt fortrolig med uniformen blev amtmand Vedel dog ikke. Når han på gaden mødte en mand, der lettede på hatten, kunne amtmanden godt finde på at lette på uniformskasketten i stedet for at gøre honnør, som det sig jo ellers hør og bør, når man bærer uniform.

At se en amtmand i uniform blev efterhånden en sjældenhed. I mine tolv år i Præstø amtsråd har jeg kun oplevet amtmand Sigurd Wechseltmann i uniform tre gange - og det var alene i forbindelse med modtagelse af vort kongepar. Det festlige uniforms-indslag hører fortiden til - i dag har amtmændene ikke ret til at bære uniform.

Medlem i et amtsråd

Da jeg i 1958 blev medlem af Præstø amtsråd, mødte jeg en verden, som var ganske anderledes end Herlufmagle sogneråds. I det lille samfund var sagerne overskuelige, og kommunens administration blev klaret af sognerådsformanden, hans kone og sognerådskassereren!

I amtet mødte man højt uddannede personer med amtmand Wechseltmann i spidsen til at varetage administrationen. Undertiden har jeg benyttet vendingen, at

her (i amtet) mødtes de „lærde” (amtsrådets administration) med de „mindre lærde” (amtsrådets folkevalgte medlemmer). I mine tolv år i Præstø amtsråd oplevede jeg kun tre med en eller anden højere eksamen - ja, eksamen i det hele taget. Men sammensætningen i amtsrådet fungerede godt. Medlemmerne (de folkevalgte) følte tryghed ved arbejdet og gjorde i høj grad brug af den administrative ekspertise. Til gengæld var der også en klar følelse af, at administrationen respekterede amtsrådets *evne* til at gå ind i de ofte komplicerede sager og *vilje* til at træffe de nødvendige afgørelser.

Amterne kunne på mange måder godt betragtes som „overkommune” for sognekommunerne. amterne var kommunernes tilsynsmyndighed, og de løste de opgaver, som sognekommunerne var for små til - først og fremmest med hensyn til sygehusberedskabet. De gamle amtsråds administration var blandet sammen med de

statslige amtsfunktioner - begge var underlagt amtmandens ledelse. Lokaler, inventar og personale måtte deles!

Men amtmanden var ikke blot den administrative leder - han var også amtsrådets formand og formand for de vigtigste udvalg, dog ikke vejudvalget! Og i Præstø amt var der også et amtsrådsmedlem som formand for kommunaludvalget. I praksis betød det, at tilsynet med kommunerne i amtet dels lå hos amtmanden, dels hos amtskommunens kommunaludvalg.

Hvem kunne godkende hvad?

I det administrative arbejde havde amtmand Wechselsmann næsten altid kontorchef F.H. Høirup og amtsrevisor Ernst Hansen ved sin side, så der var stor ekspertise til stede i tilsynet.

Tilsynet viste stor nidkærhed i at udføre

To ledende figurer i Præstø amt - kontorchef F. H. Høirup og amtmand S. Wechselsmann. Kontorchefen arbejdede under tre amtmænd gennem sine 46 år ved Præstø amt.

Medlemmer af Præstø amtsråd og amtmanden i amtsrådssalen. På billedet ses fra venstre Johs. Andersen, Spjellerup, Laurits Hansen, Spragelselille, Harly Maul, Møn, Ejnar Jensen, Fakse og amtmand Sigurd Wechselmann.

dette arbejde efter lovens bogstav og ånd, men udviste også stor hjælpsomhed og smidighed.

Jeg husker en situation, hvor Herlufmagle-Tybjerg kommune skulle optage lån til den nyopførte Tybjerg skole.

Kommunen havde fået et lånetilbud af Kreditforeningen „Danmark”, som sognerådet var meget tilfreds med. Vi søgte så tilsynsrådet om at få godkendt låneoptagelsen, men her stødte vi på et problem. De private kreditforeninger udlåner kun mod pant i fast ejendom, og tilsynsrådet godkender normalt ikke pantsætning af kommunens ejendomme, og det meddelte man Herlufmagle-Tybjerg sogneråd.

Det var et afslag, vi var meget kede af. Vi havde fået et godt lånetilbud, og vi skulle helst have lånet effektueret hurtigst muligt, da vi skulle betale håndværkerne de sidst penge for skolebyggeriet.

Det tog vor sognerådsformand, Kresten Larsen, og vor kommunesekretær, Aage Jensen, ud på amtsgården og forklarede den fungerende amtmand, kontorchef F. H. Høirup. Amtmand Wechselmann var optaget af sit arbejde i forligsinstitutionen.

Det lykkedes sognerådsformand og kommunesekretær at få overbevist Høirup om nødvendigheden af, at kommunen fik dette lån godkendt. Den fungerende amtmand lovede at anbefale kommunaludvalget at lade, som han udtrykte det, „sagen passere”. Høirup sluttede sagen med at sige, vi kunne være glade for, at han sad for bordenden, for dette ville amtmand S.

Wechselmann aldrig have godkendt...

Nu ville skæbnen, at nogle dage efter overtog amtmand Wechselmann sit arbejde. Han var blevet færdig i forligsinstitutionen og havde fremskyndet sin tilbagevenden, da Høirup var blevet indlagt på sygehuset. Derved havde de ikke fået konfereret om vort låneandragende med hinanden.

Så måtte Kr. Larsen og Aage Jensen til Næstved og forklare sig påny. Det lykkedes også at få amtmand Wechselmann til at anbefale sagen, og han gjorde det med ordene: „I kan være glade for, at jeg er kommet tilbage, for det havde Høirup aldrig sagt ja til”.

Sagkyndige rådgivere

Samspillet mellem sognekommunerne og Præstø amt fungerede godt. I amtmand S. Wechselmann havde man en kompetent og kyndig formand og administrator med forståelse for de små kommuners problemer, og blandt amtmandens medarbejdere fandt kommunerne gode medspillere. Amtsrevisor Ernst Hansen var - som titlen siger - revisor, men han var også en vigtig økonomisk rådgiver for de små kommuner. En sådan havde de i høj grad brug for, fordi de stod uden egentlig administration. Både amtsskolekonsulent Ingemann Petersen og amtsskolepsykolog H. Tejsen Lykke var tilsvarende vigtige rådgivere for kommunens skoler.

Men den centrale figur i samarbejdet

mellem amt og kommuner var amtets kontorchef, F. H. Høirup. I 46 år (!) og under tre amtmænd havde han sit virke i Præstø amt. Han huskes af de mange, der arbejdsmæssigt og på anden vis kom i forbindelse med ham som en hjælpsom, bramfri og til tider barsk embedsmand, der bestemt også fik modstandere. Ikke alle kunne acceptere hans barske humor, og mange sognerådsformænd følte sig trådt på, når Høirup havde brugt sin røde blyant. Den røde blyant i kontorchefens hånd blev ikke alene brugt til at understrege, hvad han syntes var vigtigt i en skrivelse fra en kommune - også stavfejl og forkert tegnsætning blev noteret med rødt. Det kunne godt gibe i en sognerådsformand, hvis han fik en skrivelse retur. Høirups bestemte meninger omfattede bl.a. ordet „Anmode“, som han ikke kunne lide - hos ham hed det „andrage“. Hans stående kommentar var: „Anmode og anråber“ er kun noget, præster gør!

Ingen blødsødenhed

Som nyvalgt amtsrådsmedlem oplevede jeg, at blødsødenhed lå kontorchefen fjernt. Jeg blev medlem af et lille udvalg,

Amtskontorchef F. H. Høirup hilser på amtsrådsmedlem Jens Åge Larsen, Fakse. Amtsvejinspektør Knud Poulsen ser til.

der bl.a. foretog forskellige indstillinger til nævn og lignende. Disse indstillinger foregik ofte ved rundskrivelser. I udvalget var jeg sammen med Julius Helt, Spanager, og Bent Stevns, Strøby Egede. Fra disse to modtog jeg en dag en indstilling, hvor jeg skulle være „særlig sagkyndig“ og råde amtmanden, når han skulle afgøre, om en voldgiftsdom kunne indannes for en overvoldgiftsdomstol.

Jeg ringede til kontorchef Høirup og sagde, at det følte jeg mig ikke kvalificeret til. Betyder ikke noget, sagde Høirup, vi har faktisk ikke nogen sager, men skal have et navn på listen. Skriv du blot, at du tager indstillingen til efterretning.

Tre dage efter modtog jeg en pakke med diverse papirer i en sag, som en kreaturhandler ønskede for en overvoldgiftsdomstol. Jeg ringede til Høirup og sagde, at det kunne han ikke være bekendt. Jamen, hvad skal jeg gøre, lød svaret, vi har en sag liggende, så du får fjorten dage til at formulere en indstilling!

Præstø amtssygehus i Næstved

Når jeg nu, 25 år efter at det hele er slut, ser tilbage på mine tolv år i Præstø amtsråd, er arbejdet i bestyrelsen for Præstø amtssygehus i Næstved noget, jeg mindes med glæde. Da amtet havde overenskomst med Næstved købstad om sygehusberedskab bestod bestyrelsen af fem medlemmer valgt af Præstø amtsråd og to valgt af Næstved byråd. I 1958 blev jeg sammen med amtsrådsmedlem Johs. Andersen, Spjellerup, (Stevns) nyvalgt til denne bestyrelse. Her mødte vi fem erfarne bestyrelsesmedlemmer med Carl Jensen, Ørslev, som formand. Desuden: H. P. Hansen, der også var var sognerådsformand i Fensmark-Rislev, Kr. Andersen, sognerådsformand i Bårse, og fra Næstved byråd borgmester Th. Tidemand og landsretssagfører M. Konrad Hansen. Som sekretær fungerede sygehusinspektør H. C. T. Møller (senere afløst af sygehus-

Amtsrådsmedlem Verner Larsen, Herluf Lille, denne artikels forfatter, mellem amtsfuldmægtig Lerche Thomsen og sygehusedirektør Børge Laulund.

direktør Kaj Pedersen). I bestyrelsesmøderne deltog desuden sygehusets fire overlæger: kirurgen H. Tønnesen, medicineren Sv. Å. Holbøll, røntgenlægen B. Faber og narkoselægen Skøtt Andreassen - ofte deltog også sygehusets forstanderinde, frk. I. Onsgaard. Det var en særdeles kompetent forsamling at blive stillet overfor. I dag lyder et sygehus med fire overlæger ikke af meget, men overlæge H. Tønnesen oplyste ved en lejlighed, at da han i 1937 kom til Næstved, var han en kort tid ene overlæge.

Sygehusbestyrelserne forsvandt, da man i 1970 fik de nye amtskommuner. Mange mente, at bestyrelserne for nidkært vågende over det enkelte sygehus, og at det gik ud over den overordnede sygehusplanlægning. Opfattelsen var næppe helt forkert, men omvendt må man indrømme, at det tætte samarbejde mellem folkevalgte, læger, administration, ja alle sygehusedets medarbejdere betød de fleste steder, at man rådede over nogle meget veldrevne

sygehuse. Da man i 1970 „afleverede“ Centralsygehuset i Næstved, var optimismen stor med hensyn til, hvad dette sygehus kunne udrette. Det har ikke skuffet, men jeg har ofte en stille undren over den uro, der er i vort samlede sygehusberedskab.

Største oplevelse var naturligvis opførelsen af det nye centralsygehus. Byggeriet, som kom til at koste ca. 100 mio. kr, tog sin begyndelse sidst i 1950'erne. Den 1. april 1970 kunne vi aflevere et færdigt byggeri - ja, vi havde endog planerne færdige til en 2. etape, men disse planer undergik store ændringer i den nye amtskommune.

Sammenlagte kommuner

Præstø amt kom til at spille en betydelig rolle i kommunesammenlægningen. Vi var blandt pionererne og kom derved til at præge kommunalreformkommissionens arbejde, der sluttede med „Loven om

ændring i kommunalinddelingen“ den 1. april 1970.

Indenrigsministeriet bad i 1958 Præstø amtsråd om at gøre et forsøg på at etablere en kommunesammenlægning. Det førte til langvarige og til tider dramatiske forhandlinger i to små kommuner på Stevns, Havnelev og Lille Heddinge - resultatet blev en kommunesammenlægning d. 1. april 1958. Den nye kommune kom til at hedde „Rødvig“. Senere (i 1962) indgik den i en anden kommune, der fik navnet „Boestofte“, og den blev en del af Stevns kommune i 1970. Denne sammenlægning gav både amtsråd og reformkommission nogle erfaringer om de mekanismer, der udløses, og de problemer, der opstår, når man lægger kommuner sammen.

Med denne sammenlægning kom der gang i tingene, og pr. 1. april 1962 blev der landet over sammenlagt 46 sognekommuner til 26 nye kommuner. Af de 46, der blev sammenlagt, lå de 24 i Præstø amt - og de blev til otte nye kommuner.

Vejen til en ny kommune kunne ofte være lang og besværlig. Min egen kommune, „Suså“, er et eksempel herpå. I 1962 blev Glumsø-Bavelse lagt sammen med Næsby-Tyvelse til Glumsø kommune. I 1963 blev Aversi, Tybjerg og Herlufmagle kommuner lagt sammen til Herlufmagle-Tybjerg kommune. Tybjerg i Herlufmagle var iøvrigt en kommune fra 1842 til 1908, hvor deres veje dengang skiltes. I 1966 blev Glumsø sammenlagt med Sandby-Vrangstrup og Skelby til den

første Suså kommune, og endelig i 1970 blev så denne kommune sammenlagt med Herlufmagle-Tybjerg til den nuværende Suså kommune.

Amterne

Mens der således skete mange ting med kommunerne, skete der ikke meget med amterne. Deres størrelse var ikke så utidsvarende som tilfældet var med mange sognekommuner. Egentlig kender vi heller ikke meget til, hvilke tanker reformkommissionens vise fædre havde om amterne. Amterne havde forskellige grænseproblemer - bl.a. Næstved og Herlufsholm (Sorø amt). Disse problemer kunne selvfølgelig have været klareret.

Det var værre, at amterne kun omfattede sognekommunerne. Det kunne umiddelbart have været løst ved, at købstæderne kom med i amterne, men her stødte man på et *nyt problem*. Købstæderne, som siden 1919 havde haft folkevalgte borgmestre, ville næppe acceptere at komme under de kongevalgte amtmænd. Og her oplevede man - som så ofte før - at når man forsøger at ændre nogle forhold, tager det meget mere med sig - i dette tilfælde landede man næsten på en halvering af amternes antal, hvor købstæderne er med, og hvor vi har fået folkevalgte amtsborgmestre.

Her blev Præstø og Maribo amter til Storstrøms amtskommune, som den 1. april 1995 kunne fejre sit 25 års jubilæum. Den historie har årbogens læsere til gode.

Verner Larsen, gårdejer, Herlufmagle.

Uddannet ved landbrug. Sydsjællands Landbrugsskole. Medlem af sognerådet i Herlufmagle 1954, af Præstø amtsråd 1958, senere af Storstrøms amtsråd og borgmester i Suså kommune. Medlem af bestyrelse og repræsentantskab i bl.a. Alm. Brand og Bikuben.

KZ-lejrfangernes mareridt endte i Klintholm

Fra den nazistiske KZ-lejr, Stutthof, nåede en
rædselstransport over Østersøen til Møn. -
N. O. Rosenkrantz fortæller om usædvanlige
befrielsesdage på Møn.

Af Henning Jessen, Næstved

„Lørdag indkom til Klintholm havn et pramlignende skib fyldt med flygtninge, der i Det tredje Rige havde gennemlevet rædsler og ulykker, som man ville tro var utænkelige i vor tid, men som ikke desto mindre viste sig at være den klare virkelighed.

Krigens og nazismens hverdag var helt uden forsonende nuancer af nogen art nået til Klintholm havn på Møn. I et af de mønske dagblade „Møns Dagblad“ berettede medarbejdere om deres møde med det, de betegnede som „Elendighedens og fortvivlelsens skib“; en flodpram, der med 345 lidende og udsultede fanger fra den nazistiske koncentrationslejr Stutthof, var bugseret over Østersøen fra Hela-halvøen ved Danzig. Tyskernes mening var, blev det noteret i den mønske Østersø-havn, at sænke prammen med fangerne, når man - efter at have fået forsyninger til slæbebådens tyske mandskab - atter var på Østersøen.

I de sidste dage af krigen, op til Hitler-Tysklands kapitulation i bl.a. Nordtyskland, var Østersøen fyldt med flygtningefartøjer på vej bort fra de fremrykkende russiske militær-enheder i øst. Det satte sit præg på de rædsler, som udspillede sig i Østersø-farvandet i det meste af foråret 1945. En af de havne, som med ét var anbragt i krigs-slutningens tummel, var Klintholm.

Øjeblikindstrykket

De mønske journalister Gert Munch og Poul Philipson var dybt påvirket af det, de så i Klintholm, og deres indtryk bør sammenholdes med, at hele Danmark i de samme timer og dage var præget af befrielsens lyse glæder og euforiske stemning.

Øjeblikindstrykket lyder:

„Det var en lukket pram, vel op mod 100 alen lang. Den var bleven bugseret til havnen af et tysk skib, bemanded med et halvt hundrede soldater, der førte denne last af menneskelig ulykke og lidelse ind i

en fredelig, lille mønsk havn på en lys forårsdag“.

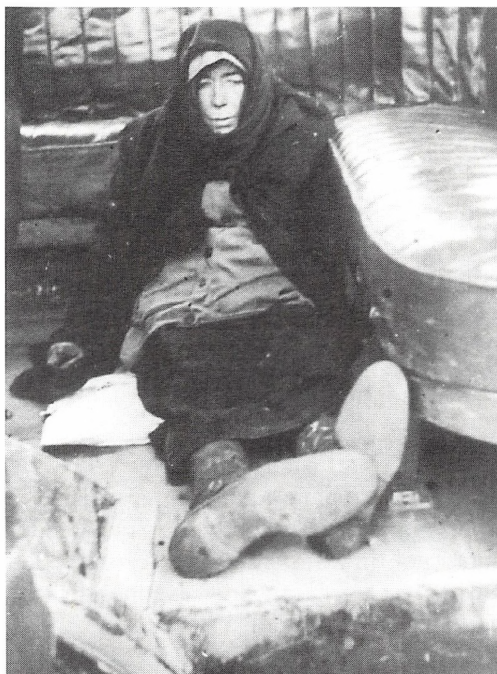
Og:

„Ombord var mennesker af forskellige nationer, vel op mod 400. Så at sige alle ældre var repræsenterede...

Det var vanskeligt straks at fastslå alder, thi der var folk, der så ud som var de 80, og så var de blot midt i fyrrerne. Blandt de ombordværende var der en del, der hørte til en bestemt religiøs slægt (nok: sekt) og som for deres tro havde gennemlevet mere end 20 års tortur, barbari og ulykke - politiske modstandere af Hitlerregimet.“ (Bl.a. i Stutthof-lejren kommunister. Sekten, som nævnes, har formentlig været Jehovas Vidner).

Prammen „bordet“ af lægen

Fra Borre, hvor læge R. J. Fenger, havde et beredskabslager af medikamenter og

En af de medtagne kvindelige fanger fra KZ-lejren Stutthof. (Foto: Bent Ravnsted Larsen. Egerodgård, Møn, Møns Museum).

*Fanger fra KZ-lejren Stutthof.
Sløje og sultne ombord på prammen, som de
kom til Klintholm med fra Hela Halvøen.
(Foto: Bent Ravnsted Larsen, Egerodgård,
Møn, Møns Museum).*

forbindsstoffer med henblik på lægehjælp i særlige situationer ved krigsafslutningen, kom Borre-lægen til Klintholm (5.5.45). Naturligt nok henvendte han sig på kajen i Klintholm til den tysker, der stod i spidsen for bevogtningen af flodprammen. Spørgsmålet til tyskeren lød: „Har De syge ombord?“ I overensstemmelse med nazistisk holdning lød svaret: „Nej, vi har ingen syge“. Svaret var ikke nok for Borre-lægen. Han spurgte videre: „Hvad er det for mennesker?“ (Underforstået: i flodprammen). Tyskeren, der betegnedes som politimester „Poul“ svarede helt enkelt: „Det er fanger.“ Mennesker var det efter hans opfattelse altså ikke.

I Medicinalberetning for Præstø amt 1945 hedder det i R. J. Fengers redegørelse:

„Jeg gik ombord i prammen, vistnok

som den første, og uden at tyskerne forsøgte at hindre det. Det var en underlig oplevelse. De stimlede sammen om mig og hev mig i tøjet, og en, som senere viste sig at være den polske søofficer, Vysotski, deres anfører, fortalte mig, at de var fanger fra KZ-Stutthof, og at de havde sejlet i mange dage uden at få fersk vand og uden mad“.

Lægen, som fandt, at det i en dansk havn var vigtigere at hjælpe fangerne end tyskerne, ignorerede det svar, han fik fra den tyske „politimester“ - det lød i al grusomhed efter Fengers referat:

„Fangerne skal De ikke have ulejlighed med, blot De vil hjælpe OS, så sejler vi i morgen videre til Flensborg eller Kiel med fangerne, der er forbrydere imellem, og de er ikke rare at få i land“.

På Klintholm havn traf lederen af Mod-

standsbevægelsen i området, baron Niels Rosenkrantz, og dr. Fenger beslutning om (med tysk billigelse og synlig lettelse) at overtage ansvaret for fangerne.

Fange-prammen blev nøjere inspiceret, og dr. Fenger noterer:

„Prammen rummede 345 mennesker, mest polakker og russere, deraf ca. 80 kvinder, medens 50 var døde undervejs og kastet overbord. De lå ordnede i rækker på dørken i de tre lastrum, således at hver havde ca. 1 m, og der var smalle passager imellem dem, så man kunne gå dernede. Kun en del kunne eller gad krybe op på dækket, mange lå sløve og apatiske i deres snavsede, lasede tæpper. Stanken var fæl“.

Klintholm-komiteen

Meget skulle gå hurtigt i Klintholm i de timer og dage, hvor Stutthof-fangerne skulle reddes efter KZ-ophold og en fryg-

telig transport bort fra Østtyskland - udsat for både torpedo-angreb og flyver-bombardementer fra de allierede styrker.

På Klintholm havn dannede Niels Rosenkrantz, læge Bent Mortensen, Stege, der sammen med sin kone, Helene var kommet til for på det lokale Røde Kors vegne at hjælpe, og læge Fenger en selvbestaltet, frivillig hjælpekomité, hvis opgave var at skaffe hjælp til folkene i prammen. Fru Mortensen var formand for Røde Kors.

Hjælpearbejdet blev organiseret med henblik på effektiv fordeling af fødemidler. Næste problem var de syge, udsultede og svage Stutthof-folks pleje. De mest sløje, 19 mennesker, blev sendt til Stege Sygehus, som derefter meddelte, at man ikke kunne modtage flere dér.

I dr. Fengers beretning hedder det derpå:

„Fra Næstved ringede amtslægen personlig og gav besked om, at ingen kunne modtages på sygehus dér, men at vi ende-

Niels Rosenkrantz ved skrivebordet - 1995. (Foto: Birte Kjellander, Næstvedbladet).

lig måtte yde al den hjælp, vi formåede. Røde Kors gav en lignende besked til fru Mortensen. Hvert sted havde man nok i sine egne vanskeligheder. Vi måtte selv tage affære, men hvordan?"

Fra om morgenen den 6.5. 1945 (søndag) var klintholm Søbad, hvor tysk kystpoliti havde holdt til, og som blev rømmet, fordi tyskerne var blevet indgydt frygt for smittefare osv. rengjort og monteret som hospital. Rengøringen havde 20 unge piger, som var nogenlunde raske fra flodprammen taget sig af natten mellem 5.5. og 6.5.

Var der fire pramme med Stutthof-fanger?

Det står hen i det uvisse, hvor mange flodpramme - eller slæbebåde - med Stutthof-fanger der forsøgte at nå fredeligere havn i Østersø-området på en form for flugt, som formentlig skulle slutte med, at det tyske bevogtningsmandskab på deres flugt skulle slippe af med KZ-fangerne, der både var udsultede og afkræftede til det yderste.

- I Klintholm havn lå den ene flodpram, trukket af en flodslæbebåd, men der blev fortalt, at der ved afsejlingen fra Königsberg var fire fartøjer med fanger, fortæller baron Niels Rosenkrantz, Liselund.

Som leder af lokalområdet modstandsgrupper var han i aktivitet på Klintholm havn med sit mandskab og var en af folkene i den selvbestaltede Klintholm-gruppe, som tog fat for - så hurtigt som overhovedet muligt - at afhjælpe forholdene omkring Stutthof-folkene.

- Ombord på flodslæbebåden var det tyske mandskab, hvis skipper var civil. De var vist nok alle parat til at komme videre på flugt - uden de fanger, som grundigt var mishandlede på prammen. Skipperen havde over radio hørt budskabet om den tyske kapitulation overfor Montgomerys engelske styrker. Han vidste, at krigen var forbi, og syntes, kunne man forstå, at det

var vanvittigt at sænke prammen med fangerne ombord.

På Sønderby bakke

- Jeg kom senere på havnen end de øvrige, fortæller Niels Rosenkrantz, for med mine modstandsfolk blev jeg indblandet i et „drama“, der viste sig at være det modsatte. Mine folk var samlet på Liselund den 4. maj om aftenen. Tidligt om morgenen ringede kammerherre Sofus Scavenius og sagde: „Hvad i alverden laver I - tyske soldater røver og plyndrer her omkring“. To mand på cykel og med et papskilt på maven, hvorpå der stod „MB“, blev ubevæbnet sendt ud for at undersøge den gamle kammerherres melding fra Klintholm. De fandt ud af, at en større styrke tyskere kom marcherende, svært bevæbnede, fra Magleby.

- Så rykkede vi ud i en benzindrevet DKV imod kolonnen, som vi mødte ved Sønderby bakke, hvor vi kørte udenom dem.

Den unge Niels Rosenkrantz - det var til ham, kammerherre Sofus Scavenius ringede for at få dele af den mønske modstandsbevægelse aktiveret!

- Noget drama blev det heldigvis ikke. De „røvende og plyndrende“ soldater drejede sig om 100 mand under ledelse af en officer, der havde samlet dem. De havde kæppe med deres tøjbylter over skulderen. Vi var maskinpistolbevæbnede og fik tyskerne placeret ved vejsiden. På Lise-lund hentede vi to lastbiler, som transporterede de tyske soldater til Stege og derfra til Korsør.

- Da jeg efter denne forsinkelse kom frem til havnen, var de andre igang med fangerne. Vi havde episoden med en tysk kanonbåd, hvis kaptajn ikke ville forhandle med Modstandsbevægelsen, men hvis næstkommanderende godt kunne tale med os. De nægtede at lade sig afvæbne af os, men de bad om at måtte lægge kanonbåden længere ind i havnen, der vrimlede med alle mulige fartøjer. Denne manøvre benyttede de til at stikke af for fuld kraft ud af havnen. Vi skød lidt efter dem - men de overgav sig senere i Flensborg til englænderne. Vi havde også en afvæbningsepisode, hvor tyskerne smed våbnene i havnen. Dér ligger de nok endnu!

Mønboerne havde fået noget at se til med Stutthof-fangerne, så det var heldigt nok, at de umiddelbare militære problemer med tyske soldater løstes uden større vanskeligheder.

Fangernes helbredstilstand var ringe. Der måtte sættes ind meget hurtigt. Danske sygeplejersker, lægerne og folk fra modstandsbevægelsen var - fra det øjeblik, da fangernes frygtelige tilstand var åbenbar - inde i et humanitært arbejde, som skulle løses på Møn.

I hovedsagen i Klintholm-området.

Henvendelse til andre, højere myndigheder viste en god del sympati og tilskyndelse til at klare opgaverne på stedet, men ingen kunne stille hjælp til rådighed, bortset fra Stege Sygehus.

Amtslægen i Præstø amt havde pr. telefon præciseret, at mønboerne selv måtte klare opgaverne.

Hvilket de også viste, at de kunne.

Allerede om eftermiddagen den 6.5. 1945 kunne lazarettet på Søbadet åbnes. Køkkenpigerne var polske, gangpigerne polske og russiske - og tilsvarende med vaskeripiger. Oversygeplejerske blev den 22-årige czekiske Søster Hilda, der havde været sygeplejerske på Rewier'et (sygeafdelingen) i Stutthof. Som sygeplejerske var hun uvurderlig for danskerne, også fordi hun sprogligt dækkede et register, der indbefattede de sprog, der blev talt: Czekisk, polsk, russisk, ungarsk og tysk. Med hensyn til sygdomme og rædsler fra KZ-lejren var intet hende fremmed.

Dr. Fenger fortæller bl.a.:

„Det viste sig, at de (fangerne) vrimlede af kropslus, og jeg spejdede efter plettyfus, men fandt i begyndelsen ingen. Forklaringen fandt jeg først senere. De, som fik plettyfus på rejsen, var alle døde og kastet over bord, således at der ved ankomsten ikke fandtes tilfælde af actual plettyfus. Hele Stege Apoteks beholdning af lusegiftpudder, nogle få dåser, ganske utilstrækkeligt til 400 lusede fanger, blev rekvireret og brugt til at beskytte det danske personale, modstandsbevægelsens vagtmænd, sygeplejersker og læger“.

Ikke sært, at situationens alvor var sådan, at frivilliges medvirken måtte afslås. Af hensyn til smittefaren, var arbejdet kun egnet for professionelle.

På prammen lå stadig forkomne og medtagne, mandlige fanger. De måtte væk fra de dårlige forhold på båden. Til det formål blev beslægtet to forsamlingshuse: Slotshøj og Høje Møn.

Her beretter dr. Fenger:

„Takket være hjælp fra Røde Kors og Modstandsbevægelsen, som i disse glade dage endnu nød sin fulde magt og anseelse, kunne vi realisere vore forskellige planer uden at spørge eller forhandle så meget. Mellem polakker og russere var forholdet ikke godt, så de blev fordelt på hver sit forsamlingshus“.

Mindesten for Stutthof-fangerne, der strandede i Klintholm havn. Den mønske indsats for at redde KZ-fangerne fra sult og sygdom var betydelig. (Foto: Bent Skærbæk, Stege - til Historisk Samfund for Præstø amt).

På det tidspunkt i maj 1945, da man havde fået Klintholm Søbad „udbygget“, var der i alt 60 hospitalspladser, der alle i en periode var belagt.

Gør man op, hvordan det gik, ser det ud til, at hurtig og effektiv dansk indsats, præget af improvisation, fordi man ikke rådede over alle nødvendige hjælpemidler fra starten, betød få tab af menneskeliv. I døde på flodprammen lige efter ankomsten til Klintholm, 5 døde i Stege, 6 på lazarettet og 7 på Blegdammen i København, hvortil plettyfustilfældene, da de i midten af maj var på sit højeste, blev overført.

Omkring 1. september 1945 blev der sat punktum for redningsaktionen i Klintholm overfor Stutthof-fangerne, der efter nazisternes mening skulle have været druknet på Østersøen.

Stutthof-fangerne i Klintholm bragte, registrerede Niels Rosenkrantz, franskmænd, czeker, russere, polakker og tyskere til Møn.

Blandt „russerne“ var der en del letter, som var uglest af alle, fordi de - indtil den russiske offensiv østpå begyndte at vise resultater - havde været SS'ere. De var forhadte af deres medfanger og levede en vanskelig fangetilværelse.

De to journalister i centrum

Det var Møns Dagblad, der - ene på Møn - mandag den 7. maj bragte den udførlige Klintholm-reportage: „Et besøg i Elendighedens og Fortvivlelsens Skib“. Avisens to medarbejdere, redaktør Poul Philipson og journalist Gert Munch var ude i noget, der tegnede sig som deres livs scoop. Udenfor Møns Dagblads vinduer stod folk på tæer for at læse beretningen fra Klintholm, for andre mønske aviser havde ikke været klar over, hvilket krigs-drama der udfoldede sig på havnen.

- 50 år senere må jeg fastslå, at det er den eneste gang, jeg har set folk stå på tæer for at læse og i kø for at købe avisen, siger Poul Philipson, Stege, nu pensionist.

- Det var en fantastisk historie for os og for „Møns Dagblad“. Helt solo kunne vi fortælle om den frygtelige skæbne med fangerne fra koncentrationslejren.

I reportagen fra Klintholm fortæller journalisterne bl.a.:

„Kaput, sagde en ung mand. - Nej, nej, protesterede vi, De er ikke kaput. De er i Danmark. Men han pegede på to gamle Mænd, der stod ved Siden af os, lænet op til pramsiden. Det var dem der var kaput. De to gamle Mænd var selve Hungeren at se til med alle Knogler synlige, stod og så ud for sig uden at deres Blik fangede nogen Ting, uden at de bevægede en Mine eller på nogen Måde syntes at interessere sig for os eller nogen anden. Vi så straks, hvad ordet kaput betød i denne Forbindelse: At de to Mænd af Sygdommen, Sulten, Kulden, Sparkene og Stødene fra deres Vogtere var ført ind i Vanviddets mørklagte Tilværelse. Ja, hvad kunde man sige?“

Glemte og gemte tragedier

Østersøen blev i tiden fra årsskiftet 1945 til maj 1945 et flugtens og de mange tragediers hav. Hitlers krigsmarine samlede i Danzig-bugten alt, hvad der kunne flyde,

for at evakuere tyskere fra østområderne, før de sovjetrussiske arméer nåede frem. 672 handelsskibe og 409 orlogsfartøjer rådede de tyske flugmyndigheder over i de sidste krigsmåneder - men hundreder af fartøjerne blev sendt til bunds, dels af sovjetrussiske u-både, dels af bombe-fly, for hvem flygtningenes kæmpemæssige armada af flugtskibe var let tilgængelige mål. Tirsdag den 30. januar 1945 blev passagerskibet „Wilhelm Gustloff“ sendt til bunds i Østersøen med 7000 flygtninge ombord - på vej fra Gdynia til Swinemünde.

I området, var tusinder af mennesker på flugt.

Østersøen tog, siger en opgørelse fra 1945, 33.000 ofre, mennesker druknede i forsøget på at nå andre havne end dér, hvor sovjetrusserne tromlede frem.

De frygtelige katastrofer i flygtningestrømmens kølvand hørte verden ikke meget om, da de udspillede sig. Nazitysklands censurafdelinger sørgede for, at efterretninger i de fleste tilfælde ikke nåede offentligheden. Men på Østersøens

kyster blev de mange ilanddrevne, druknede flygtninge et tavst vidnesbyrd om den del af krigen, som den tyske ledelse helst så, blev glemt.

Ganske som med KZ-lejrenes knuste og ødelagte menneskeskæbner - og ofre, der som Stutthof-fangerne nåede havn i Klintholm.

KILDER:

Allan Huglstad: Men her skete jo intet. (Eget forlag).

Læge R. J. Fenger, Borre: Medicinalberetning for Præstø amt 1945. Fra Henrik Havrehed: De tyske flygtninge i Danmark 1945-49. (Odense Universitetsforlag).

Interview med baron Niels Rosenkrantz, Borre.

Samtale med redaktør Poul Philipson, Stege. (pens, fra Møns Tidende, tidligere Møns Dagblad).

Møns Dagblad reportage 6.5.1945.

Iøvrigt presseklip fra Flensborg Avis, 18.1.1995, BT 12.2.1995.

Henning Jessen

Havbakken 285, Enø, 4736 Karrebæksminde

Student Horsens Statsskole 1948. Journalist. Redaktør Næstved Tidende, Næstved 1955-1988. Medlem af bestyrelsen for Næstved Museum og Historisk Samfund for Præstø amt. Forfatter til historiske og politiske artikler og bøger.

Noget om stednavne på Karrebæk og Dybsø fjorde

Under fjordenes vandspejl
ligger et undersøisk landskab.
Navnene giver landskabet karakter.
De er en arv fra de gamle fiskere.

Af Axel Degn Johansson

Ligesom allerede Adam i Paradis gav dyrene navne, har menneskene fra gammel tid bestandig hæftet navne ved de steder, hvor de virkede og færdedes. Det gælder også søen, hvor man finder navne såvel på farvandene som på fiskepladser, grunde, rev og skær. (Gunnar Knudsen, sekretær i Det ministerielle Stednavne-Udvalg, i Dansk Fiskerihåndbog, 1944).

I årene 1958 til 1984 foretog jeg sammen med Svend Aage Larsen fra Appenæs en undersøgelse af bopladser fra Ertebøllekulturen i Karrebæk-Dybsø fjordsystemet sydvest for Næstved. Svend Aage (1908 - 1994) havde et indgående kendskab til disse farvande, hvor han siden drengearene havde færdedes i en båd og

fisket (fig 1). På mødrene side nedstammede Svend Aage fra Jens Jensen Fisker, der 1748 på anmodning fra Gavnø gods flyttede fra Roskilde til det nyopførte Fridhus ved stranden af Vejlø Skov, hvor der var overkørsel til Enø. Hensigten var, at han skulle lære de lokale fiskere brugen af bundgarn, og selv ernære sig af fiskeri i de tilstødende farvande, hvor godset havde fiskeretten.

Som betegnelse for de enkelte bopladser og ved kortlægningen af disse benyttede vi så vidt muligt de stednavne, som Svend Aage havde lært af de gamle fiskere, især Poul Hansen, Appenæs (fig 2), født omkr. 1860, hvis far, Hans Poulsen også var fisker. Om Poul Hansen sagde Svend Aage: „Han var som min anden far”.

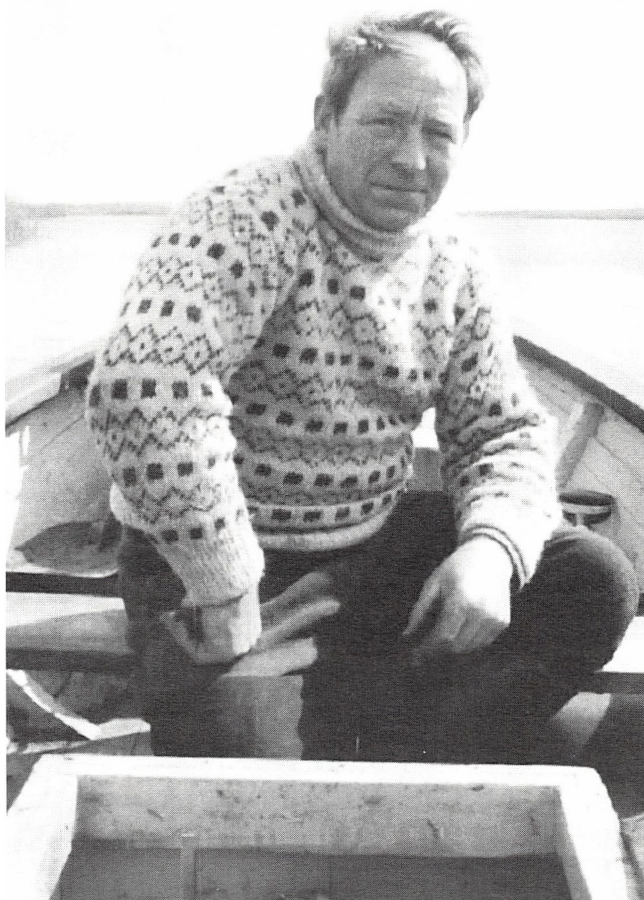

Fig.1: Svend Aage Larsen i sin jolle på Karrebæk Fjord 1959.

Fig 2: Fisker Poul Hansen, Appenæs, ca. 1930.

Som et biprodukt af den arkæologiske undersøgelse opstod efterhånden et ønske om at få registreret og kortlagt alle de stednavne, som de gamle fiskere erindrede. Navne af betydning for søfarten er optaget og bevaret på søkortene, men de fleste af de navne, som fiskerne anvender i det daglige arbejde er aldrig fæstnet på noget kort. Endnu omkring 1925 var fiskeri på Karrebæk - Dybsø Fjorde den vigtigste indtægtskilde for 48 familier. Med overgangen fra erhvervsfiskeri til bierhvervs- og fritidsfiskeri er rækken af

generationer i de gamle slægter af fjordfiskere brudt, og dermed er der en alvorlig fare for, at en stor del af det gamle navnestof vil gå tabt.

Under samtalerne med fiskerne viste det sig, at anvendelsen af navne var ret lokal, ofte begrænset til det enkelte fiskerleje. På grænserne mellem fiskevandene kan der forekomme forskellige navne på den samme lokalitet, og erindringen er mere usikker hos de gamle fiskere.

Vore meddelere har været:

Johannes Nielsen, Appenæs, født 1892,

kaldet „Skrædderens Johannes”. Navne på Karrebæk Inderfjord og Fladset m.m. meddelt af Johannes Nielsen er i den følgende liste markeret med (N).

Brødrene Henry og Karl Evald Hartmann Ditlevsen, født henholdsvis 1910 og 1913 og tredje generations fiskere fra Karrebæk (D). Karrebæk Yderfjord og Sønderfjorden.

Henning Ambæk (A), født 1931, og Herluf Pedersen (P), født 1932. De er henholdsvis tredje og fjerde generations fiskere fra Basnæs og har et stort kendskab til navnene på Dybsø Fjord.

Helmer Christiansen (C), født 1919, tredje generations fisker fra Svinø. Hans far var Niels Peter Christiansen, kaldet „Skippersønneren”, idet Helmers farfar, Hans Peter Christiansen, foruden fiskeriet havde en skonnert, hjemmehørende i „Svinø Havn” (Dybsøstrømmen). På dette fartøj indførte han varer fra nordtyske havne som Kiel og Rostock, som man har gjort på de syddanske kyster i det mindste siden tidlig middelalder. Helmer Christiansen har fisket i den vestlige del af Dybsø Fjord.

I Næstvedegnens Lokalarliv har jeg gennemgået et søkort over Karrebæk Fjord med navne afsat af værkfører Tage Pedersen (TP), dateret 8/6 1971 (journ.nr. 1980/415). En kopi af dette kort findes på Næstved Museum. Ifølge brødrene Ditlevsen, Karrebæk, havde Tage Pedersen sine oplysninger fra sin bedstefar, fisker og havnearbejder Ludvig Jensen, Karrebæk.

Oplysninger direkte fra Svend Aage Larsen er betegnet (L).

P. E. Jensen har i sin bog „Gavnø Kloster og Herregaard 1402 - 1902” (G) et rigt materiale af meget gamle stednavne, bl. a. i forbindelse med beskrivelsen af stridigheder om fiskeretten på fjorden mellem Gavnø og Saltø, Herlufsholm og Næstved. Det samme stof er behandlet af Rasmus Nielsen i „Næstved Købstads Historie. Anden Del. Næstveds Stridigheder med Naboerne 1567 - 1819” (RN).

Desværre er det i mange tilfælde vanskeligt eller umuligt at lokalisere de stednavne, der optræder i denne forbindelse. Enkelte af navnene er dog bevaret mere eller mindre uændrede til nutiden. I den følgende liste over stednavne har jeg kun medtaget navne, som kan lokaliseres med fuld eller nogenlunde sikkerhed.

Endvidere har jeg benyttet „Stednavne i Præstø Amt” (PA), udgivet af Institut for Navneforskning ved Lis Weise, samt søkort 164 Smålandsfarvandet Karrebæk Fjord 1941 og 1980 (SKF). Også på Generalstabens kort 1831 - 33, 1860 - 61 og de nyere målebordsblade og 4 cm kort har jeg fundet en del navne. Øvrig litteratur er angivet i litteraturlisten.

Navnenes betydning og alder.

For den, der er ukendt med et farvand, ses det blot som et vandspejl eller en bølgen-de flade. For fiskeren er det et undersøisk landskab med strømløb, højninger og flader. De sydsjællandske fjorde er da også et druknet morænelandskab, der først blev farvande under den atlantiske havstigning for omkr. 7.000 år siden.

Navnene giver landskabet karakter. Som et terræn har floder og åer, har farvandet strømme og løb (Vrangstrøm, Det gamle Løb). For bække har det render (Den sure Rende, Hestevådsrenden). Bakker er grunde, ofte betegnet „ø”, selv om de er undersøiske (Mellemgrund, Fåreskovsø, Gåseøerne). Der er jævne flader, som betegnes jord eller sand (Agerjorden, Rønsandet), og der er sænkninger eller huller (Paphulen, Rønhullet). Undersøiske næs er hager (Jomfruhagen, Kostræde Hage). Fremspring på formationer betegnes også spids (Sandspidsen) og indbugtninger er huk (Første Sandhuk) eller krog, hvis det er i det faste land (Oddekrog, Møllekrog). Krog og hage er de hyppigst forekommende endelser i det indsamlede navnestof. Vig forekommer kun i et par tilfælde. I to tilfælde forekommer beteg-

nelsen bås om dybere vand, vinkelret på kysten som en bås (Lerbås og Kobås). Fra grunde og flader, eller direkte fra land til dybene er der skråninger, skår (Gavl-skåret, Skåret ved Hestevåd).

En særlig gruppe er de store sten, der kan være pejlemærker eller farlige at stifte bekendtskab med. De fleste har endelsen -sten som Slotstenen og Vigestenen, men navnet kan også være beskrivende som Nosserne (to tætliggende store sten), give personlig karakter som Røde Per eller henvise til en hændelse (nr. 112, Go´morn´ Gotlieb).

Nogle navne angiver kendemærker i land (Kestens Pile, Pæretræshagen). Andre angiver egenskaber ved lokaliteten (Slimrenden eller Pladderet, Bageste Blødning, Godtgræs) eller forhold for fiskeriet (De stumpede Drætter og Møg- eller Skidtskåret).

I en del navne indgår et personnavn som erindring om den fisker, der benyttede lokaliteten. Det kan være personer, som har haft et bådeleje (Kresten Pæs´ Rende, Skraverup-Peders Bådeleje) eller en fiskeplads (Holbergs Stade, Laves Hage). Nogle navne kan også betegnes „historiske“, idet de henviser til en svunden tids forhold (Det gamle Løb, Hovbro).

Ved tolkningen af navnene har jeg først og fremmest brugt fiskernes egne forklaringer. For det ældre navnestofs vedkommende har jeg benyttet „Stednavne i Præstø Amt“, „Ordbog over det danske sprog“ og „Nudansk ordbog“. En del navne er dog gådefulde eller uforståelige (Sursild).

Det er mit indtryk, at de marine stednavne gennemgående er yngre end navne på landformationer som øer og næs. I hvert fald nævnes de senere i de skriftlige kilder. 1451 gav Kristian den Første Næstveds borgere det privilegium, at de måtte „have, nyde og bruge frit fiskeri i fjorden og deromkring, som de fra alders tid haft og nydt haver“ (RN s. 152). Men først 1646 nævnes fjordens navn, da det

pålægges Saltøs og Gavnøs ejere, „at Næstved borgere, som hidtil, ubehindret skal beholde deres fiskeri og sejlads på Karebæksminde og fri alfarvej gennem Salterbierrig Vig“ (G s. 59). Enkelte navne kendes dog fra middelalderens slutning. I en fiskeristrid 1623 fremlægges et „beskrevet vidne“ fra en næsten 100-årig mand, Laurids Jensen fra Stenbæksholm, som hævder at huske 80 år, altså fra ca. 1540.

Han nævner Holbro Nebbe ved Appenæs, som stadig kan lokaliseres, og Skorstiensøen ved Lindholm (G s. 66). Tråddybet og Brunshullet nær fjordens munding nævnes 1599 (G s. 60).

En del af fjordens navne er meget unge og kan direkte dateres. I den følgende navneliste forekommer Skidtøen (fra slutningen af 1800-tallet) og Det gamle Løb ved Karrebæksminde (efter 1938).

Navne på flere øer og byer kendes derimod allerede fra Kong Valdemars Jordebog 1231: Karrebæk (Karæbæc), Enø (Ithænø), Gavnø (Gapnø) og Dybsø (Dyupsø).

Lidt om fiskeriet i ældre tid.

Som allerede nævnt er flere af de gamle stednavne kendt fra stridigheder om den betydningsfulde ret til fiskeri, og fiskerne er i vore samtaler flere gange kommet ind på forhold omkring fiskeriet, der ofte er den egentlige baggrund for navngivningen.

Svend Aage Larsen fortalte 1986 om fjordfiskeriet i begyndelsen af dette århundrede: Når isen gik i marts eller april begyndte geddefiskeriet og varede ved til ind i maj. Hver fisker havde 7 til 10 ruser. Fiskerne fra Appenæs satte gedderuser i Fladset og indre Karrebæk Fjord ud til Gæslingerenden. Der var især mange gedder ved udløbene af åer og bække. Fisker Orla Rasmussen, Basnæs, har fortalt, at han på én dag har fanget 190 gedder ved Kyllerbækken i Dybsø Fjord.

Man kunne også fange rimter i gedde-

ruser. De kom i mægtige stimer i marts - april og gik op i vandløbene for at gyde. Svend Aage har fortalt, at vandet i Vejlø Å kunne være tykt af rimter, så de i åmundingen kunne øses op med roegreb. Rimterne blev eksporteret til Tyskland, hvor de var jødernes fastespise. Også rødskallen trak op i åerne i tætte stimer.

På Karrebæk Yderfjord har der været vodfiskeri på stimer af brasen og aborre i marts - april. Det var ebbet ud i Svend Aages barndom. Anvendelse af vod var tilsyneladende den mest almindelige metode i ældre tid. Det omtales allerede 1488 (RN s. 153). At dømmen efter en stor fangst af sild i Brøggersækken ud for Borgnakke Skov i 1754 er der tale om landdragningsvod. For at magte dette store og ret kostbare redskab måtte man danne vodlag, som kunne være fiskerbønder i en af landsbyerne omkring fjorden. Det poseformede vod med arme blev roet ud i en bue, hvor dybet gik nær land, og tilbage til kysten igen, hvorefter det blev draget i land. Hestetrukke vod kan også have været anvendt (se Hestevåd mellem Sønderfjord og Dybsø Fjord).

Fra maj til septembermørket fangede man ål med arruser. En fisker kunne have 100 til 150 ruser. Ruserne var lavet af bomuldsgarn, der måtte koges 3 gange om året i „kattedog” (kattedok), et importeret barkafkog, for at ikke „Stolt Henrik”, en larve, skulle gnave i trådene. Tidligere bandt man selv materialerne af hør og hamp, det sidste til tovværk (bemærk stednavnet Hampeland i Dybsø Fjord). Fra omkr. 1875 kunne man købe hørtråd og snart efter bomuldsgarn. Først fra omkr. 1900 blev redskaberne fremstillet på fabrik, så det blev muligt for den enkelte fisker at anskaffe større garn som bundgarn.

Ind imellem rusefiskeriet trak man soppevod efter ål to mand sammen på lavt vand, eller man satte krogliner.

Krogefiskeri efter torsk med agn af små kvabber, butter og hundestejler foregik på Yderfjorden om efteråret.

Fiskeri med bundgarnsstader kendes allerede fra 1600-tallet. 1682 havde 5 af Vejløes gårdmænd 3 sildebundgarnstader i stranden af Baunemarken, der stødte op til Sønderfjord (G s. 229).

Om vinteren stangede man ål på skårene. Her sidder ålene i huller på fast bund i overgangen mellem ler og mudder.

Fjorde og øer. Topografi og navne.

Under læsningen af de følgende afsnit vil det være nyttigt at have et kortmateriale ved hånden. For Karrebæk Fjord: søkort nr. 164 Karrebæk Fjord. Over de øvrige fjorde eksisterer der ikke detaljerede søkort, men her kan man anvende 4 cm kortene 1412 II NØ Karrebæksminde og 1512 III NV Gavnø. Helt fortrinlige er de luftfotos i samme målestok, der kan købes på Kort-og Matrikeldirektoratet. Her ses alle grunde og strømrander ganske tydeligt.

Til den foreliggende artikel er der udarbejdet et oversigtskort med navne på fjorde og øer. (Fig 3.) Endvidere er der kort i større format over henholdsvis Karrebæk Inderfjord og Yderfjord, Sønderfjord - Fladset og Dybsø Fjord, hvor de enkelte lokaliteter er angivet med tal svarende til navnelisten.

Rundt omkring Gavnø ligger de fire fjorde: Karrebæk Fjord i vest, Inderfjorden i nordøst, Fladset i øst og Sønderfjorden i syd. Over det lavvandede Hestevåd er denne forbundet med den største af fjordene, Dybsø Fjord.

Karrebæk Fjord omtales første gang i 1646 som Salterbierrig Vig. Måske dækker denne betegnelse kun Yderfjorden og er afledt af den oprindelige store godsbesidder her omkring, Saltø, der 1306 skrives Soltthe eller Salthæ (T III, 3 s. 934).

Vig leder også tanken hen på en tidligere tilstand. Oprindelig var fjorden langt mere åben, idet det nuværende Enø bestod af tre dele, som senere er forbundet ved havets nedbrydning af yderkysten og

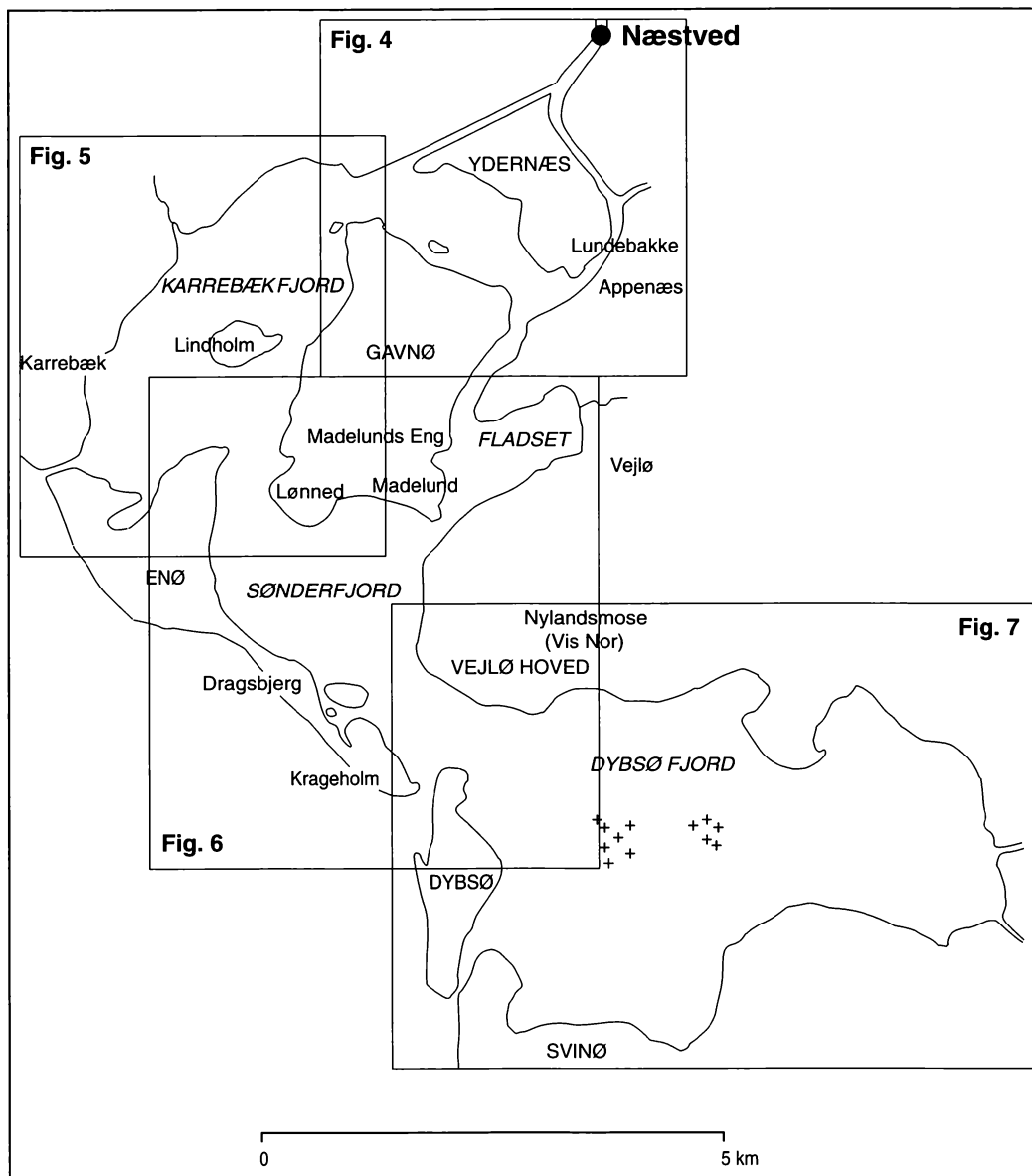

Fig. 3. Karrebæk - Dybsø fjordsystemet. Oversigtskort med med markering af detailkortene fig. 4 - 7.

aflerjing af materialet som krumodder, drag og fed. Det egentlige *Enø* i nord kaldes i Kong Valdemars Jordebog 1231 Ithænø, af Ithn, strømhvirvel (NO). Sikker i gammel tid en dækkende betegnelse for forholdene i gabet mellem øen og det egentlige Sjælland, inden Lungshave nåede sin nuværende udstrækning. Ved et drag blev *Enø* forbundet med den mod

sydøst liggende mindre ø, som rummer *Dragsbjerg* og *Overdrevsgården*. Denne blev ved feddannelsen *Enø Overdrev* forbundet med *Krageholmen* længst i sydøst.

Byen *Karrebæk*, som har givet fjorden dens nuværende navn, skrives 1231 *Karæbæc*, af kar = fiskegård (NO), hvilket røber fjordens betydning som fiskevand.

Karrebæk Fjord har et gennemgående

strømløb fra Susåens udmunding i Inderfjorden ved Appenæs til Karrebæk. Dybderne er her - bortset fra den gravede sejlrende på 6 m - mellem 2 og 4 m i Yderfjorden og 2 og 2,8 m i Inderfjorden indenfor Skage Næb, Gavnøs nordspids. Udenfor strømmybet er fjordens bundrelief temmelig uroligt med hager, grunde og render. På nordsiden af Yderfjorden udmunder Saltø Å, tidligere Borre Å. Gennem den indtil 3,4 m dybe Vrangstrøm står Karrebæk Fjord i forbindelse med Sønderfjord.

Mellem hovedstrømmen og Vrangstrøm ligger den 28 ha store ø Lindholm . Navnet er sammensat af trænavnet lind og holm (PA), og øen har sikkert oprindelig været bevokset med lindeskov som Ormø i Holsteinborg Nor. En stor del af den højere liggende del af øen er dækket af højryggede agre, som vidner om tidligere opdyrkning. I 1426 var der to gårde, beboet af Morthen Hansøn og Jes Persøn (Erslev s. 369 - 70). Nu henligger øen som græsning.

På vestsiden af Susåens nedre løb ligger de to næs *Lundebakke* (1601 Grimstrup Lund (RN 157)) og *Ydernæs*, adskilt af den smalle, nu tilgroede fjordarm *Even*. *Appenæs* på åens venstre bred ligger også ved roden af et næs. Forleddet *Appe* indeholder muligvis et gammelt navn på åen (PA).

Før gennemgravningen af kanalen til Næstved delte Susåens vandmasser sig ved munden i strømmen norden om Gavnø og en anden østen om Gavnø til Fladset og Karlsgab. Midt i strømmene ligger Gavnø , der i Kong Valdemars Jordebog skrives Gapnø, af det olddanske gap = gab, altså øen i gabet (NO). Øen bestod tidligere af den større ø i nord og to mindre øer i syd. Sundet mellem disse var den nuværende Madelunds Eng , på kortet over Gavnø hovmarker 1795: Magelunds Eng. Made eller ma' er et gammelt ord for eng. Navnet på den sydøstlige af øerne kan have været Madelund . 1795 betegnes området Madelunds

*Mark. Den sydvestlige bærer navnet Løn-
ned af trænavnet løn (PA).*

Øst for Gavnø ligger *Fladset* med tilløb af Fladså (lokalt *Vejlø Å*) fra øst. Navnet forekommer i et dokument fra 1761, men 1796 bruges formen *Fladsøe*, og nutidens kort har *Fladstrand*. Under alle omstændigheder er dybden ringe, nu også på grund af betydelig tilmudring efter afbrydelsen af strømmen gennem nedre Suså. Kun i vest mellem Karlsgab og Inderfjorden er der en ubetydelig strømmende, betinget af tidevandet.

Gennem Karlsgab står *Fladset* i forbindelse med Sønderfjorden. Forhen har der nok også været en lavvandet tærskel sydvest for *Vejlø* til det tidligere *Vis Nor* og *Dybsø Fjord*. I de gamle tingbøger omtales ofte et vadested syd for *Vejlø*, som benævnes *Vådet* eller *Veilen*. Terrænet her er meget lavt og blev overskyldet af stormfloden 13. nov. 1872 (G s. 226). Navnet *vejle*, vadested indgår også i byens navn, kombineret med ø, og dens kirke er viet til St. Andreas, der var fisker, før han blev apostel. 1682 nævnes *Draved* (draget) ved *Vejlø Hoved* i den sydvestlige af byens marker, *Baunemarken* (G s. 229). Dette drag er sikkert dannet over den tidligere *vejle*. *Vejlø Hoved* med *Vejlø Skov* og *Tinghøjgård* har været en ø.

Sønderfjord, kortets *Krageholmsstrøm*, nævnes allerede 1739 som „Sønderfjord mellem Gavnø og Enø Land” (G s. 156). Det er et jævnt bassin med forholdsvis ringe dybde og uden markante strømmender eller grunde, bortset fra *Gåseøerne* ud for *Enø*.

Dybsø Fjord kaldes 1623 *Basnæs Fjord* (G s. 66), mens fiskerne fra Appenæs og Karrebæk ejendommeligt nok sagde *Nørrestrand*. Fjordens oprindelige navn er måske *Dyb*, idet munden mellem *Dybsø* og *Svinø* 1447 omtales som *Dybsminde*. Øen *Dybsø* skrives i Kong Valdemars Jordebog 1231 *Dyupsø*. Forleddet er det gammeldanske ord *diup* = *dyb*. Navnet kan dog ikke siges at være særlig karakteriserende, da fjordens dybder er temmelig

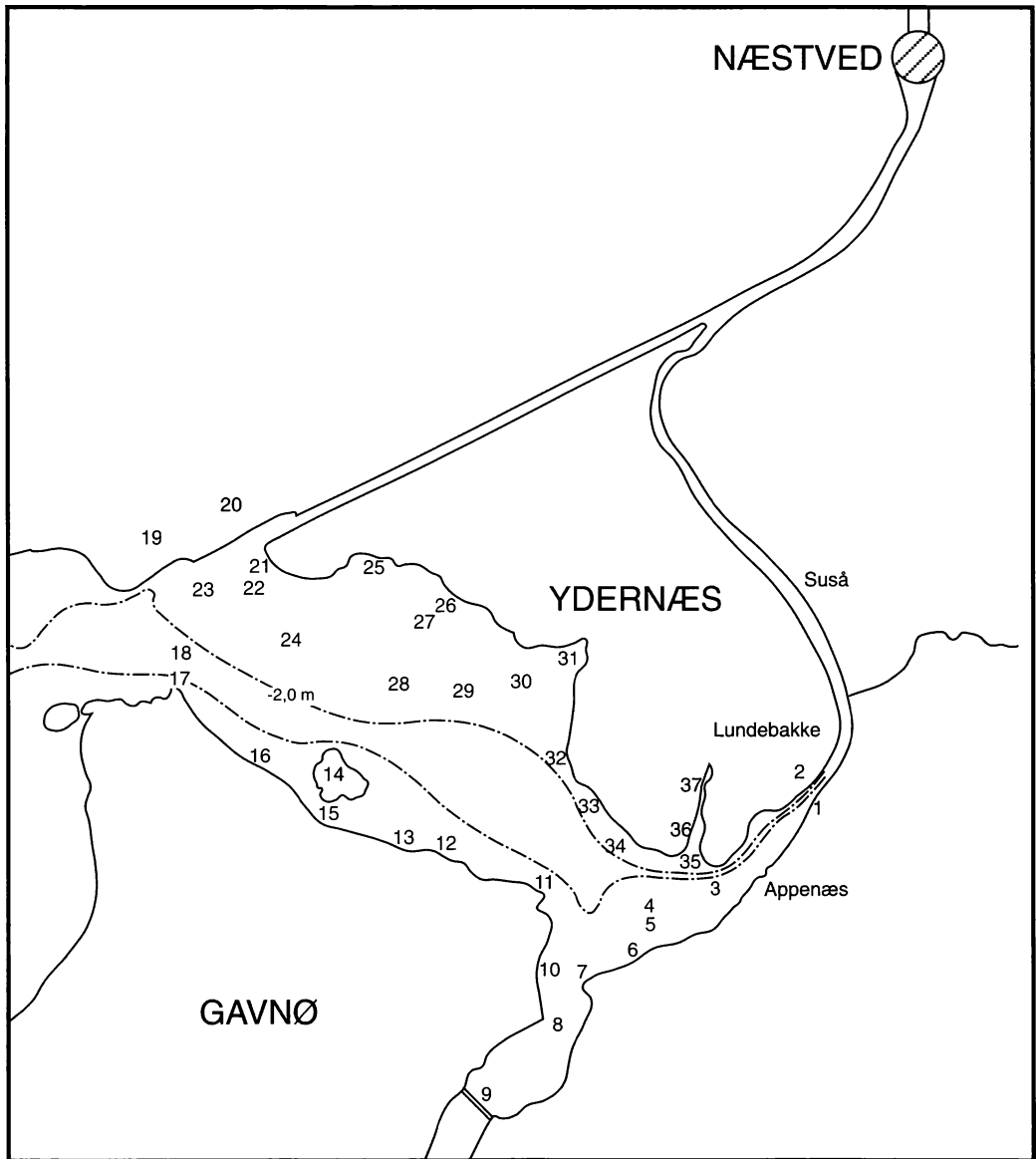

Fig. 4. Karrebæk Inderfjord med angivelse af 2 m-dybdekurven.

ringe med undtagelse af strømmen mellem Svinø og Dybsø.

Oprindelig har den nu laguneagtige fjord været en åben bugt mod Smålandsfarvandet, idet Dybsø bestod af tre mindre øer eller holme: Sønderhoved, Humlebakke og en mindre holm øst for denne. Disse er senere blevet forbundet ved strandvolde og -enge. Der finder stadig en betydelig tilsanding sted omkring begge fjordens

udløb. I syd når sandet helt ind til det omkring 2 km² store Rønsand. Jarsskov-Skovhage fra nord og Kostræde Hage fra syd indsnævrer fjorden til et mindre østligt og et større vestligt bassin. Midt i det sidstnævnte, der er under tilsanding, ligger rønnerne.

Syd for Dybsø Fjord ligger den tidligere ø Svinø, hvis navn kommer af den ret betydelige marsvinefangst, der har fore-

gået her (PA). Disse små hvaler blev fanget i net, og der blev kogt tran af spækket.

Omkring de enkelte stednavne: Karrebæk Inderfjord.

På kortet over Inderfjorden (fig. 4) begynder numrene på de enkelte lokaliteter ved Appenæs og fortsætter solret rundt om fjorden.

1. *Trestenene* eller *De tre Stene* i Susåens venstre bred umiddelbart nord for Appenæs. Her var børnenes og ungdommens badested (L). Der kan næppe være tale om de samme „3 store sten”, der i en strid om fiskevandene mellem Gavnø og Herlufsholm 1622 - 23 omtales som liggende „i landingen på denne side af Fladså” syd for Gavnø Bro (RN s. 178), eller de „trej Stiene”, der omtales i samme strid (G s. 65).

2. *Gangholm* eller *Appenæsholm* ses på Jens Sørensens kort fra 1690 som en aflang holm under Lundebakke i Susåens nedre løb nord for Appenæs.

Den er nu vokset sammen med Lundebakke på Susåens vestlige bred, men er stadig kendelig i rørskoven ved en bevoksning af elletræer. Hvor de tidligere løb omkring holmen forenedes nedenfor denne var der en hulk (et strømhul). I Svend Aage Larsens barndom, da det vestlige løb var tilgroet, var her endnu et dybt hul „med pladder”. *Gangholm* omtales første gang 1514 (T IV, 1 s. 281). Forleddet gang betyder formentlig græsgang (PA s. 184). 1772 omtales fiskeri på den tilfrosne Suså ud for Lundegærdet mellem Grimstrup og Appenæsholm (RN s. 203). På matrikelkortet over Appenæs bys jorder 1793 er den blot benævnt Holmen. Den blev udmatrikuleret til flere lodsejere i Appenæs og bruges nu til rørskær.

3. *Skidtøen* i Susåens udmunding i Inderfjorden syd for Lundebakke. Denne lave, lille holm, bevokset med tagrør, er egentlig den yderste spids af Lundebakke,

som blev adskilt, da man gravede sejlrenden her igennem, formentlig i 1857 - 60. Holmen ses ikke på søkortene, men på det moderne 4 cm kort.

4. *Mellemgrund* på søkortet Karrebæk Fjord (SKF) er en undersøisk fortsættelse af Lundebakke. Vanddybden er mellem 0,6 og 0,9 m. Navnet kommer sikkert af beliggenheden mellem Det gamle Løb sønden om og de større dybder i nord. En ældre betegnelse kan være *Knudsgrund*, der omtales 1713 som beliggende ved Appenæs (RN s. 193).

5. *Det gamle Løb*. „De’ gammel Løv” sagde Johannes Nielsen (N). Det gamle strømløb mellem klinten vest for Appenæs og *Mellemgrund*. Efter færdiggørelsen i 1938 af kanalen gennem roden af Ydernæs ind til Næstved blev strømmen i den nedre Suså afbrudt, og Det gamle Løb mudrede til.

6. *Ved Klinten* (N). Langs klinten mellem Appenæs og Holbro Næb.

7. *Holbro Næb* på nordspidsen af Appenæs Skov (N). Næbbet ved Holbroen, der førte over til Gavnø, hvor den gamle avlsgård var beliggende, nord for slottet. Den sidste Holbro fra 1805 af meget svært egetømmer blev ødelagt af stormfloden 13. nov. 1872 og erstattet af den nuværende hvælvede stenbro noget sydligere (G s. 224).

Navnet er imidlertid ældre. Den 21. april 1623 fiskede Herlufsholms fiskere syd for Appenæs ved Holbroen. Da Holger Lindenow til Gavnø mente, at dette var hans retmæssige fiskevand, kom forbitnelsen op i ham. Han bemandede 2 både med 6 mand, fiskere og husmænd fra gården, under anførsel af Niels Ladefoged og David Kældersvend. De bemægtigede sig Herlufsholms fiskeres vod „med gevalt” og nedsænkede det efter Hr. Hologers befaling med sten i fjorden. Under den følgende proces fremlægger Lindenow et „beskrevet vidne” fra en næsten 100-årig mand, Laurids Jensen fra Stenbæksholm, som kan huske 80 år, altså fra ca. 1540. Han vidner, „at ingen i den tid

har fisket fra Holbro Nebbe til broen og fra broen til „de tre Stiene” uden dem, som havde Gavnø Gård” (G. s. 64 - 66).

8. *Slimrenden* (D) eller *Pladderet* (L) mellem Gavnø og Sjælland. Her er „bundløst pladder”. Lensbaron Tage Reedtz-Thott, der ejede Gavnø fra 1862 til sin død i 1923, købte en muddermaskine til opmudring af et sejløb, så han kunne have en lystbåd liggende ved slotstrappen. Nikolaj Haupt fra Appenæs var „muddermester”, fortalte Svend Aage, der har leget på maskinen som barn.

I 1839 fortælles om fiskeriet: Næstvederne trækker vod, hvor de vil, på hele fjorden undtagen i det smalle og grundede løb på østre side af Gavnø og under Gavnø Bro, som kaldes Fladså (RN s. 204 - 05) (jævnfør betegnelsen Fladså under 1. Trestenene).

9. *Vasen*. En vase (dialekt vaase) er et vadested over en å eller et sumpet område. Overfarten kan være lettet ved opfyldning med risknipper, grene, sten eller grus. På Generalstabens kort 1860 og de senere målebordsblade og 4 cm kort ses navnet Vasen i umiddelbar tilknytning til Gavnøbroen. Da denne vides at være bygget under store vanskeligheder, fordi der på stedet er langt til fast bund, er det vanskeligt at forestille sig et „vadested” her, med mindre broen skal betragtes som sådan, og Vasen er dens navn.

Betegnelsen Vasen er mere passende benyttet om passagen over Madelunds Eng mellem Gavnø og den tidligere Madelundsø, hvor der først i 1864 blev lavet en dæmning med vej (G s. 205).

10. *Mørkebanke* (N) ligger på Gavnø overfor Holbro Næb. Den 23. marts 1752 klagede 7 Næstved fiskere til magistraten over, at deres næring blev helt utilbørlig svækket bl. a. ved, at bønderne i Appenæs satte ruser ud for Mørkebanken, så man næppe kunne ro der, endsige trække vod (RN s. 201).

11. *Havnehovedet* (N), *Gavnø Hoved* eller *Brohovedet* (TP). Den 29. maj 1889 brændte Gavnø gamle avlsgård. Da man

næste sommer gik i gang med at opføre den nuværende avlsgård sydvest for slottet, anlagde man her på øens østrunding, hvor man var sejlrenden nærmest, et molehovede til indførsel af Flensborgsten og andre byggematerialer. Gavnø modtog også skibsladninger af kul til godsets lokomobiler m.m. Senere havde baronessen et badehus her. Brohovedet var intakt i Svend Aages barndom, og det er endnu angivet på søkortet fra 1980. Det var imidlertid for længst forsvundet, da jeg fra 1958 begyndte at færdes på fjordene. I dag ses blot et par store sten og en pælestump for enden af en dæmning, der fører ud over engen.

12. *Jomfruhagen* på Gavnøs nordkyst mellem Havnehovedet og Gødensholm (N).

13. *Hagekrog* er krogen mellem Jomfruhagen og Gødensholm (N).

14. *Gødensholm* eller *Gødsholm* er et af de meget gamle stednavne på fjorden. Forleddet er antagelig ejefald af det gammeldanske mandsnavn Gøt. Altså Gøts holm (PA).

15. *Mellem holmen og land* (N). Rendens mellem Gødensholm og Gavnø.

16. *Bageste Blødning* (N) mellem Gødensholm og Skage Næb. Navnet kommer af, at her er blød bund, „det rene plutte”, sagde Svend Aage. Karrebæk-fiskerne kalder stedet *Fogstenskrogen* (D).

17. *Skage Næb* (N) er Gavnøs nordpynt, hvor Inderfjorden går over i Yderfjorden. Navnet kommer sikkert af det olddanske skaghi, der betyder odde (jævnfør Skagen) (NO). De gamle fiskere udtalte navnet Skave Næ: b med langt æ.

Et ældre navn på lokaliteten er nok *Stegøre*. I forbindelse med en synsforretning 1622 under en fiskeristrid mellem Gavnø og fiskere fra Næstved nævnes det, at man begyndte ved Stegøre på nordsiden af Gavnø. Forleddet i navnet kan komme af det olddanske stik = i vandet nedrammede pæle (NO). Endelsen -ør betyder gruset strandbred, hvad der netop er på Skage Næb. Stedet er velegnet for et

fiskegærde af nedrammede pæle. Der er kun få meter til dybt vand. Også stenalderens fiskere foretrak sådanne steder, og der ligger en boplads fra Ertebøllekulturen i stranden.

18. *Knaldene* (N) en strøm i fjorden ud for Skage Næb.

19. *Kavs høj* (N), udtalt Kavs høv. Stedet sydvest for Stenbæksholm er nu dækket af påfyld fra udgravningen af kanalen ind til Næstved. Navnet henviser måske til en gravhøj i land. Der har været flere, nu sløjfede høje i dette område.

20. *Skovjorden* (N), en nu ligeledes opfyldt bugt syd for Stenbæksholm. Karrebæk-fiskerne brugte betegnelsen *Kyllingehullet* om 19 og 20. Her var godt at sætte ålekroge (D).

21. *Nakkegrunden* (N) på sydsiden af kanalmundingen i fjorden.

22. *Den sure Rende* (N) eller *Sorte Rende* (D) mellem Nakkegrunden og Fuglelø. Den fortsatte ned forbi Litterup Huse til Pouls Vig og herfra ud mellem Mellemjorden og Kringlen.

23. *Fuglelø* ud for kanalmundingen og syd for sejlrunden (SKF). Der er fast sandbund, og mindste dybde er 0,4 m. Grunden omtales 1732, da Gabriel Fisker 26. januar drog aborrevod her for 3 borgere i Næstved. Det oplyses, at Fugleøen altid lå under vand, og at pramme og både kunne sejle på begge sider af den (RN s. 194 - 95).

24. *Agerjorden* (N) eller blot *Jorden* (D) mellem Fuglelø og Kringlen. Johannes Nielsens forklaring på navnet var, at her var lige dybt overalt.

25. *Kakkelovnskrogen* (N) mellem Nakkegrunden og Litterup Hage. Betydningen af det ejendommelige navn er ukendt.

26. *Litterup Hage* (TP) ud for Litterup Husene på Ydernæs. Tomterne af disse ligger nu dybt begravet under lossepladssens fyldmasser.

27. *Horsø* (SKF 1941). Grund ud for Litterup Hage. Søkortet fra 1941 viser 0,6 m vand indenom. Ålehors er et dialektud-

tryk for ålekvabbe (O). Måske har man fanget kvabber til agn på denne grund.

28. *Kringlen* (SKF), en stor grund nord for strømløbet mellem Gødensholm og Ydernæs. På 4 cm kortet 1512 IV SV Næstved er navnet fejlagtigt placeret i strømløbet. Ordet kringle i stednavne betyder bugtning eller krumning - fjordens bugt og kringler (O). Kringlen danner sammen med Gødensholm en indsnævring og svag bugtning af sejllobet på dette sted.

29. *Mellemjorden* (N) området mellem Kringlen og Loddenø.

30. *Loddenø* (SKF 1941), tidligere grund ud for Pouls Vig på Ydernæs. Både denne og nr. 27, Horsø, samt den følgende Pouls Vig indgår nu i opfyldningen fra den store losseplads på Ydernæs.

31. *Pouls Vig* (SKF 1941), tidligere vig på vestsiden af Ydernæs.

32. *Røde Per* (N). Søkortet har formen Røde Peder. En stor sten på lavt vand ved vestpynten af Ydernæs overfor Gødensholm.

33. *De stumpede Drætter* på SV-siden af Ydernæs (N). Betydningen er formentlig korte fiskedræt (med vod), idet her er ringe afstand til dybt vand. Svend Aage har fortalt, at her var stenet, og der var mange ål. Ikke desto mindre var det i hans barndom et badested for børnene fra Appenæs, der roede her over. Drengene anvendte „drengehullet” nærmest Appenæs, og pigerne „tøsehullet” lidt længere nordpå. Det var før man brugte badedragter, og enkelte drenge kunne driste sig til at ro forbi „tøsehullet”, hvilket naturligvis fremkaldte hvin og forfjamskelse hos de derværende skønheder.

34. *Sandhagen* (N), sandet hage ud for det nu nedrevne Fiskerhus på Ydernæs.

35. *Kresten Pæs* (*Pedersens*) *Rende* kaldte man Fiskerhusets bådeleje på vestsiden af Evens munding (L). Her kan findes støbte sænkesten af cement i fjordbredden, samt levn fra stenalderens fjordfiskere.

36. *Hullet* i den ydre del af Even. Her

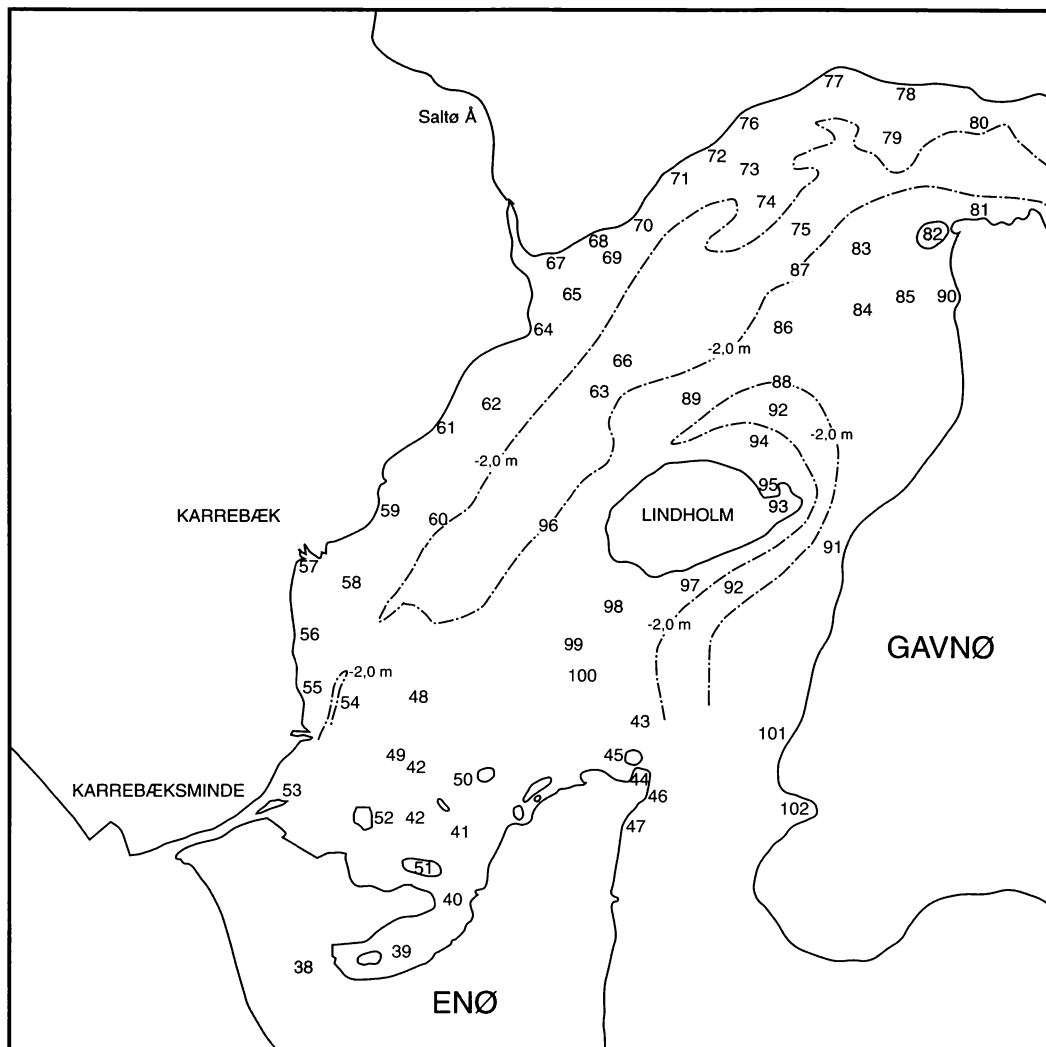

Fig. 5. Karrebæk Yderfjord med angivelse af 2 m-dybdekurven.

var om foråret legeplads for gedder, mens der endnu var forbindelse til fjorden. I det stadig åbne hul, skal der være boret 7 m til fast bund (L).

37. *Even* er en nu tilgroet fjordarm, der tidligere har strukket sig helt op mod Gedebergsgård vest for Næstved, hvor der er fundet brakvandsformer af hjertemusling. Den nævnes 1658 i forbindelse med en fiskeristrid (RN s. 189). Endnu i begyndelsen af dette århundrede kunne man sejle omkr. 350 m op i Even, hvor fisker Poul Hansen fra Appenæs satte ruser (L).

Karrebæk Yderfjord

På kortet over Yderfjorden (fig. 5) begynder numrene ved det gamle indløb og fortsætter solret omkring fjorden med en afstikker omkring Lindholm.

38. *Gamle Løb* (Generalstabens kort 1861), *Mindegab* (Målebordsbladet), *Karrebeks Mynde* (Jens Sørensen's kort 1690). 1447 *Hallszminde* (T III, 3 s. 933). Mynde eller minde kommer af det olddanske mynni eller minni, som betyder munding

(NO). Karrebæksminde betyder altså Karrebæk Fjords munding. Navnet er allerede på kortet fra 1831 flyttet til nutidens bysamfund ved den gravede kanal over roden af Lungshave.

Oprindelig har fjordmunden haft en bredde af ca. 1 km mellem Karrebæksminde og Enø, markeret ved store bopladser fra Ertebøllekulturen på begge sider. Ved havets nedbrydning af klinerne i vest og på Enø og ved transport af materialer herfra er der sket en gradvis indsnævring og tilsanding, især fra nord (Lungshave). På Generalstabens kort fra 1831 ses et par markante krumodder, der fra nord og syd er ved at lukke indløbet. Maleren L. A. Rings billede „En strøm mellem Karrebæk Fjord og havet” (nu i Ordrupgaardsamlingen) viser situationen omkr. 1897, hvor det formentlig har været muligt at vade over munden.

Som følge af tilsandingen blev det efterhånden umuligt at besejle Næstved med andet end pramme, som havgående skibe måtte lade om i ude på redder. På Jens Sørensen's kort er dybden ud for indløbet angivet til 2/3 favn, godt 1 m, mens sejlløbet ind gennem fjorden angives som 1 1/2 favn dyb. I årene 1806 til 1812 gravede man da kanalen gennem roden af Lungshave. Det gamle løb er mindet i navne på sommerhusvejene Lungsgab og Lungsminde på Lungshave og Mindegabet og Strømmene på Enø.

39. *Strømmene* er på søkortene og målebordsbladet betegnelsen for den del af det gamle løb, der ligger øst for dæmningen mellem Lungshave og Enø.

Fiskerne kalder den *Longkrogen* (D) (Lungshave er en ældre stavemåde for Lungshave).

40. *Longkrogsrenden* mellem østspidsen af Lungshave og Enø (D). Her delte strømmen sig tidligere i sejlrunden mod Næstved langs østsiden af Lungshave og Tråddybet nord om Enø.

41. *Brun's Hule* (1599: *Brunshul*). 1759 fik Saltø stadfæstet sin gamle ret til blandt andre steder at fiske i Tråddybet og Brun's

Hule (G s. 157). Så vidt navnet kan læses på Jens Sørensen's kort, synes Brun's Hule at være et hul på vestsiden af Tråddybet, nu mellem Havreholm og Lars Thuns Holme.

42. *Trolldybrenden* eller *Trolldyb*. (D) er nu en rende fra Longkrogsrenden, østen om Havreholm, i en bue op mellem Sivholmen og Lars Thuns Holme og østpå over i Næbstrømmen. Renden kan være en forskydning af strømmen i nordvestlig retning som følge af tilsanding af *Tråddybet* eller *Trådyb*, der ses på Jens Sørensen's kort 1690. Navnet Trolldyb kan være en forvanskning af Trådyb, der i ældre tid var et vigtigt og omstridt fiskevand. På et forlig i Karrebæk 25. aug. 1599 erklæres: „For at menige mand og almue kunne nyde Guds gaver godt, og de ikke skulle være i særlig mands vold”, skulle Trådybet altid herefter stå åbent i 3 dage og nætter, som var lørdag, søndag og mandag, for at fiskene uhindret kunne gå op i åen og ikke forhindres dernede. På de andre 4 dage kunne lensmanden til Saltø og beboerne i Stenbæksholm, Skraverup og Karrebæk frit fiske i Trådybet.

Da der en tid lang havde været en mangfoldighed af vod i brug på fjorden, blev det bestemt, at Saltø kun måtte bruge 1 vod, beboerne i Karrebæk 4 vod, Enøboerne 2, beboerne i Stenbæksholm 3, Næstved 8 og Gavnø ikke flere end sædvanligt (senere bestemt til 1). Skraverup nævnes ikke. Ingen må fiske, „når som fisken opgår, men alene, når vandet udgår”. (G. s. 60 og RN s. 155 - 156).

43. *Næbstrømmen* (D), strømmen nord om Næbbet.

44. *Næbbet* (SKF m.m.), Enøs nordspids.

45. *Tyreholm* (Generalstabens kort 1831 og SKF). Den lave holm nord for Næbbet.

46. *Vibeholm* ses på generalstabens kort 1831 på østsiden af Næbbet. Den er nu sammenvokset med Enø.

47. *Vibekrogen* (D), krogen syd for Vibeholm.

48. *Trindelen* (SKF) eller *Trenningen* (D) forekommer allerede på Jens Sørensens kort som en grund mellem Trådyb og sejlløbet. Nutidens søkort angiver dybden til 0,7 m. En trindel er en mindre afrundet grund (O).

49. *Sejningen* (D) = søkortets *Lars Thuns Grund* med 1,2 m vand. Sejning er en sej tang, hvor man kunne fange butter og små kvabber, der brugtes til torskeagn (D).

50. *Lars Thuns Holme* (SKF) er de to østligste holme mellem Sejningen og Enø. Den østligste, større holm, kaldes *Øverste Holm*, og den mindre, vestligere, *Mellemste Holm* (D), vel i forhold til Sivholm og Havreholm. På kortene fra 1800-tallet forekommer ingen holme øst for Lungshave. De er vel opstået ved tilsanding og opvækst af tagrør m.m. efter Mindegabets lukning.

51. *Havreholm* (D) nord for spidsen af Lungshave. Navnets oprindelse er uvist. Det kan ikke have været muligt at dyrke havre på den lave holm.

52. *Sivholmen* (TP). Navnet på denne, den vestligste og største af holmene, er nok så karakteriserende. Den er vokset meget ved opvækst.

53. *Rotteøen* i den østlige munding af kanalen ved Karrebæksminde er opstået, da man i 1937 - 38 uddybede sejlløbet i fjorden og rettede sejlløbet ud. Her må være tilhold for rotter.

54. *Det gamle Løb*, udtalt Det gammel løv (D). Det tidligere bugtede sejlløb ved Karrebæksminde.

55. *Storkestenen* (TP) på lavt vand nord for Karrebæksminde.

56. *Under Mikkels* (D) mellem Karrebæk og Karrebæksminde. Mikkell var bonden, der ejede jorden indenfor. Vest for Karrebækvej ligger i dag parcelhusudstykningsen Mikkelhøj.

57. *Renden* (TP), renden fra karrebækernes bådelejer.

58. *Holdehagen* (SKF) eller *Holdne Hage* (4 cm kortet). Hage ud for Karrebæk.

59. *Kirkehagen* (TP) ud for præstegårdshaven i Karrebæk.

60. *Møllerendsskåret* benævnt efter Møllerenden, der udmunder her indenfor. Den afvander Søeng nord for Karrebæk Mølle (D).

61. *Roenakke* (D). Her ligger en af fjordens største Ertebøllebopladsler.

62. *Rygsten* (SKF), en stor sten nordøst for Roenakke. Den må ligge ret dybt, for „vi var ikke bange for den”, sagde Svend Aage.

63. *Knobbene* (D), søkortets *Knoben* er dybet i fjorden ud for Rygsten. Her omkring var et godt skrubbefiskeri har Svend Aage fortalt.

64. *Kresten Pæs Hage* (D) med bådebroen ud for „De hvide Svaner”.

65. *Hjalen* (D og SKF). Kan være benævnt efter en i gammel tid benyttet fiskehjal inde på næsset i vest. En hjal er et tørrestillads for fisk (O).

66. *Sursild* (D), fjordens største dyb på indtil 4 m mellem Hjalen og Hælen på den anden side. Navnets betydning kendes ikke.

Sursild må være tæt på den lokalitet *Brøggersækken* eller *Sækken*, der omtales i de gamle fiskeristridigheder. Enøboerne klagede 1593 til kongen over, at borgmestre og råd i Næstved forbød dem at drage vod i vigen Sækken, skønt det ikke kunne være nogen til skade eller hindre sejladsen (RN s. 154). Dette tyder på, at der er tale om vigen ud for Saltø Ås munding, som ligger udenfor sejlløbet. Stedet nævnes igen 1754, da Karrebæk fiskerne med Lars Hansen Kock som formand, samt Enø og Stenbæksholm fiskere var tilsagt til at fiske hovdræt for Saltø d. 30. april. Men de foretrak efter „Kokkens” forslag hellere at fiske for sig selv i Brøggersækken ud for Borgnakke Skov, trods alvorligt tilhold af forvalter Gøtzche. Her fangede de 266 ol sild = 21.280 stk., som de efter egen opgivelse solgte for 9 rdl., 4 mark og 10 skilling. Dette beløb dømtes de måneden efter på Førslev birketing at betale overkammerherre Plessen, Saltø,

foruden sagens omkostninger på 4 rdl. (G s. 156).

67. *Lindehage* (RN s. 196). Peder Hemmingsen fra Appenæs vidnede 1732, at han ikke i 26 år havde set næstvederne fiske med aborrevod i fjorden fra Litterup Gærde (på Ydernæs) og til Lindehage ved Borre Å (ældre betegnelse for Saltø Å). Lindehage må formodes at være beliggende på østlige side af åens udløb i Karrebæk Fjord. En anden tidligere benævnelse på nakken her er *Borgnakke*, der er bevaret i Borgnakke Skov. Navnet henviser til det middelalderlige voldsted Margretevold eller Borrenakke, der som en cirkulær banke med ringgrav er anlagt i skrænten mod strandengen yderst på nakken. Til stedet er knyttet sagn om Margrete (Sprænghest ?, Christoffer den Førstes dronning, der efter Christoffers død 1259 er formynder for sønnen Erik Klipping) (T III, 3 s. 939).

68. *Odderkrog* (TP) øst for Borgnakke. Her må have været oddere.

69. *Skovrenden* (D) syd for Borgnakke Skov. Svend Aage Larsen fortalte 26/8 1989: "I dyvningen (renden) mellem Fåreskovsø og Saltø Å legede gedderne i april - maj. Svend Støber (cementstøber Svend Christensen, Appenæs) og jeg var ved en sådan lejlighed for mange år siden på ålestangning her. Gedderne fór gennem vandet. De kunne ikke ses, men lyden hørtes oven vande og gav en sær stemning. For Helvede, sagde jeg. Her vil jeg sgu ikke være, for hvis de rammer min gamle båd, så går de lige igennem."

70. *Skovhagen* (TP) eller *Skovjorden* (D) syd for Borgnakke Skov.

71. *Øksbjergkrogen* efter en skovløber i Margrethehuset (D). Krogen mellem Skovhagen og Skraverup Hage.

72. *Skraverup Hage* (TP). Hagen indenfor Fåreskovsø.

73. *Skraverup Rende* (TP). Den 1,8 m dybe rende mellem Skraverup Hage og Fåreskovsø.

74. *Fåreskovsø* (SKF), sandet grund med en mindste dybde på 0,3 m. Navnet

har givetvis intet med får at gøre. Jens Sørensens kort 1690 har skrivemåden Forskousøe, og sådan udtales det også af Karrebæk-fiskerne. Navnet kunne tolkes som øen (grunden) foran skoven (Borgnakke Skov), når man kommer sejlene fra øst. Henry Ditlevsen har for mange år siden set munkesten på grunden. De kan stamme fra et grundstødt skib i middelalderen.

75. *Holkerne* (N), dybt hul (huller ?) i det smalle strømløb mellem Fåreskovsø og Kullergrund (Bredøerne). En holk eller hulk er et dybt strømhul (O), jvf. nr. 2, Gangholm.

76. *Skraverup-Peders Bådeleje* (L), et nu nedlagt bådeleje nedenfor Skraverup. Fiskersøn og selv fisker Peder Pedersen, kaldet Skraverup-Peder, flyttede som 24-årig i år 1900 hertil fra Appenæs og oparbejdede hurtigt et godt fiskeri med lønnet medhjælp. Senere deltog hans sønner Hjalmar og Ejnar. Hjalmar flyttede omkr. 1930 til Kalvehave, mens Ejnar blev i Skraverup. Omkring 1910 anskaffede Peder Pedersen som en af de første på fjorden båd med motor. Indtil da havde han mange gange roet helt til Svinø på fiskeri. Til sidst i 50-erne havde han kutteren „Borgnakke”, der anvendtes udenfor fjorden. Selv ophørte han med fiskeriet som 75-årig. (Meddelt af hans dattersøn Tage Johannessen).

77. *Dyves Bæk* (TP) eller *Bækken* (N) er kysten omkring udløbet af Dyves Bæk.

78. *Kestens Pile* (TP), sikkert efter pile inde på land.

79. *Tronjorden* (N), undersøisk hage, der fra „Kestens Pile” skyder sig ud mod sejløbet. På Tage Pedersens kort kaldes Agerjorden i Inderfjorden Tronjorden.

80. *Bokhage* (N). Dette navn med endelsen hage er ejendommeligt nok opgivet som navnet på strømmen mellem Gavnø og det opfyldte areal sydvest for Stenbæksholm. Det ville være bedre betegnende for den hage, som det opfyldte areal danner på nordsiden, hvor der står en båke oppe i land, altså Båkehage.

81. *Godtgræs* (N) fra Skage Næb og nord om Hattemagerholmen. Her har været en bundbevoksning (ålegræs ?) med mange ål.

82. *Hattemageren* (D) eller *Hattemagerholm* (SKF) er en lav holm tæt på land ved Nordgavnø.

83. *Kullesgrund* (SKF) eller *Lilleø* (TP) sydvest for Hattemageren. Her er 0,3 - 0,6 m vand. Svend Aage talte om Store og Lille Bredø, og denne er da formentlig den lille. Vi sejlede altid uden om Bredøerne i hans jolle, og der var derfor ikke lejlighed til en mere præcis stedfæstelse.

84. *Bredø* (SKF) med store sten. Dette må være Store Bredø.

85. *Gæslingerenden* (N), 0,9 m dyb rende mellem Bredøerne og Gavnø.

86. *Laves Hage* (TP) mellem Store Bredø og Hælen.

87. *Dybeskår* (D) på ydersiden af Laves Hage mod sejlløbet.

88. *Gavlskåret* (D) fra Laves Hage mod den dybeste del af Vrangstrømmen. Det står stejlt som en gavl.

89. *Hælen* (SKF) eller *Hælegrunden* (TP), grund med godt 1 m vand. Den danner en hæl mellem Vrangstrømmen og sejlløbet. Sejlrenden er gravet gennem dens vestlige del.

90. *Lerbås* (N). En „bås” er et dyb vinkelret på kysten, som en bås, i dette tilfælde med lerbund. På et luftfoto ses det, at Lerbås er en undersøisk fortsættelse af en nu rørlagt rende eller bæk, der kommer inde fra det centrale Gavnø. På skåret af Lerbås satte Appenæs-fiskere som Poul Hansen og Johannes Nielsen efterårsruser.

91. *Stænge Tjørne*. Svend Aage og Ditlevsen sagde Stængest Tjørne. Stænge Tjørne nævnes ved opmålingen 1682 til matriklen 1688. Navnet kommer af det her tidligere ud i fjorden vundne risgårde, som skulle forhindre kreaturerne i at svømme over til Lindholm eller komme ind på de tilstødende marker (G s. 207).

Her på vestsiden af Gavnø nævnes i de gamle stridigheder om fiskeriet et par grunde, der nu ikke nærmere kan lokalise-

res. D. 27. februar 1606 vidnede Laurits Jude (Jyde ?) på Gavnø, at da Næstved fiskere 14 dage tidligere trak vod på fjorden, så han, at de trak deres vod på det sted mellem Lindholm og Gavnø, som kaldes *Stengrunden*, lige op til Gavnøs grund (RN s. 163).

Den næsten 100-årige Laurids Jensen fra Stenbæksholm, der vidner ved processen 1623 (omtalt under nr. 7. Holbro Næb), meddeler angående fiskeriet ved Lindholm, at han i Michel Sehsteds tid havde været med sin far ude at fiske ved *Skorstensøen*, og der kom Michel Sehsted og jog dem bort og truede med at tage deres garn (G s. 66). Sehsted var lensmand på Gavnø 1552 til 1583.

92. *Lindholmsdybet* og *Vrangstrøm* (SKF). Karrebækkerne siger Gavnøstrømmen om Lindholmsdybet, idet de oplever fjorden fra vest. Målebordsbladet og 4 cm kortet har kun betegnelsen Vrangstrøm, der kan tolkes som en forvreden strøm avet om. Dybder over 2 m begynder i syd fra mellem Enøs nordspids, Næbbet og Gavnø, er ellers omkr. 2,5 m mellem Gavnø og Lindholm for at kulminere med 3,4 m nord for Lindholm, hvor strømmen vrider mod vest og eroderer i Gavlskåret, inden den i sydvestlig retning forener sig med strømløbet i Karrebæk Fjord.

I strømmen mellem Gavnø og Lindholm hændte onsdag d. 22. juli 1745 en tragisk drukneulykke. Hovfolk fra Vejlø, Rettestrup og Basnæs var tilsagt til at bjærge hø på Lindholm. To store både fra Enø, der hver kunne rumme 30 mand og var bemanded med 4 søvante mænd fra øen, var ligeledes tilsagt til at sejle høet over til Gavnø, hvor det blev læsset på vogne og kørt op til gården. Overfarten foregik på den måde, at bådene blev trukket frem og tilbage ved lange tov, fastgjort over en tridse, som var anbragt på svære pæle både på Gavnø- og Lindholm-siden. Det blæste temmelig hårdt, men dog ikke så slemt som dagen før, da folk fra Lov og Svinø havde bjærget hø fra Lindholm.

Arbejdet gik raskt, for ladefoged

Rasmus Skåning havde med godsforvalter Bruns godkendelse lovet hovfolkene fyraften med dans i ladegårdens lo, når de var færdige med høbjærgningen.

Mellem klokken 3 og 4 om eftermiddagen blev det sidste hø hentet. Bådene kunne hver laste to læs, og da der kun var omkr. ét læs tilbage til båden på Lindholm-siden, ville 17 unge mennesker og en husmand fra Basnæs over med samme båd, tilskyndet af en ung karl Hans Kristensen fra Rettestrup. Han fik også en anden ung karl fra Rettestrup til som han selv at føre sin vogn ud til båden, hvor begge vogne med hestene blev anbragt svømmende, fastbundne til båden.

Ladefogeden forbød så mange mennesker at tage med, og bådføreren Anders Jensen fra Enø jog flere af dem tilbage og bad dem vente, til den anden båd kunne hente dem, når den var blevet aflæsset ovre på Gavnø, men forgæves.

De 18 i båden råbte: „Lad gå !” til de mænd, som fra Gavnø-siden trak båden over strømmen, og de trak af alle kræfter, men midt i strømmen begyndte båden at synke agter. Man påstod senere, at det var vognene og de mange mennesker bag i båden, som forvoldte ulykken. Da bådfører Anders Jensen, som stod midt i båden, mærkede faren, råbte han: „Hal ud! Hal af alle kræfter !” Men pludselig sank båden, og høet og de fleste flød på strømmen. To karle, som sad på den ene vogn, sejlede afsted i den og fik reddet hestene ved at kappe linen, som bandt dem til den synkende båd, og derefter skære skaglerne over, så dyrene blev fri og reddede sig tilbage til Lindholm. De to andre heste gik ned sammen med en mand, der ville redde sig op på vognen.

Da de to karle, som var ved at læsse af ovre ved Gavnø, så ulykken, smed de høet i vandet og lod sig trække ud til den synkende båd ved linen fra Lindholm af mænd, der var tilbage på øen. I båden stod Anders Jensen i vand til midt på livet og omklamret af fire skrigende piger. De fem var de første, der blev reddet. Derpå blev

de to karle på den flydende vogn bjærget. De øvrige var ført bort af strømmen, og da båden ikke var forsynet med årer, måtte den hales over til Lindholm, hvor der lå to årer. Herved gik så megen tid tabt, at da båden igen befandt sig i strømmen kunne kun 3 af de forulykkede reddes. 8 var allerede druknede.

De druknede var karlen Hans Kristensen fra Rettestrup, som i sin iver for dansen i loen havde forlokket dem alle, samt husmanden fra Basnæs og 6 piger, 1 fra Vejlø, 2 fra Basnæs og 3 fra Rettestrup.

Ulykken vakte stor sorg og bestyrtelse i sognet. Det blev vidnet på tinge, at således havde høbjærgningen fra Lindholm foregået i over 50 år, og flere af de redde vidnede, at de havde været med til at bjærge høet på denne måde i 7 - 8 år. Om det blev sidste gang, der blev bjærget hø fra Lindholm, vides ikke, men fra 1759 blev øen tilsyneladende kun benyttet til græsning (G s. 262 - 264).

93. *Vibenæs* (G s. 264) er østspidsen af Lindholm med vanding og samlefold for de kreaturer, der græsser på øen.

94. *Skidtnæs* (D), det lavvandede område nordøst for Lindholm mod Vrangstrømmen. Som Møgskåret i Dybsø Fjord er det et sted, hvor der samles særlig megen rådnende vegetation.

95. *Pølen* (D), den lille vig med mudder og rådden tang på nordsiden af Vibenæs.

96. *Sønderborgskåret* eller *Lindholm-skåret* (D), skåret mod sejlløbet vest for Lindholm. Brødrene Ditlevsen kender ikke oprindelsen af navnet Sønderborg, men det kan tænkes at være et personnavn.

97. *Hjælpertrang* (D). Hjælp og trang, en blødning syd for Lindholm.

98. *Nosserne* ved Pigget, to tætliggende sten, der kan fange en båd (D).

99. *Pigget* (D) eller *Pighagen* (SKF) sydvest for Lindholm. Her er store sten. Pigget kommer af pigstikker, det lokale udtryk for hundestjler, der bruges som agn (D).

100. *Pigsten*, højtliggende stor sten yderst på Pigget (D).

101. *Ovre ved Kuskehuset* (D) er ud for det nu forsvundne Kuskehus på Kuskelodderne. Huset ses stadig på søkortet, og hvor det har ligget ses nu frugttræer. På kortet over Gavnø Hovmarker 1795 kaldes stedet *Magelunds Hoved*.

102. *Møllekrog* (L) eller *Slusen* (D) er egentlig den yderste del af et fortidigt sund mellem Gavnø og Lønne. Her er nu en dæmning for den tørlagte Madelunds Eng. I Svend Aages ungdom stod her en vindrose og pumpede vandet ud. Nu er der elektrisk pumpe.

I det inddæmmede areal nordøst for dæmningen ses på 4 cm kortet to områder under kote 0. De svarer omtrent til de andekøjer til fangst af ænder, der omtales af P. E. Jensen i „Gavnø Kloster og Herregaard” s. 209: „Den gamle Fuglekøje” i Madelundsengen nærmest Lønnede er et med brede volde inddæmmede bassin, som nu (1902) er omtrent tilgroet. Den ny andekøje, nærmest Karrebæksfjorden, er anlagt af den nuværende lensbesidder (lensbaron Tage Reedtz-Thott) 1864”. Den gamle fuglekøje kan, ifølge en artikel af Jette Baagøe i „Liv og Levn” nr. 6, være anlagt af Gavnøs ejer Knud Thott mellem 1682 og 1690.

Sønderfjord og Fladset

På kortet over Sønderfjord og Fladset (fig. 6) begynder numrene i nordvest ved Lønne og fortsætter syd om Gavnø, rundt i Fladset og igen ud i Sønderfjord langs Vejlø Hoved og Enø.

103. *Lønne Badebro* (D). Her kom Karrebæk-fiskerne til Lønne traktørsted 2. pinsedag. „Broen var sat, for at fiskerne skulle komme over og drikke øl”, mener Henry Ditlevsen.

104. *Lønne Hage* (D) strækker sig i sydlig retning ud fra Lønne. Her står altid bundgarn i fiskesæsonen.

105. *Maskinkrogen* (D) mellem Lønne

og Sofielyst. Benævnt efter et værksted for landbrugsmaskiner, der har været på Sofielyst.

106. *Magelunds* eller *Madelunds Klint*. Den tidligere Madelunds ø står med en høj, nu tilgroet klint mod Sønderfjord. Det er sikkert denne klint, der er tale om, da Erik Olsen d. 17. juli 1606 vidner på Gavnø birketing, at han var med til at tage et vod fra fiskere fra Næstved ved Magelunds Klint, hvor de havde fisket uden Gavnøs ejer, Hans Lindenovs tilladelse. Voddet blev bragt til Gavnø, og fiskerne fik det aldrig mere (RN s. 164).

107. *Sofielystkrogen* ved rørskovens afslutning mellem klinten og Slotstenen (D og L).

108. *Slotstenen* (N), meget stor sten på lavt vand mellem klinten og Karlsgab. Johannes Nielsen fortalte, at i hans ungdom lå stenen længere ude, og at den er bragt ind på sin nuværende plads ved isgang. Dette lyder ret utroligt, idet der kun er 2 kilometers tilløb for ismasserne tværs over Sønderfjord. Ikke desto mindre har jeg på den samme kyst set sten af betydelig størrelse, som er flyttet af isen og har efterladt en lang opløjet rende bag sig.

109. *Karlsgab* omtales 1739 som en liden strøm mellem Gavnø land og Vejlø Skov (G s. 156). På Jens Sørensens kort fra 1690 kaldes den tilstødende del af Gavnø *Carlsnæs*. Navnet skal ifølge et sagn stamme fra en grum, middelalderlig sørøver Carl ved Karlsgab. Om ham fortæller sagnet - i sammenligning med andre sørøvere:

„Men råest og grummet var dog høvdingen ved Karlsgab. Misfornøjet med, at sørøveriet ikke længere måtte tåles og end mere med den ny tingenes orden på Gavnø i hans umiddelbare nærhed, hvor der ved århundredets begyndelse (1402) var oprettet et nonnekloster, overfaldt han de værgeløse nonner i klosteret, hvem han mishandlede gang efter gang, hvorpå han, forgæves advaret af en hellig kvinde, ramtes af himlens hævn, idet borgen en jule-

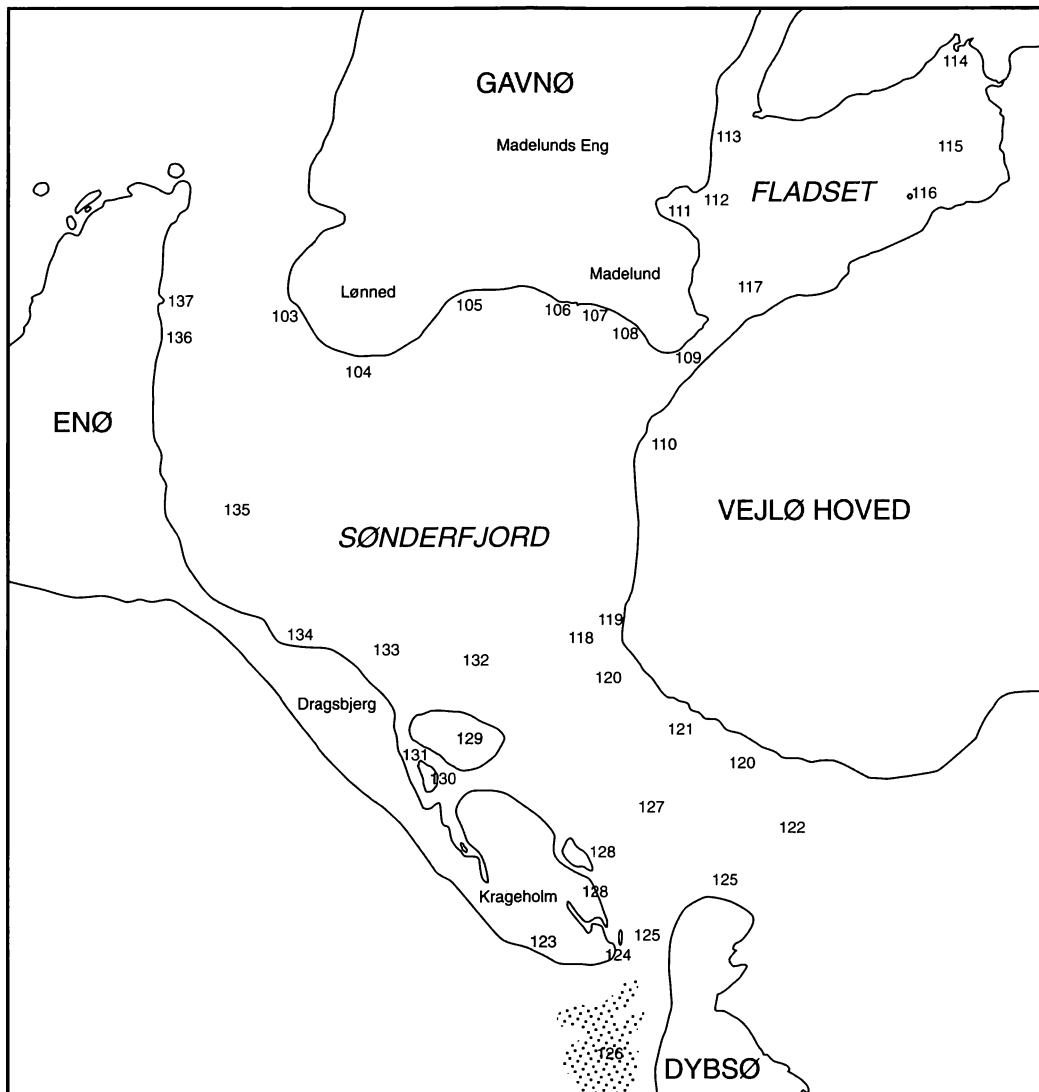

Fig. 6. Sønderfjord og Fladset.

nat sank i havet med alle dens ugudelige beboere, og på det sted, hvor røverslottet, som almuen den dag i dag benævner det, sank ned, findes et bundløst hul, en bar plet, som aldrig vil gro til, mens den til alle sider er omgivet med en tæt skov af rør og siv og ind mod land danner et dybt morads.

To unge karle ville engang for mange, mange år siden prøve, om stedet virkelig var bundløst, hvorfor de bandt et plovjern fast i et langt høstreb og firede det ud.

Men det blev ved at synke og synke, hvorfor de, da de kun havde et par alen igen, halede det op. Men da hang der et fælt dødningehoved på plovjernet, hvorover de forfærdede flygtede bort. Men indtil vor tid har omegnens beboere med en egen rædsel talt om det frygtelige sted, som ingen gerne nærmer sig efter solnedgang.” (G s. 16).

110. *Bar* sen (udtalt af Sv. Aage med sjællandsk tryk på langt a) ligger ud mod fjorden i den nordvestlige del af Vejøl

Skov. På matrikelkortet over Vejlø by 1796 kaldes stedet Barsøe, og Basen er sikkert en forvanskning af dette. Trap: Danmark, bind IV, 1 meddeler: „En sagnkreds synes at bekræfte, at der i det nordvestlige hjørne af Vejlø Skov har ligget en borg, Barsø, hvortil sørøveren Carls navn er knyttet.” Stedet svarer ganske godt til beskrivelsen i ovenstående sagn.

111. *Pilevodskrog* (N), krogen ved østenden af Madelunds Eng.

112. *Go´morn´ Gotlieb*, en sten i Fladset på nordre hjørne af Pilevodskrog. Før bådmotorenes tid måtte fiskerne ro, når der ikke var sejlvind. På de strenge roture i dårligt vejr tog mange sig en lille opstrammer, og brændevinen var billig i de dage. Skraverup-Peder Pedersen har fortalt, at han havde kendt en mand, der drak en liter om dagen, men som ikke desto mindre blev 97.

Fiskere fra Appenæs fiskede helt nede i Sønderfjord. En tidlig morgen kom to roende hjemad. De var søvnige og havde måske også varmet sig lidt på brændevinen. I hvert fald sejlede de på stenen, så båden var ved at kæntré, og den ene udbrød: „Go´morn´ Gotlieb !”

113. *Langs med Ellerne* (elletræerne), Fladset langs med Gavnø nord for Pilevodskrog (N).

114. *Åkrogen*, Fladsås udløb i Fladset. Her var mange ål, men også megen „arne”, så det kunne være vanskeligt at komme igennem med en båd (N). Arne er ifølge fisker Helmer Christiansen, Svinø, kransnålealger, der var seje og sammenfiltret som et tæppe. Man kunne se bådens spor efter sig, når man sejlede igennem den (D).

115. *Vibeøerne* (D), grund i Fladset mellem åmundingen og Ægholm.

116. *Ægholm* (N), lille holm i den østlige del af Fladset.

117. *Svanehage* (N) løber ud fra Vejlø land i den sydlige ende af Fladset nær Karlsgab.

118. *Hulen* (A og TP), hvor Hestevådsrenden udmunder i Sønderfjord. Her er

måske tale om den samme lokalitet, som nævnes i en kontrasag 1794, anlagt af godsforvalter Knudsen på Vejløgård mod kammerherre Reedtz-Thott, fordi denne havde tilladt Appenæs-fiskere at fiske i Hestevåd og *Bruhns Hule*, som hørte til hans lejede fiskeri under Vejløgården (G s. 244).

119. *Lille Ormeklint* ? I en strid mellem Næstveds fiskere og Gavnø 1622 om retten til fiskeri på grundene omkring Gavnø gods vidner Hans Andersen fra Gavnø, at i de 50 år, han mindes, har fiskeriet rundt omkring Gavnø og Lindholm fra Stegøre på den nordre side af Gavnø til midt i hovedstrømmen og på den søndre side til midtjords indtil Lille Ormeklint, såvel som Basnæs Fjord (Dybsø Fjord) og udi Hestevåd og derfra til Stegøre igen, tilhørt Gavnø. (RN s. 179). Denne beskrivelse tyder på, at Lille Ormeklint har ligget på overgangen mellem Sønderfjord og Dybsø Fjord. På matrikelkortet over Vejlø bys jorder fra 1796 kaldes den sydvestlige del af Vejlø Skov Ormede, og i 1755 nævnes Ormedehuset ved Vejlø Skov nær stranden (G s. 228). Det er således nærliggende at lokalisere Lille Ormeklint til den lille kratbevoksede klint sydvest for Vejlø Skov. Den store, endnu delvis åbne klint på skovens vestside har da måske heddet Store Ormeklint.

120. *Hestevådsrenden* (N), den nu meget lavvandede rende mellem Sønderfjord og Møllekrogen i Dybsø Fjord. I digtet „Fiskernes og sognerøddernes skål” fra aug. 1945 i samlingen „Sydsjællandske Digte” fortæller Gregers Schmit om planer for rendens uddybning til sejlløb. Disse blev dog aldrig realiserede.

121. *Hullet* (A) er en bredning med lidt dybere vand i Hestevådsrenden mellem Vejløgård og Hulen. Her stod tidligere så tæt med ruser, at der kun var 5 m mellem dem, og de var til hinder for sejlladsen. Før begyndelsen af dette århundrede anvendte man ruser med højst 4 favne rad (D).

122. *Egholm*. 1682 nævnes i mark-

bøgerne under Svenstrup en holm i stranden mellem Vejlø Skov og Dybsø, kaldet Egholm. Den havde fortrinlig græsgang, og efter engtakseringen kunne der høstes 23 1/2 læs godt høg og 4 læs mosefoder (G s. 255 og 264 - 65). På originaltegningen til Jens Sørensens kort 1690, såvel som på Det kgl. Videnskabernes Societets kort 1770, ses holmen uden navneangivelse. Det har den derimod på Generalstabens kort fra 1832 og 1860, hvor den ses midt mellem Dybsøs nordrundning og overkørselsstedet syd for Vejløgård. Den skal være helt bortskyllet i de sidste 20 år af 1800-tallet (G s. 265), formentlig som følge af stormfloden 1872.

123. *Krageholm* . „Til Enø hørte 1489 den lille ø Kragholm, hvorefter Kragholmsstrømmen har navn, nu Enø Spids eller Overdrev. Den havde tidligere tilhørt Henning Olsen Godov på Svendstrupgård i Vejlø sogn, men 1489 tages der sognevidne ved Karrebæk kirke på, at øen har ligget „ukæret og uildet” (ufordret) i 12 år til Saltø Slot” (G s. 264). Holmens omrids er stadig tydeligt omkring Stubbene ved en markeret tidligere kystskrænt med friskyllede store sten, som på et parti af vestsiden danner en række, sikkert skubbet sammen ved ispakning under en fortidig højere vandstand.

124. *Støflestade* nævnes 1754 på Enø Spids (G s. 156), formentlig sydspidsen af Krageholmen.

125. *Krageholmsstrøm* er ikke navnet på Sønderfjord som på kortene, men på strømmen mellem Krageholmen og Dybsø og herfra ind i Dybsø Fjord (N og A). Måske har den i ældre tid haft et mere nordligt forløb, hvorved navnet er blevet hængende ved Sønderfjord på nutidens kort. På luftfotos fra 1939 og 1945 ses der markante nord-syd gående strømfurer i Hestevåd, og strømløbet mellem Enø og Dybsø er væsentlig bredere og mere åbent end i dag. Opmålinger på luftfotos viser, at Enø mellem 1945 og 1982 er blevet forlænget mod Dybsø med ca. 350 m ved krummedannelser. Denne udvikling skal

være forårsaget ved omlægningen af Susåens strøm ved gennemgravningen af kanalen til Næstved i 1938 (Dybsø Fjord Rapport 1982). (Se også nr. 5. Det gamle Løb).

126. *Tyresande* eller *Klapperne* (A) er siden opmålingen til Generalstabens kort 1860 vokset nordpå fra midt på Dybsøs vestkyst og havde efterhånden passeret krummedannelserne fra Enø, så det ydre strømløb var blevet presset nordpå mellem disse aflejringer. For få år siden brød havet imidlertid gennem den nordlige del af Tyresande under en vinterstorm og dannede den nuværende strømløb.

127. *Hestevåd* er det store sand mellem Krageholmen og Vejlø Hoved. Det er ofte tørt ved lavvande, og her er et gammelt vadested eller en overkørsel mellem Vejløgård og Enø Overdrev, som er aftegnet på Det kgl. Videnskabernes Societets kort fra 1770, samt Generalstabens kort 1832 og 1860. På sidstnævnte kaldes det Storevåd. En sen efterårsaften i 1861 kørte en bonde fra Enø fejl over vadestedet. Han druknede, men hestene svømmede i land. Herefter fik enøboerne en fast bro til Lungshave (Paulsen s. 48). Fiskernes betegnelse for sandet er Hestevodsand (D), hvilket muligvis kommer af, at her har været fisket med hestetrukne vod, en metode, der ellers kun kendes fra Vestjylland og ved Skagen (Rasmussen s. 41). Navnet Hestevåd forekommer 1623 (G s. 66), men 1712 og 1754 kaldes det også Kragesand efter Krageholmen (RN s. 191 og G s. 156).

128. *Dybsø Holme* er på Generalstabens kort 1832 et par holme på østsiden af Krageholmen. Den sydlige er nu landfast med holmen. Den nordlige, lige syd for det gamle vadested, kaldes på TP's kort *Hareholm*.

129. *Skakholm* (på kortene siden 1832), den største af holmene ved Enø Overdrev.

130. *Kyholm*, den mindre holm indenfor Skakholm, skrives på Generalstabens kort 1832 Kujeholm.

131. *Skakholmsrenden* (D) mellem

Skakholm og Kyholm. På målebordsbladet kaldes den Storevåd, men dette navn benyttes på Generalstabens kort 1861 om Hestevåd.

132. *Skåret ved Hestevåd* mellem Overdrevshagen og Hulen (A).

133. *Overdrevshagen* (D) skyder sig fra Overdrevsgårdens jorder ud i Sønderfjord. TP kalder den *Vilhelms Hage*.

134. *Dragsbjergkrogen* (D) øst for Dragsbjerg. De gamle har fortalt, at der i denne del af Sønderfjorden levede en krabat af en storgedde, Dragsbjerg-gedden. Hvis en fisker var faldet overbord og forsvundet, sagde man, at det var Dragsbjerg-gedden, der havde taget ham. Engang var to fiskere ude at røgte deres ålekroge ved Dragsbjerg. Den ene roede, den anden røgtede. Pludselig strammedes kroglinen, og der blev vældig uro i vandet. Han, der røgtede, trak resolut sin kniv og kappede linen. „Hvorfor lod du den gå?” råbte den anden. „Er du rigtig klog, mand“, råbte han, der havde kappet. „Det var jo Dragsbjerg-gedden !” (Fortalt af Svend Aage, som havde historien fra Poul Hansen, Appenæs).

Fiskerne har sikkert gjort nogle smertefulde erfaringer med de store gedder. Hunnerne kan i enkelte tilfælde blive op til 1 1/2 m og veje 35 kg. Det er glubske rovdyr. Ifølge den hollandske avis *De Telegraaf* bed en over 1 m lang gedde sig fast i ankelen på en mand, der svømmede i en sø nær Amsterdam. Han kæmpede sig stærkt blødende fri fra fisken og måtte til behandling på et hospital.

135. *Gåseøerne* (N) i Sønderfjord ud for Enø nord for Draget. „På denne grund”, fortæller Henry Ditlevsen, „ligger en stor sten, en ordentlig pebernød, hvor mange har brækket næsebenet, når de ramlede omkuld i båden ved påsejling”.

136. *Stægehage* (D) på østsiden af Enø syd for Hovbro. Muligvis samme oprindelse som Stænge Tjørne på Gavnøs vestkyst.

137. *Hovbro* (D) på Enø overfor Lønne. Her havde Enøboerne en bådebro,

som de benyttede, når de sejlede til hovarbejde på Gavnø. Landingsstedet på Gavnø må have været ved Lønne Badebro. Her ses en hulvej op i land. TP har navnet Vibehagen på samme sted som Hovbro.

Dybsø Fjord

Gennemgangen af stednavnene på Dybsø Fjord begynder i nordvest og fortsætter solret rundt om fjorden med en afstikker ind omkring det store Rønsand (fig. 7, se næste side).

138. *Møgskåret* (A og P) eller *Skidt-skåret* (C), skåret fra Hestevådsandet ind mod Dybsø Fjord. Her kommer tit meget „møg” (alger) i garnene, men skåret er en flittigt benyttet fiskeplads.

139. *Hampeland* (A og P) er rundingen mellem Møllekrogen og Hestevådsrenden. I matriklen 1688 for Vejlø bys jorder nævnes Hampeland ved stranden som en ås i Baunemarken (G s. 230).

140. *Hampelandshullet* (C) sydøst for Vejløgård i den østlige del af Hestevådsrenden. Her satte man åluser om foråret.

141. *Møllekrogen* (A og P) ud for det i 1680-erne inddæmmede Vis Nor, nu Nylandsrose. I markbøgerne 1682 kaldes det Vignor (G s. 226). På dæmningen står, uden vinger, den hollandske mølle, der har fungeret ved afvanding af mosen. Svinø-fiskerne siger Vejlø Møllekrog.

Fremmede fiskere var ikke velsete af de lokale på Dybsø Fjord. Peder Pedersen fra Skraverup fortalte i et avisinterview i anledning af sin 80-års dag: „Jeg husker det store søslag ud for Nylandsrosen. Jeg havde begyndt at fiske aborrer dernede, og det kunne Nylandsmølleren, eller rette hans søn, og de andre dernede ikke lide. De overfaldt os en dag, og det gik hårdt til. Der faldt drøje knubs til alle sider, indtil vi allesammen faldt i vandet. Så køledes det hede blod. Den næste dag var jeg dernede igen, og jeg husker, at jeg da fangede 400 pund aborrer. De blev solgt til Hamburg for 40 Pfennig pundet.

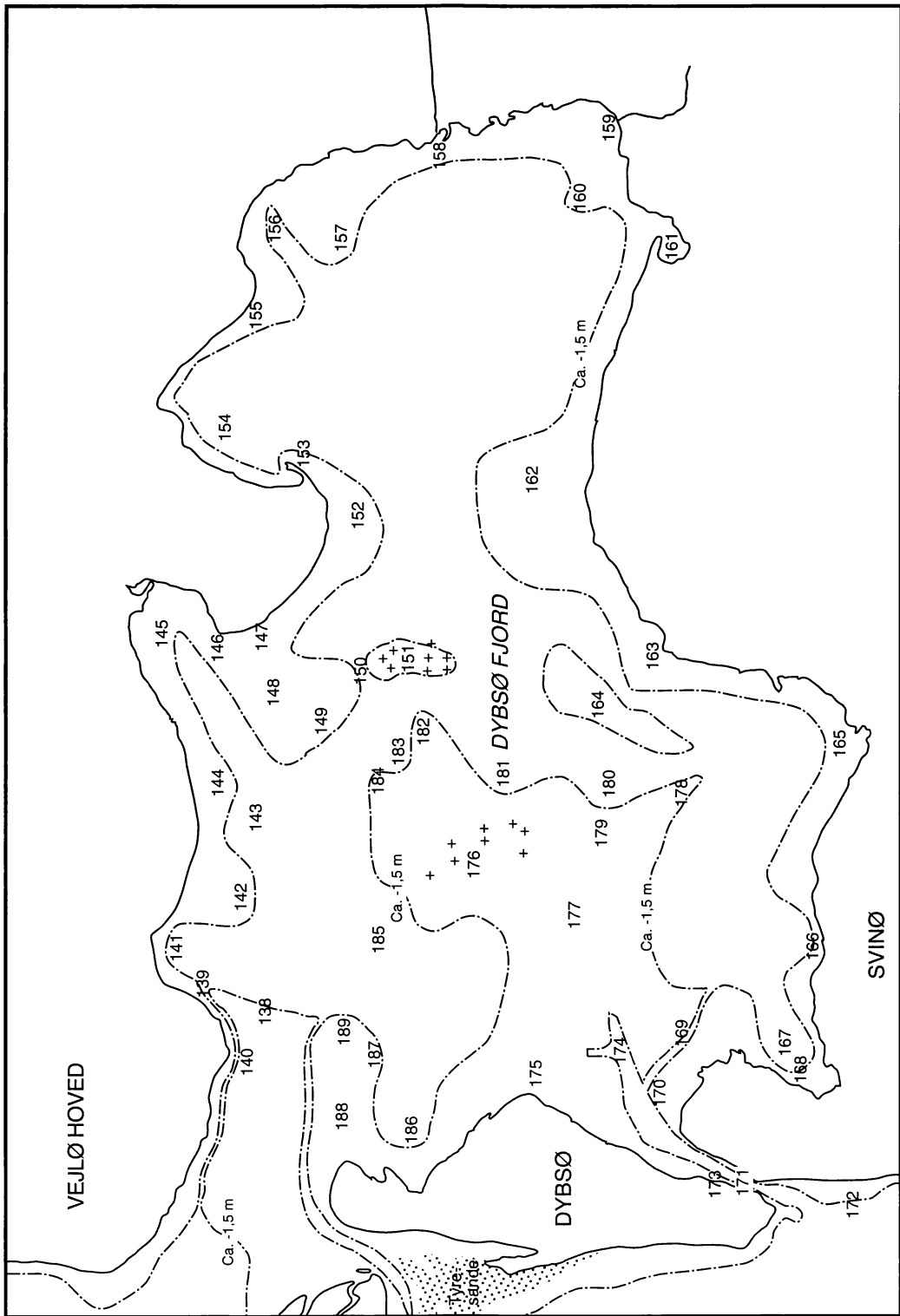

Fig. 7. Dybsø Fjord med angivelse af omtrentlig dybdekurve: 1 - 1,5 m.

Det var betydeligt mere, end vi kunne opnå ovre i Appenæs. Dengang fik vi 20 øre for pundet af gedder og 28 øre for pundet af ål.”

142. *Jydehagen* (A og P) ud for Basnæsklinten. I Nylandshuset boede 1714 Rasmus Jyde, der var skovfoged til heni-mod 1730 (G s. 232). En af hans efterføl-gere deltog d. 16. oktober 1782 i et verita-belt vikingetogt på Dybsø Fjord. Herom beretter Gavnø tingbog (her efter G s. 250 - 51):

“Skovfoged Johan Pedersen og søn fra Nylandshuset, Lars Kylling samme steds og dennes broder Hans fra Basnæs over-faldt i flok og følge sammen på en båd, bevæbnede med skydegeværer på kaper-mæssig måde og med sørøver cotume, to fiskere fra Kostræde, Søren Larsen og Niels Bødker, der var ude at stange ål på deres forstrand ved Kostræde Banker. Under hujen og skrig, truende bemeldte mænd på livet, satte de fire vikinger ind på de fredelige ålestangere, så at disse for at redde sig fra kugler og øksehug måtte springe i søen 80 favne fra land og med livsfare bjerge sig, hvorpå de fire vikinger bemægtigede sig, opbragte og borttog deres båd med årer og sejl samt de 2 i båden værende ålejern, hvorefter de førte båden, som tilhørte møller Jensen i Køng Mølle, til Nylandshuset og „iche vilde dennem denne igjen lavere”. Deres sag-fører, prokurator Mulvad i Mogenstrup Mølle betegner episoden som „et i vore kristelige tider uhørt sørøveri, som man næppe skulle tro kunne finde sted blandt muselmænd, end sige i en kristen stat”.

143. Den dybtliggende stengrund øst for Jydehagen har ikke noget kendt navn blandt fiskerne. Herluf Pedersen kalder den en „ålestangerforskrækker”, fordi mange ålestangere efter at have hugget hul i isen her har stanget ned i sten på det lave vand.

144. *Pæretræshagen* (A og P) mellem Jydehagen og Basnæs.

145. *Lillestrand* (A og P), vigen øst for Basnæs, der tidligere har strukket sig læn-

gere ind i nordøstlig retning og sammen med Vis Nor dannet næsset Basnæs, der 1356 skrives Bastness. Forleddet betyder bast, det lag, der sidder mellem bark og ved, og som tidligere anvendtes til bastreb (PA).

146. *Jarsnakke* er vestpynten af Jars-skov. Jars kommer muligvis af det gam-meldanske hiassi = isse (PA). I den lokale dialekt udtales det jas med langt betonet a. Navnet er beskrivende for halvøen, der skyder sig ud i fjorden.

147. *Den store Rørspids* (A og P). Her gror tagrør langt ud i vandet.

148. *Skage* (A og P) er den stenbestrøe-de hage sydvest for Jarsnakke. (Se også nr. 17, Skage Næb i Karrebæk Fjord).

149. *Hornen* (A og P), to områder syd for Skage med sten og hård bund. (Se også nr. 164).

150. *Klemarreren* (A og P) mellem Skage og Lillerøn. Her voksede tidligere arren eller arnen så tæt, at det var vanske-ligt at sejle igennem.

151. *Lillerøn* (A og P) eller *Østlige Lillerøn* (set fra Svinø (C)). Ved højvande er rønnens store sten ikke synlige. De må være resterne af en holm fra stenalderen, idet der er flintredskaber fra Ertebøllekul-turen over hele den nordlige del af Lille-røn. Syd for rønnen har Helmer Christian-sen, Svinø, set egestammer fra en fortidig skov.

152. *Skovhage* (A og P) ud fra sydøst-hjørnet af Jarsskov. Der er en rende med blød bund 50 - 100 m fra kysten.

153. *Næbbet* (A og P), krumodden på sydøstsiden af Jarsskov.

154. *Skovkrogen* eller *Omme ved Kri-stian Jensens Bådeleje* (A og P) øst for Jarsskov. Svinø-fiskerne sagde *Jarskrogen* (C).

155. *Tågenakke* eller *Toves Nakke* (A og P), nakken med skydevolden på Vr. Egesborg skydebane.

156. *Egesborgernes Bådeleje* eller *Gammel Havn* (A og P). Betegnelsen „Gammel Havn” har særlig interesse, for-di det kan være anløbspladsen for den sto-

re boplads fra vikingetid, der er lokaliseret på markerne her ovenfor.

157. *Nedenfor Stejlebanke* (A og P), en grund med sten og en rende indenom nedenfor det gamle rettersted Stejlebanke.

158. *Kyllebæk* (A og P) løber i Vildtbane-grøften, der afgrænsede Vordingborg kongelige vildtbane. 1682 nævnes Vildtbaneporthuset, der lå ved Kyllebækkens udløb i fjorden. Det var fri for afgift mod at føre opsyn med grøften og leddet. Her var kro indtil 1793.

159. *Vejlebro*. Her udmundede tidligere Køng Å, som afvandede den store mose mellem Køng, Lundby og Sværdborg. I første halvdel af af 1930-erne blev afløbet ændret ved en gravet kanal til Avnø Fjord. Navnet Vejlebro må stamme fra, at der før broen har været et vadested over en gren af fjorden, der strakte sig op gennem det nedre åløb. Man kan stadig se skaller af brakvandsformen af hjertemusling (*Cárdium edúle*) henved 1 km oppe ad det gamle åløb.

160. *Vigestenen* er en stor sten på lavt vand ud for Kostræde Banker.

161. *Studens Hul* (A og P), en nu tilgroet lille vig nordvest for Kostræde Banker.

162. *Kostræde Hage* (A og P) eller *Kostræde Spidsen* (C) nord for Kostræde by. På fjordbunden her har Henning Ambæk set væltede egestammer.

163. *Kostrædehjørnet* (A) vest for Kostræde Hage. Ud for skåret tæt øst her for har Henning Ambæk i midten af 1960-erne set borde af en skibsside på bunden.

164. *Hornen* (A og P) eller *Hårningen* (C) er en grund med fast lerbund med flint og andre sten. Her er smadret mange bundgarnspæle.

165. *Svinø-* eller *Hjortevangskrogen* (A og P) er Basnæs-fiskernes betegnelse efter Hjortevangsgård. Svinø-fiskerne siger *Svinø Møllekrog* efter en kornmølle inde i land og en mølle, der afvandede det inddæmmede Nørrebække (C).

166. *Nørrestrand* (C). Dette begreb dækker på Svinø hele strækningen fra

Troldhøj til Nørrebække. Det anvendes også om bådelejet her. Fiskerne fra Karrebæk og Appenæs siger Nørrestrand om hele Dybsø Fjord.

167. *Bønvig* (C) på sydøstsiden af Svinø Nakke eller Bønneshoved, som det oprindelig hed (G s. 282). Basnæs-fiskerne kalder Bønvig *Peter Kres' Krog* (A og P). Formentlig har Bønneshoved på et tidspunkt været en selvstændig ø, der efterhånden ved strandvoldsdannelser blev forbundet med det øvrige Svinø ved et drag. Ved opmålingen til matriklen 1688 nævnes i Skovmarken mod vest sammen med Bønneshoved også Draved (draget). Henning Ambæk, Basnæs, har fortalt, at der på yderkysten i Sandvig er en blød rende, som kan være den vestlige del af en tidligere rende Sandvig - Bønvig.

168. *Christianshavn* (C) er folkeviddets betegnelse for bådelejet på nordsiden af Bønvig efter manden, der benyttede det.

169. *Bøgestrømmen* (A, P og C) er en sydlig forgrening af Dybsøstrømmen øst om Bønneshoved til den sydlige del af Dybsø Fjord.

170. *Bønvisandet* (C) eller *Nakkesandet* (A og P) på nord og nordøstsiden af Bønneshoved. Ofte tørt ved lavvande.

171. *Dybsøstrømmen* (A og P) eller blot *Strømmen* (C). Den ældste form, nævnt 1447, er *Dybsminde* (PA), der betyder Dybs munding. Dyb skal da være et gammelt navn for Dybsø Fjord. Strømmen betegnes på Generalstabens kort 1833 Svinø Havn, på senere kort Dybsø Havn. Denne naturhavn blev benyttet af småskibe til helt op i 1930-erne. Med egne lossegrejer bragte de lasten i land direkte på vogne, der kørte ned til bredden.

Ved Strømmen lå også et oplagsmagasin, som tilhørte købmand Frands Christiansen, Svinø.

I Strømmen omtrent ud for sommerhusene, der ligger ovenfor skrænten på Svinøsiden, har Helmer Christiansen flere

gange set en undersøisk sejlspærring, når den var afdækket af strømmen. Den var opbygget af sænkekasser af egeplanker, tynget ned af sten og forsynet med opragende spidse pæle. Det er nærliggende at se en forbindelse mellem denne spærring og bopladsen fra vikingetid ved Vr. Egesborg (se nr. 156).

172. *Sandvig* (C) på havsiden ud for Bønvig. Her er nu badestrand. Helmer Christiansen har iagttaget væltede egestammer i tørv omkr. 100 m fra kysten.

173. *Holbergs Stade* (A og P). Her må have været en ålegård eller et bundgarnsstade ud for den rende, der udmunder i stranden fra de lave, fugtige arealer inde på Dybsø. Rejeruser, der var sat her, rendte fulde af rejer (C). Holberg er sikkert den fisker, der oprindeligt havde stedet.

174. *Paphulen* (A, P og C) er den nordlige forgrening af Dybsøstrømmen, hvor den deler sig i Paphulen og Bøgestrømmen. Her dannes hvirvelstrøm ved ind- og udgående vande. Paphulen har en lille nordgående sidestrøm. På vestsåret af denne har strømmen fra tid til anden afdækket en egestub med rødde. Den har en plan overflade, slidt af det strømtransporterede sand (C).

175. *Tørvådsstenene* (A og P) er en stenstrøning ud for Dybsøs østrunding. Tørvåd kommer måske af, at her var meget lavvandet for voddræt (A). Svinøfiskerne siger *Vestlige Lillerøn* (C). Ved normal vandstand kunne man sejle inden om den i en pram.

176. *Store Røn* (C) eller blot *Røn* (A og P), den ca. 500 m lange stenrøn øst for Dybsø. I nord er en lille holm med bevoksning af bl. a. strandmalurt. I syd ligger en meget stor sten. Ligesom på den østligere Lillerøn flyttes enkelte store blokke stadig over betydelige strækninger ved isskruninger. Disse vældige kræfter har sikkert også forårsaget den nord-syd orienterede sammenpakning af store sten,

der er kernen i røn

den. Også denne store røn har været en større holm i stenalderen, idet der ligger bopladser fra Ertebøllekulturen på lavt vand omkring den. Syd om Røn

den er der et stenfrit bælte med blød bund, en tidligere rende. De største bopladser ligger ud til denne.

177. *Rønsandet* (A og P), hele det udstrakte, omkr. 2 km² store sand omkring Røn

den.

178. *Sandspidsen* (A, P og C), sydspidsen af Rønsandet.

179. *Rønstenen* (C) er en stor sten på Rønsandet mellem Røn

den og Sandspidsen.

180. *Bageste Sandhuk* regnet fra Basnæs (A og P), indbugtning på Rønsandet.

181. *Mellemste* eller *nummer to Sandhuk* (A og P).

182. *Første Sandspids* regnet fra Basnæs (A og P). Stort fremspring på Rønsandet i retning af Lillerøn.

183. *Første Sandhuk* (A og P).

184. *Hjørnet af Rønsandet* (nærmest Basnæs) (A og P).

185. *Rønhullet* (A og P) nordvest for Røn

den. I den nordlige del har dybden været indtil 2,25 m, hvilket skulle være den største dybde på Dybsø Fjord, bortset fra tidevandsstrømmene Paphulen-Dybsøstrømmen (Dybsø Fjord Rapport s. 6). Helmer Christiansen mener dog, at omtrent tilsvarende dybder findes øst for Lillerøn.

186. *Kobås* (A, P og C) på østsiden af det nordlige Dybsø. Angående betydningen af endelsen -bås se nr. 90, Lerbås i Karrebæk Fjord. Kobås er et meget benyttet fiskevand.

187. *Kobåshjørnet* på nordsiden af Kobås (A).

188. *Kobåssandet* mellem Kobås og Kragholmstrømmen (C).

189. *Kragholmhjørnet* yderst på Kobåssandet (A).

Litteratur:

Parantes henviser til forkortelse for citat i teksten.

Jette Baagøe:

Andekøjen på Gavnø - Danmarks ældste. Liv og Levn 6 - 1992. Næstved Museum 1992.

Otto Elbo: Det hændte i Næstved 1935 - 1985. Næstved Kommune. 1985.

Kristian Erslev: Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. III.

P. E. Jensen:

Gavnø Kloster og Herregaard fra Aar 1402 - 1902. En historisk - topografisk Beskrivelse. Et Jubilæumsskrift. Kjøbenhavn 1902. (G).

Axel Degn Johansson: Ertebøllekulturen ved Karrebæk og Dybsø Fjorde - fjordfiskere for 6 - 7000 år siden. Liv og Levn 6 - 1992. Næstved Museum 1992.

Gunnar Knudsen:

Søens Stednavne, i L. Ingemann: Dansk Fiskerihaandbog. Fiskeri og Fiskere i Fortid og Nutid. København 1944.

Hans Henrik Källström, Gorm Rønved Larsen og Søren Nors Nielsen: Dybsø Fjord Rapport 1982. Specialrapport, KUFL & Mar. Lab. Københavns Universitet 1984.

Rasmus Nielsen:

Næstved Købstads Historie. Anden Del. Næstveds Stridigheder med Naboerne 1567 - 1819. Næstved 1929. (RN).

Rasmus Nielsen:

Næstved Købstads Historie. Fjerde Del. 1536 til ca. 1870. Næstved 1932.

Else Paulsen:

Før og nu - på billedvandring gennem Karrebæk sogn. Næstved 1983.

Holger Rasmussen:

Vodfiskeri, i Dansk fiskeri før industrialiseringen. Nationalmuseet. København 1975.

Gregers Schmit:

Sydsjællandske Digte. Fuglebjerg 1962.

J. P. Trap:

Danmark. Femte udgave. Sorø Amt. Bind III, 3. København 1954. (T III, 3)

J. P. Trap:

Danmark. Femte udgave. Præstø Amt. Bind IV, 1. København 1955. (T IV, 1)

Lis Weise:

Stednavne i Præstø Amt. Danmarks Stednavne nr. 16. Udgivet af Institut for Navneforskning. København 1975. (PA).

Ordbog over det danske sprog. (O). Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Nudansk ordbog. 13. udgave. København 1987. (NO).

Svinø var havn uden bolværk. Noget for alle, nr. 38, 21. sept. 1958.

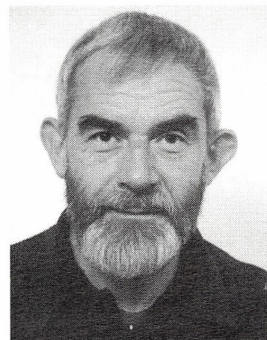
Endvidere utrykte dokumenter vedrørende Jens Jensen Fisker i Gavnø Godsarkiv, pakke 87, Landsarkivet for Sjælland m.v. Jeg takker Svend Aage Larsens svigersøn, Finn Grandt-Nielsen for afskrift af disse.

Axel Degn Johansson

Ane Mariesvej 8, 4750 Lundby.

Lærer, forfatter. Dimitteret fra Vordingborg Statsseminarium 1963.

Ansæt på Svend Gønge-skolen i Lundby 1964-95. Har foretaget udgravninger for de lokale museer og Nationalmuseet 1958-1976. Underviser i arkæologi på Folkeuniversitetet. Foredragsvirksomhed, arkæologisk og geografisk forfatterskab.

Fjord og fisker

Ambæk'erne slog sig ned ved Dybsø fjord
i 1800-tallets slutning.
I hundrede år har de stået forrest i kampen
for at bevare fjorden - og forbedre
forholdene for fiskerne.
Nu slutter den sidste Ambæk som
erhvervsfisker på Dybsø fjord -
og med ham forsvinder en kultur.

Af Henning Jessen

Billedet er det samme overalt i landet. Efterhånden er fjordfiskerne forsvundet, og deres erhverv i *bedste* fald overtaget af bi-erhvervsfiskere eller fritidsfiskere - i *værste* fald affolkes fiskerlejerne, jollerne forsvinder, garn, der hænger til tørre, ser man sjældent, og de maleriske opstillinger af pæle - næsten som indianske telte, men lavet af granrafter - er borte.

Fjordfiskerne har oplevet en lang periode med stadig ringere fiskeri. Nogle steder har man kastet vrede og afmagt på skarven, en effektiv fisker i fiskernes garn, men i hovedsagen har en voksende forurening af fjordenes lavvandede fiskeområder fordrevet fiskene og efterladt meget begrænsede fangstmuligheder på de traditionelle områder: ål, skrubber, brakvandsgedder osv.

Fra Dybsø fjord fortælles om en fiskerfamilie, der i mere end hundrede år har hentet sit udkomme på fjorden, men som nu i slutningen af 1990'erne sætter punktum for fjordfiskeriets historie - som erhverv. Efter tre generationer som fjordfiskere.

Engang gik snakken mellem fiskerlejerne ved fjordene. Fra Svinø til Basnæs, fra Kostræde til Skraverup og fra Karrebæk til Bisserup - eller på tværs af disse linier. Når der skulle kæmpes for fjordenes eksistens som frie fangstpladser, stod fiskerne sammen omkring fjordene og ved Smålandshavets kyst - Karrebæk'erne, Dybsø'erne, Avnø'erne - og dem fra Bisserup og Glænø. Fiskerlejernes stemning, en sej duft af tjære og garn og krapt saltvandssprøjt, forsvinder.

Sært at tænke på, at et frit erhverv i nær tilknytning til naturen, er ved at slutte ved fjordene. Selvom rene fjorde skulle vende tilbage, er det ikke tænkeligt, at fjordfiskeriet i den form, vi har kendt det på de små pladser ved kysterne og fjordene, genopstår.

Det begyndte engang for tusinder af år siden - i jægerstenalderen, et fiskeri udviklede sig på steder, hvor fiskefangst var forholdsvis let at gennemføre - og ofte

er det nok netop på de steder, de langt senere fiskerlejer blev placeret. Næsten *oven* i stenalder-folkenes bopladser.

Ved fjorden

En grå hejre glider dovent og med lange, tynde ben strakt bagud lavt hen over en af ophalerpladserne i Basnæs fiskerleje (Dybsø fjord, Sydsjælland) klar til at lande.

I en stille formiddagstime er fjordterrenen ellers ene om nu og da at bryde stilheden med et smældende plask, når den står på hovedet i fladvandet efter småfisk. Både hejren og ternen fortsætter *deres* fjordfiskeri.

Med menneskene, med fiskerne og deres familier er det gået anderledes: De er ved at være væk fra fjordene. I den sidste del af 1900-tallet går de som fiskere billedligt talt i land. De sidste rester af fjordfiskeri som erhverv er - i al fald på små, danske fjorde som Dybsø, Karrebæk og Avnø fjorde - ved at være slut.

Det er sært at tænke på, at der omkring 1925 endnu var 48 familier, som ernærede sig ved fjordfiskeriet i Abbednæs, Karrebæk, Basnæs og Svinø. I generationer har fiskerne levet ved fjordene og sat deres præg på en fjordfisker-kultur, som med dem forsvinder fra de små steder. Ringere indtjening ved fiskeriet - og dertil et omgivende samfund, hvor alt er undergivet hurtig udvikling og omstilling til storproduktion. Fjordfiskeriet har af mange grunde ikke kunnet tilpasses de nye forhold eller omstilles til dem. Tempo og krav i årene frem mod årtusind-skiftet rammer den kultur, der knytter sig til århundreders fiskeri-traditioner hårdt og efterlader ikke rigtig muligheder for tilpasning.

I Basnæs er den sidste fjordfisker, *Henning Ambæk*, ved at lukke og slukke. De næste generationer går ikke ind i fjordfiskeri på heltid, men det kan nok heller

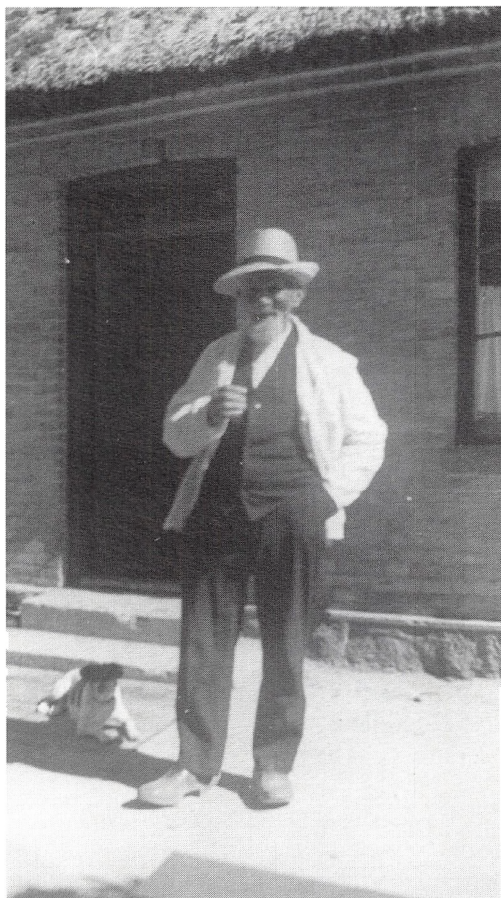

ikke lade sig gøre at skabe sig et erhverv på den måde. Ved fjorden betyder det slut på en Ambæk-æra. Fiskeriet bliver mere fritidspræget og uden det engagement, der kommer af hverdagens fortrolighed med fiskeri, fjordliv og natur. Afstanden til fjordfiskeriets traditioner og kultur bliver stadig større.

Ambæk i „Jydens Hus“

Der har været Ambæk'ere som fiskere ved Dybsø fjord siden engang i slutningen af 1800-tallet, altså i mere end hundrede år.

Laurits Ambæk (1863-1939), der indledte Ambæk-perioden ved Dybsø fjord,

Den gamle Ambæk, fisker Laurits Ambæk, født 1863.

havde aner tilbage til den første skoleholder på Enø, *Frederik Nicolai Ambæk* (1754-1828), som fra 1795 til 1828 var lærer på Enø. Før skolen på Enø blev bygget fandt undervisningen bl.a. sted på „Stølsgaard“ i Enø by. Sammen med sin første hustru, Ane Erichsdatter, fik lærer Ambæk i 1796 sønnen *Christian Ambech* (staveform i kirkebogen). Christian blev indsidder (jordløs) på Enø, hvilket fremgår af en indsamlingsliste fra 1850 til fordel for sårede og faldnes efterladte i krigen, der begyndte i 1848. Christian Ambech gav 2 mark til det smukke formål...

Laurits Ambæk slog sig efter nogle år som sømand ned som fisker ved fjorden. Sammen med sin kone, Hanne, der angives som datter af den på Enø ofte omtalte Margrethe Færgkone, bosatte han sig i „Jydens Hus“ (eller „Bettys Hus“) ved Møllekrogen på kanten af Nylandsmosen

Pæle-slagningens risiko

Pæleslagning er ikke uden risikomomenter. Det måtte Laurits Ambæk sande, da man en dag slog pæle ud for Dybsø.

Laurits Ambæk holdt pælen, mens Georg (sønnen) slog med kølle.

På et tidspunkt sagde Laurits: „Så er det nok!“ og lagde fingrene op om pælen for at fjerne den jernring, der skånede pæleenden.

Georg Ambæk hørte nok faderens besked, men han nåede ikke at standse slaget.

Resultat: Faderens tommelfinger blev ramt - og slået af. De sejlede ind til Dybsø-manden, Gavnøs opsynsmand på øen Dybsø, hvor Laurits fik en nødtørftig forbindelse. Derefter gik det for sejl hjem til Basnæs og med hestevogn ind til sygehuset i Næstved. På et billede fra en større fest ser man tydeligt, at Laurits Ambæks tommelfinger ikke blev reddet.

Skibsskisten

Laurits Ambæk fik ved sin konfirmation foræret en skibsskiste af præsten i Karrebæk, der konfirmerede ham, og som åbenbart godt ville give ungersvenden en fornuftig start på sømandslivet. Skibsskisten er den dag i dag i familiens besiddelse - sammen med Laurits Ambæks søfartsbog.

og nær møllen. Familiens boligforhold var trange. Med fiskeredskaber og alt, hvad der skulle til, boede de i udlængen vinkelret på selve „Jydens Hus“.

Her blev sønnen Georg (1890-1979) født, mens Holger (1904-1969) blev født i huset på Dybsøvej.

Laurits Ambæk tog ganske vist fjordfiskeriet op for Ambæk-familiens vedkommende, men samtidig med, at han fiskede, var han også, som tidligere sømand, gast

hos lensbaronen på Gavnø, Kjeld Thor Tage Otto Reedtz-Thott, når denne stod til søs med sit sejlskib. Ofte kunne baronens og sømandens sejlture vare flere dage. For Laurits Ambæk var det ikke uden betydning at have et nært og forholdsvis fortroligt forhold til den sejlglade baron.

Da forholdene i udlængen ved „Jydens Hus“ blev for trange, åbnede der sig mulighed for at flytte til fiskerlejet Basnæs, hvor baronen stillede grund og 1500 kr. til rådighed, således at der kunne bygges hus til Ambæk-familien. Forudsætningen for huset var selvbyggeri.

Heri indgik, at husets indermur blev lavet af lersten, strøget af blåler, som man fandt i fjordens rørskår.

Ønsket om at blive selvejer i stedet for lejer ved Gavnø (som så mange andre var) førte til, at Laurits Ambæk på et tidspunkt købte det hus, Dybsøvej 91, han selv havde bygget, for 2500 kr. Laurits Ambæk stræbte efter uafhængighed, og var ikke

*Holger og Skyldfri Ambæk og George Ambæk (Foto 1940).
Indsat Erna og Henning Ambæk.*

Længen vinkelret på „Jydens Hus” (Møllekrogen) var længere, men, det var her fisker-familien Ambæk begyndte. Her blev Georg Ambæk født, mens Holger Ambæk blev født på Dybsøvej 91. (Foto: H. J., 1995).

Dybsøvej 91, Basnæs. Her boede Hanne og Laurits Ambæk og senere Skyldfri og Holger Ambæk. Her blev Holger Ambæk født, og stedet blev også Henning Ambæks fødested og hjem. (Foto: H. J., 1995).

Dybsøvej 93, Basnæs. Bolig for Erna og Henning Ambæk, der købte huset af Gavnø gods. (Foto: H. J., 1995).

meget for at lægge øre til den unge, temperamentsfulde Gavnø-skytte, Peter Vilhelm Hansens trusler om, at han ville sørge for at få jaget folk, som foretog indsamling af måge-æg på Dybsø uden kort, ud af baroniets huse!

Laurits Ambæk fiskede støt sammen med sine sønner. Fangsterne skulle også sælges, og det førte dem alle rundt i landsdelen på handelsture. Til formålet som fiskebil havde Laurits Ambæk købt en Ford 1923 (Pedal-Ford). Turene med fiskebil blev ikke indstillet før engang i 1930'erne.

I 1931 blev Holger og hans kone Skyldfri Melany Ambæks eneste barn, *Henning Ambæk* (1931 -), født.

I perioder engagerede Holger Ambæk sig stærkt i lokalt fiskeri-organisationsarbejde med sigte på at bedre fjordfiskeriets forhold, forhindre Dybsø fjords tilsanding og hindre afvanding af fjorden. I det arbejde har Henning Ambæk været deltager, siden sine yngste dage.

I 1950-51 var tredje generations-fiskeren, Henning Ambæk, på fiskerihøjskole i Esbjerg. Højskoleundervisningen samlede sig bl.a. om fag med tilknytning til fiskeri-erhvervet: navigation, motorlære, bødning af garn, radiotelefoni og fiskeribiologi.

- Jo, vi lærte da også at splejse, fortæller Henning Ambæk, og havde iøvrigt ganske almindelige højskolefag - bl.a. fordi holdet af unge fiskere var så beskedent. Et par og tyve elever på det hold, jeg deltog i - på den kæmpestore skole. Fiskerihøjskolens forstander, Peter Gamborg, havde noget at se til med at holde fiskeriets „ungersvende“ fast i skolegangen.

I 1963 blev huset Dybsøvej 93, nær stranden og redskabshusene, købt af Henning Ambæk, som indtil da havde boet til leje på „Greens Gård“ i Basnæs plantage i to år. I Dybsøvej nr. 91 bor (1995) Henning Ambæks datter Mette Ambæk og hendes mand Søren.

Inden Henning Ambæk kunne overtage

Dybsøvej 93, var der baron-besøg på stranden i Basnæs. Baron Axel Reedtz-Thott og godsforvalter O. Kaalund inspicerede. Et af inspektionens replikskifter huskes. Godsforvalteren henvendte sig til baronen: „Baronen må jo nu betænke, at dette hus ligger sådan, at det let kan sælges som sommerhus til københavnere“. Naturligvis var det en overvejelse værd, men baronen mente nok, at det var mere hensigtsmæssigt, at fjordfiskeren overtog huset, end at en af skovens folk eventuelt skulle leje det eller det blev solgt til en udensogns.

„Synes baronen, at det er særlig godt at anbringe fiskere i skoven (i „Greens Gård“) og skovfolk på stranden? spurgte Henning Ambæk i samtalens løb. Det syntes baronen ikke, og det blev tredie generations Ambæk'erne, der rykkede ind i „Grethe Bertels hus“, som huset blev kaldt efter Bertel Petersens kone, Grethe, der havde boet der“.

Fiskerne og fjorden

*„Om kun føje Aar vi skue,
hvor nu Heste soppe paa hviden Strand
Fiskerbaad paa Fiskerbaad med Skruer
pløje Bølgen langs Vejlø Land“.*

(August 1945)

Verset stammer fra et længere digt, „Fiskernes og Sognerøddernes Skaal“ fra en digtsamling skrevet af læreren *Gregers Schmit*, „Sydsjællandske Digte“ (Dansk Provinsforlag 1962). Digtet, der handler om at man nu har fået tilsagn fra de omgivende sogneråd om støtte til en udgravning af en sejltrede til Dybsø fjord, markerer i stemningen tilfredshed med slutningen på en aktion, der startede i 1943 - til fordel for fjorden.

Bag kampen for Dybsø fjord, der også på det tidspunkt var lukket inde af tilsanding, stod fiskerne og deres forbunds-fælle, den unge lærer Gregers Schmit, som

Holger Ambæk på Dybsø fjord (Henning Jessen, foto 1955).

tilbragte megen tid på fjorden eller sammen med fiskerne. Forrest blandt fiskerne i kamp for arbejdsplads og fjord var fisker *Holger Ambæk*.

En rende gennem Hestevoddet og Rønsanden ville med et slag åbne for sejlsads med større fiskerbåde. I den situation, hvor fiskernes aktion startede, kunne farvandet kun besejles med pramme og småjoller - og yderligere kunne man frygte, at afvandingsbevejstrede kredse ville samle interessen om den lavvandede Dybsø fjord som et „let“ udtørringsprojekt.

Fiskernes opfattelse var, at hvis de hos fiskeriminister og politikere var kommet igennem med et stort anlægsarbejde, der skulle åbne Dybsø fjord (anlægspris ca. 140.000 kr) for området fiskerbåde, havde man også sat bom for eventuelle planer om et afvandingsprojekt.

I 1905 rejste fiskerne på Svinø et lignende projekt. Dengang skulle det, noterede fisker Viggo Pedersen, Svinø pr.

Lundby i „Dansk Fiskeritidende“, have kostet ca. 30.000 kr. Den daværende landbrugsminister, Ole Hansen, kunne ikke gå ind for fjordprojektet, og det blev derpå skrinlagt.

I foråret 1943 blev forslaget genoplivet af Holger Ambæk og Gregers Schmit med en tilføjelse: at man i forhold til 1905-projektet både ønskede Dybsø-strømmen uddybet og en gravet rende fra Karrebæk fjord (Sønder Fjord) ind i Dybsø fjord.

Fiskerne fra Dybsø Fjords Fiskeriforening fik projektet forelagt 29.5. 1943 og tilsluttede sig det. Samme efterår stillede også Karrebæk Fjords Fiskeriforening sig bag planen. I løbet af 1944 havde fiskerne til fjord-uddybningen tegnet 15.200 kr. og i foråret 1945 tilsluttede de tre sognekommuner: Vejlø-Vester Egesborg, Karrebæk og Køng sig planen med et støtte-tilsagn på 15.000 kr.

Selvom søsportsklubberne i Næstved tegnede støtte-kapital på 2500 kr, var det ikke muligt for fiskernes forhandlere at rokke Næstved Byråd ud af stedet - Næstveds „nej“ forblev en kendsgerning.

Uden støtte til fiskeri og fiskere fra Næstved kommune gik initiativtagernes kreds blandt de sydsjællandske fjordfiskere videre med et projekt, som amtsvejeningeniør U. Fischer-Rasmussen, Næstved, skønnede ville koste omkring 120.000 kr. I projektet for de nye fjord-render regnede man med en dybde på 2 m og en bundbredde på 8 m.

I sommeren 1950 var sagen, som i foråret 1949 blev fremlagt for Præstø amtsråd, nået til fiskeriministeriet.

I fiskernes henvendelse til Præstø amtsråd hed det bl.a.: „Formålet med disse Render (fra Karrebæk fjord ind over Hestevoddet til Dybsø fjord og derfra atter en Sejlrende ind over Rønsandet til Dybsøstrømmen) skulle være: for Dybsøfiskerne en lettere adgang end den nuværende til Karrebæk-fjorden, hvor særlig Aalefiskeriet til tider spiller en Rolle og herunder for Basnæs-fiskerne en lettere Adgang ud til Smaalandsøhavet, for

Holger og Henning Ambæk igang med ruserne. (Foto: H.J. 1955).

Svinø-fiskerne en lettere Adgang ind i Dybsø-fjorden. For Karrebæk-fiskerne en lettere Adgang end den nuværende til Fiskeomraaderne i Dybsø og Aunø Fjorde, hvor særlig Rejefiskeriet til tider spiller en rolle og saaledes alt i alt en bedre Udnyttelse af Fiskerimulighederne i disse Farvande“. Desuden: „En Forøgelse af Dybsøfjordens Torske og Skrubbebestand, idet disse Fiskearter - som Forholdene er nu - i nogen Grad standses af Rønsanden på deres Vej ind i Fjorden“.

I den forhandlingsdelegation, som mødte daværende fiskeriminister Chr. Christensen og vandbygningsdirektoratets repræsentant, befandt sig Basnæs-fiskernes talsmand, Holger Ambæk, og fiskeriforeningsformændene Viggo Petersen, Svinø og Hans Ditlevsen, Karrebæksminde. De havde lærer Gregers Schmit og entreprenør Ellehammer Hansen med sig som tekniske rådgivere.

Blandt de sydsjællandske fiskere var det opfattelsen, at politisk fornuft skulle skulle stå sin prøve i Dybsø-projektet - og det ville vise sig, om ikke blot fiskerne ved den jyske vestkyst, men også trængte fjord-fiskere havde statens bevågenhed...

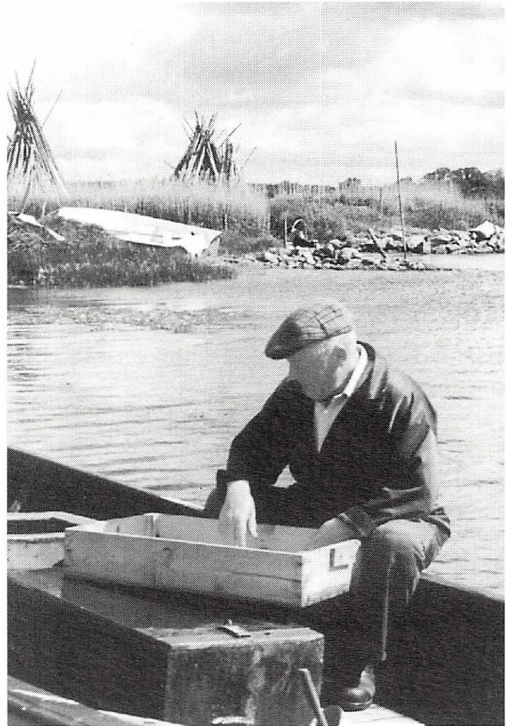
Sagen om fjord-åbningen gled i baggrunden - men både afvandingsprojekter

af civil og halvmilitær karakter påkaldte sig fiskernes opmærksomhed og modstand. Det var nødvendigt at sætte underskrift-indsamlinger igang for at skabe støtte og stemning til i al fald at bremse forsøg på at lave landbrug på fjordens sandede bund - eller militært øvelsesteræn til brug for enten styrker fra Næstved garnison eller fra garnisonen i Vordingborg.

Da kampen for at bevare Dybsø fjord mod afvandingsbestræbelserne var overstået, opstod der langsomt en ny, alvorlig situation: fjordens forurening.

Den næsten indelukkede fjord blev i 1970'erne og 80'erne ramt af en massiv forurening, der langsomt fordrev fiskene fra farvandet - og efterlod fiskerne, hvis antal dalede med fiskeri-erhvervets voksende vanskeligheder, uden fangstmuligheder.

Den forurenede fjord kaldte på fællesindsats for at bremse udledningen af

Henning Ambæk - igang med at sortere rejer (Foto: H.J. 1995.)

affaldsstoffer fra landbruget, fra bymæssig bebyggelse og fra byområder. Til formålet indsamlede en bevægelse, „Rene fjorde nu“, protestunderskrifter til Næstved kommune, til Storstrøms amtsråd og til komunalbestyrelser i Vordingborg og Fladså. Mens denne aktion var i gang, hørtes også Ambæk’ernes røst i koret - dennegang Henning Ambæk.

Hans protester mod Storstrøms amts senere naturgenopretningsprojekt med kvæghold i strandengene samlede sig om det vigtige: at man bremsede det, der kunne ødelægge fjorden - altså også kvæghold i rørskæret.

I vinteren 1995 advarede Henning Ambæk via dagspressen om, at Dybsø fjord var ved at udvikle sig til en regulær indsø, hvor manglende saltindhold i vandet vil ændre betingelser for en fiskebestand, der i forvejen er stærkt beskåret.

Han sagde: „Jeg tror, at løsningen er at uddybe farvandet mellem Dybsø og Enø. Der skal ske en uddybning ved oppumpning i en rende, bred og dyb, i 300 meters længde. Det vil give mere saltvand i fjorden og en større vandudskiftning“.

Efter Henning Ambæks opfattelse var der allerede for år tilbage enighed om at foretage en uddybning, hvis tilsandingen fortsatte - hvilket den rent faktisk gør.

Bestræbelserne på at sikre, at Dybsø fjord bevares er ikke standset - men for Ambæk’ernes vedkommende er tiden som fiskeri-erhvervets talsmænd og forkæmpere i fjordfiskeriets ramme ved at ebbe ud.

Som det hedder i Sydsjælland blandt fiskere: „Han er på stranden“ (når han er på fjorden), men ikke så længe - mere.

Redskaber fra Dybsø fjord kunne bruges ved Holbæk

I begyndelsen af 1970’erne blev fiskeriet så ringe på Dybsø fjord (forurening og tilsanding bremsede det hidtidige traditionelle fiskeri), at *Henning Ambæk* måtte se

sig om efter andre fangstpladser og sikre indtægter.

Redskaberne til fiskeriet på Dybsø fjord blev overført til Holbæk fjord. Her var forholdene næsten som i Sydsjælland, redskaberne passede også her, og fiskeriet samlede sig om rejer og ål.

- Jeg fiskede med basis på selve havnen i Holbæk, ved siden af fiskernes salgsforening. Efter at have kigget lidt på forholdene, kunne man tage fat - og der var ingen, som sagde til en fremmed fisker: Bliv hjemme. Man fik en hjælpende hånd, hvor der var behov for det, fortæller Henning Ambæk om årene på Holbæk fjord.

Han fandt selv sine fiskepladser, og husker bl.a. et sted, hvor Tuse å løb ud ved en sandtange. Det lignede en fangstplads for ål - og det var det. Væsentligt var det naturligvis, at fiskeren fra Dybsø fjord ikke anbragte sine redskaber på en måde, så de generede Holbæk fjords andre fiskere. Salget af rejer og ål skete til salgsforeningen.

Fra 24.-25. februar og til midt i juni under et af Holbækårene, blev fangsten 6 tons rejer. Året blev et reje-år af det store. Men det går også anderledes. Når det hele fryser til, og det bliver hård vinter, er der ikke mange rejer det efterfølgende år. Rejerne tåler ikke det, som fiskerne kalder „grundfrost“, og som oftest opstår, når fjorden ikke er lagt til i vintermånederne.

Senere har Henning Ambæk fisket i Øresund (sild og torsk) sammen med fisker Herluf Petersen, Basnæs. Fangsten blev delt med 1/5 til Herluf Petersens båd og resten ligeligt mellem de to fiskere.

Minkavl

Engang i 1950’erne begyndte man i Basnæs med minkavl - 120 tæver i 4 rækker bure under tag hos Ambæk. Flere var der ikke plads til. Ideen var naturligvis, at fjordfiskeriet skulle give minkfoder i form af skidtfisk.

Det kunne gå en tid, men i det lange

løb var det ikke muligt at fange tilstrækkeligt foder til minkene. Minkfoderet måtte hentes i Lund på Stevns, og i Basnæs kunne man kun have plads til to dages forbrug, fordi man ikke rådede over et frysehus til opbevaring af foder over længere tid. Resultat: til Stevns hver anden dag efter foder.

Efter Holger Ambæks død måtte Henning Ambæk se i øjnene, at det i det lange løb ikke ville være muligt at opretholde mink-avlen, selvom salg af minkskind kunne være en god ekstraintægt ved fiskeriet. Da prisen på minkskind i en år-række var stærkt faldende (et overskud på 10-15 kr. pr. skind) standsede Henning Ambæk som minkavler for at hellige sig de dele af fiskeriet, der rummede muligheder - specielt et rejefiskeri, som betød kørsel til københavnske aftagere i sommerhalvårets tidlige morgentimer.

Jollerne

Den sidste træ-jolle, som Ambæk'erne benyttede til fiskeriet på Dybsø fjord, var bygget ved Petersværft, men fjordjollerne af træ har bl.a. også været bygget i Bissrup og Aaderup. De stærkt vedligeholdelseskrævende fjordjoller af træ er i løbet af de sidste 25 år erstattet af glasfiber-joller med påhængsmotor.

Forholdene var anderledes i de år, da fjordfiskerne brugte sejljoller og var på fiskeri med drivgarn efter sild på Karrebæksminde-bugten eller havde ålegarnene stående ud for Dybsø. I Dybsø-strømmen lå i nogle år Georg Ambæks skovljolle til brug „udenfor“ fjorden.

Folk og huse

Til daglig er det sjældent, at nære familieforhold i et lille fiskerleje som Basnæs er noget, man snakker om. Man véd selvfølgelig, hvem der bor i husene og på gårdene - og lidt mere end lige det! Og dukker

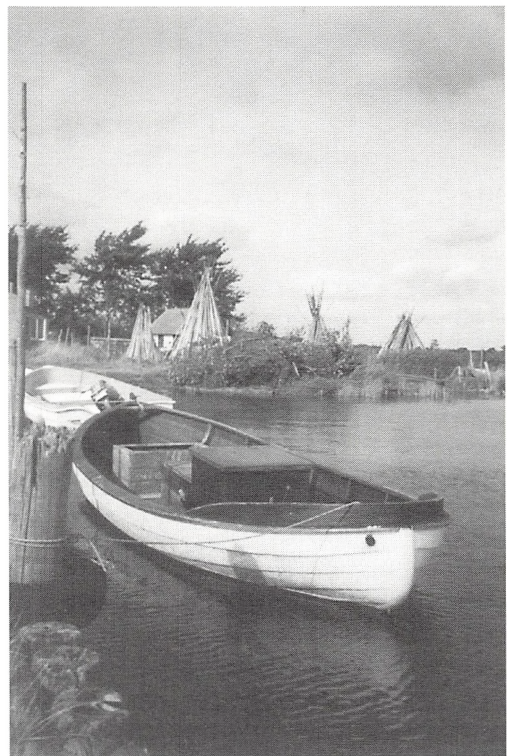
man så ved en lejlighed ned i familieforhold og forbindelser, viser der sig sammenhænge.

I Basnæs har søstrene Erna Ambæk og Dagny Rasmussen, begge født Johansen, boet side om side - knyttet til hver sin fiskerfamilie: Ambæk og Rasmussen. Der er sikkert nok andre relationer, som ikke umiddelbart når op til overfladen.

Fjordfiskernes rolle i fiskeriet er iøjnefaldende - ud og sætte ruser, garn og kroge, og røgtning i tidlige, ofte sure og barske morgentimer.

Helt så iøjnefaldende er fisker-konen i fjordfiskerfamilien ikke i billedet, men der er indadtil nok for hende at se til - både med forberedelserne, når der skal sættes garn eller kroge, når der skal agnes krog-sæt, og når der skal røgtes. Forresten også når det derhjemme skal fungere.

Sine steder kan der i vintertiden, når der fra skydepram er jagt på fjordens fug-

Den ældste jolle i Basnæs. (Foto:H.J. 1995).

le, også være en hel del at beskæftige sig med - især i de tilfælde, hvor jægeren (i fiskerens person) er god til at nedlægge andefugle, men knap så engageret i at pille eller flå fugle og rense dem.

På Dybsø fjord har fjordfiskerne i tidens løb sat mange kræfter ind på med skydepram at bevæge sig rundt langs rørskår og hen over grunde, hvor fuglene holder til.

Efterårets og vinterens jagt på fjorden spillede gennem mange år en vigtig rolle for fisker-familiens dagligliv. Som så meget andet har også det ændret sig.

Men den dag i dag hedder det, når man spørger: „Hvor er Henning?“.

„Han er på stranden“, og det er selvfølgelig til at forstå, selvom han faktisk er ude på fjorden for at fiske eller jage.

Der vil stadig være folk, der er *på stranden*, uanset hvad der sker.

KILDER:

P. E. Jensen: „Gavnø Kloster og Herregaard“. (I Hovedkommission hos Det Nordiske Forlag, København. 1902).

Gregers Schmit: Sydsjællandske Digte. (Fuglebjerg 1962).

Richard G. Nielsen: „Fra Fjord og Fiskeri“. (Præstø 1975).

Thomas Højrup: „Fjordliv omkring Roskilde Fjord“. (Nationalmuseet, 1980).

„Dansk fiskeri før industrialiseringen“. (Nationalmuseet, 1975).

Næstvedegnens lokalhistoriske Arkiv.

Erna og Henning Ambæk, Basnæs.

Axel Degn Johansen, Lundby.

Sv. Aage Larsen, Abbednæs. (død 1994).

Dansk Fiskeritidende (o. 1950)

Sydsjællands Venstreblad, Sjællands Stiftstidende, Næstved Tidende.

Årets historiske rejse:

Solens og vindenes ø - Øland

Om „erobringstogt 1995“
med Historisk Samfund
for Præstø Amt

Af *Henning Gøtz*, Vordingborg

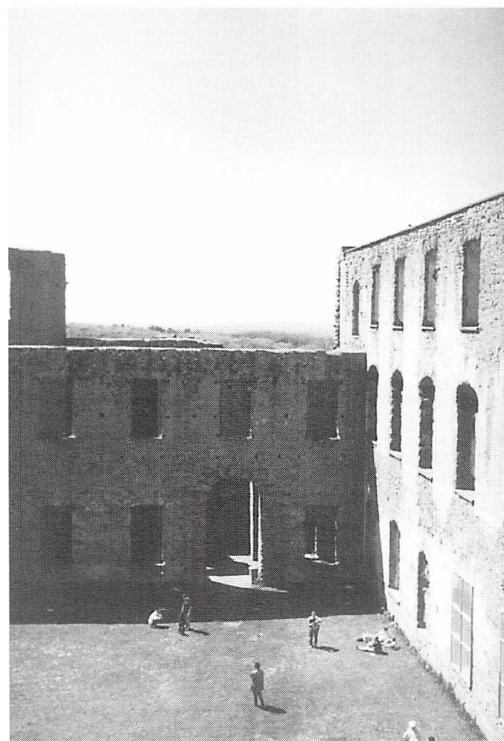
Solens og vindenes ø er ølændingenenes egen betegnelse for deres godt 135 km lange og 5 til 15 km brede ø i Østersøen. Engang - bl.a. på Valdemar Sejrs tid - en del af Danmark. Og i dagene 25.-28. maj 1995 mål for endnu et „erobringstogt“, hvor 42 medlemmer af Historisk Samfund for Præstø Amt via den 6 km lange Ølandsbro kiggede på stubmøller og fornborge, slotte og slotsruiner, runesten, orkideer, kirker, thai-piger, traner, rauker og meget mere.

*Ja, hell dig Öland! Festligt skön,
Så blomsterrik, så frisk, så grön.
Omkring dig nardusångor sväva,
Och gyllne ax din mantel väva.*

Så smukt karakteriserer en af den svenske romantiks største skjalde, Erik Johan Stagnelius - få år før sin tidlige død i 1823 - barndommens ø.

I 1800-tallet snurrede 2.000 stubmøller på Öland - og i dag troner de resterende 3-400 som fortidsminder i landskabet. Foto: Henning Gøtz.

Resterne af Borgholm Slot gjorde et imponerende indtryk på Öland-turen i maj. Foto: Henning Gøtz.

Vi besøgte hans fødeby Gärdslösa, hvis kirke er øens bedst bevarede fra middelalderen. Men størst indtryk gjorde Borgholm Slot i nord og fornborgen Eketorp i syd.

Begge steder blev vi vist rundt af lokale guider, og Öland-arkæologen Jim Rudolffson - manden med det daglige ansvar for de stadig majestætiske rester af slottet ved Borgholm - var en fabelagtig historie-formidler. Mens solen bagede mod vore hoveder, blev vi i en god times tid bombarderet med informationer om borg og slot, som også har været i danske kongers besiddelse. Jim Rudolffson placerede Öland på vort indre kort over Norden og sammenkoblede stedets dansk-svenske historie set med en ølændings øjne. En betagende oplevelse.

Rundviseren på den rekonstruerede, befæstede oldtidsby Eketorp nåede ikke Borgholm-arkæologens højder. Alligevel

fik vi - mens pattegrise i form af krydsninger mellem vild- og tamsvin vimsede om benene på os - den spændende beretning om Ølands fornborge i almindelighed og Eketorp-borgen i særdeleshed. Desværre var der kun tid til et hastigt kig indenfor i det fascinerende museum med fund fra arkæologernes virke på stedet fra 1964 til 1973.

Af øens så karakteristiske omkring 400 tilbageværende stubmøller så vi adskillige. Og Alvarets orkideer fik næsten lige så stor interesse som lørdagens dobbeltbryllup på vort Hotel Skansen i Färjestaden. To purunge thai-piger fik sig hen-

holdsvis en yngre og en noget ældre svensk mand, og vi var med på et stykke lagkage og en kigger.

Alt i alt en oplevelsesrig langtur med Historisk Samfund. Og så er Kalmar Slot plus Udvandrerens Hus i Växjö hermed kun nævnt i en bisætning.

Eneste minus ved turen var den meget begrænsede orientering om, hvad vi kørte forbi undervejs mellem de mange stop på udflugterne Øland rundt. Et par ord om f.eks. de gamle rigsgrænser og snaphanebygder, vi på vejen ud og hjem gennem Skåne og Småland krydsede, havde ligeledes været velgørende.

Henning Gøtz
Carl Blochsvej 6, Vordingborg

Student Roskilde Katedralskole 1974. Journalist, Danmarks Journalisthøjskole 1980. Danmarks Radio, Ritzaus Bureau, Berlingske Tidende, Dagbladet (Ringsted, Køge, Roskilde), siden 1. august 1992 redaktør Vordingborg Dagblad.

Medstifter af og gennem fem år formand for Skovbo Lokalhistoriske Forening. Amatørarkæolog, udstillingsarrangør plus forfatter til diverse jubilæumsskrifter samt en lang række artikler om arkæologi og historie til aviser, årbøger m.m.

Historisk Samfund for Præstø Amt

God tilslutning til arrangementerne

10-året for Farø-broernes
indvielse, markeret bl.a.
med Jørn Farø's
„Farø – Vej over ø”

Af Allis Bro

Det er i år 25 år siden Præstø Amt ophørte som selvstændigt amt, og så kan man måske undre sig over, at der stadig er noget, der hedder Historisk Samfund for Præstø Amt. Måske havde det været naturligt at lave et Historisk Samfund for Storstrøms amt, men til trods for at vort medlemstal de sidste år har været dalende, er dette ikke sket. Det er sikkert, at der er stor interesse for historie, hvilket bl.a. ses af de mange lokalhistoriske foreninger, der er skudt op rundt omkring, og her findes også begrundelsen for, at vi fortsætter indenfor den gamle amtsgrænse. Stordrift kan have sine fordele, men gør det samtidig sværere for den enkelte at føle et tilhørsforhold.

Imidlertid koster det penge at drive en forening, så derfor er det vigtigt med en tilgang af nye medlemmer, og dette vil jeg opfordre nuværende medlemmer til at hjælpe os med.

Efter dette hjertesuk er det dejligt at kunne sige, at der igen i år har været god

tilslutning til foreningens arrangementer.

50-året for Danmarks befrielse markerede vi ved generalforsamlingen i marts med Allan Huglstads foredrag om modstandsbevægelsen i Præstø amt, ligesom en af denne årbogs artikler handler om, hvad der skete i Klintholm havn i befrielsesdagene 1945.

Forårsturen til Øland, der er omtalt andetsteds i årbogen, havde som sædvanligt for flerdagesturen fin tilslutning.

4. juni var det ti år siden, Farøbroerne blev indviet, og sammen dag kunne Historisk Samfund med støtte fra private fonde og Danmarks Vejmuseum udgive en bog om Farø. Forfatteren Jørn Farø, der er opvokset på øen, beretter om Farøs historie tilbage til stenalderen og fortæller meget levende sine egne erindringer om tiden før Farø blev landfast med Sjælland, Falster og Bogø.

Sommerudflugten den 10. juni gik til Vestlolland.

På Halsted Kloster fortalte ejeren, grev

Medlemmer af Historisk Samfund for Præstø Amt på Fornborgen Eketorp, Øland. (Foto: Allis Bro).

Historisk Samfund for Præstø Amt på besøg på Halsted Kloster Grevinde og grev Krag-Juel-Vind-Frijs fortæller (Foto: Johan Hass).

Krag-Juel-Vind-Frijs, og hans kone om slottet og kirken. I Nakskov og videre frem på turen havde vi en glimrende guide i lokalhistorikeren Skotte Hammer.

Høstmødet fandt sted den 9. september. 30 deltagere havde trodset regnen og mødtes ved Borup Ris, hvor Preben V. Andersen fortalte om landsbyen, der forsvandt omkring år 1200. Ved kaffen i Skelby præstegård fik vi et udmærket foredrag om skovbrug af Rolf Neergaard, Gunderslevholm. Eftermiddagen sluttede med, at Svend B. Jørgensen dels i præstegården og dels i kirken meget levende berettede om sit sogns og specielt Skelby kirkes historie.

I styrelsen forbereder vi altid turene grundigt og i god tid, men det er ikke alt, vi kan tage højde for. F.eks. kan det vise sig, at en kirke er lukket på grund af begravelse, eller at et museum har ændret åbningstiden. Så er det nødvendigt at improvisere, og det har deltagerne hver gang vist forståelse for og taget med godt humør.

Der har været mange gode oplevelser med Historisk Samfund for Præstø Amt i det forløbne år, så jeg kan kun ønske, at endnu flere vil deltage, således at foreningen også vil bestå fremover.

Litteratur om Præstø amt 1994

Amtets historie i almindelighed

Danske Provinstryk 1482-1830

Grethe Larsen har for Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Det kongelige Bibliotek udarbejdet en bibliografi, hvor alt trykt materiale fra perioden skulle være medtaget. De mange tryk er ordnet efter by, bogtrykker og trykkeår. Del I omfatter Sjælland og øerne, men der er faktisk ikke en eneste bogtrykker i det gl. Præstø Amt på den tid.

De gode registre viser imidlertid, at et dusin byer, godser og lærde på egnen brugte bogtrykkerne i Sorø, og omtalen af trykkene derfra fylder 2/3 af de godt 200 sider. Særlig er der mange henvisninger til Møn, Lindersvold, Gaunø, Herlufsholm og Næstved. Eksempelvis Love for Møns Lands oeconomicke Selskab 1813 og Fortegnelse over Næstved Læseselskabs Bogsamling 1795-1813. Nyttig til lokal- og personundersøgelser.

Danske sten fra sagn og tro

På Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck udkom i 1994 denne fødte klassiker på knap 300 sider om „kæmpesten“ fra den danske folkelige kulturhistorie. Det er Mads Lidegaard, som er forfatter og fotograf. Det skulle være en komplet registrant over de danske sten, hvortil der er knyttet folkesagn / overtro (inkl. de forsvundne).

Efter en indledning med gennemgang af forskellige stentyper, går forfatteren over til en beskrivelse amt for amt (de gl. amter). Der er både register og oversigtskort, så man hurtigt kan finde sit eget område. - Der er ca. 30 omtalte sten fra regionen; bl.a. Tryggevældestenen med runer (nu i Nationalmuseet), Kulsoens Sten i Denderup Vænge, Slage (Slatten) Langpattes Sten ved Everdrup, Valdemarsstenen i Vintersbølle Skov og Røde Martin ved Møns Klint.

Guide til Danske Fortidsminder

Carsten Henrik Bang har i samarbejde med Miljøministeriet og Skov- og Naturstyrelsen lavet en guide til et bredt udvalg af den danske fortid; dvs. dysser, jættestuer, gravhøje, voldsteder, skanseanlæg, borgruiner, vadesteder, broer, vandmøller, stendiger m.m. Bogen er udkommet på forlaget Gyldendal (160 s.), og de første 100 s. er formet som en generel og lettilgængelig indføring i oldtid, middelalder og nyere tid. Desuden er Henrik Vester

Jørgensen mester for en række yderst detaljerede og illustrative tegninger, der er et „must“ for enhver underviser.

For de enkelte områder af landet er der kort med angivelse af stedernes placering og en kørselsvejledning. For vores område har ca. 55 lokaliteter fået en omtale; eksempelvis Ladby og Vridsløse kirkeruiner, Stejlebanken ved Dybsø Fjord, Risby- og Broskovvejene, Ulvshale Skanse, Helligkilde ved Fakse, Stege Byvold og Byport, samt et væld af oldtidshøje/-grave.

Vejviser til Danmarks Oldtid

Ligesom den ovenstående indledes denne oldtidsguide med nogle generelle kapitler, men Ingrid Falktoft Andersen har kunnet være mere dybtgående, da bogen kun omhandler oldtiden, og da hun har haft 380 sider at boltre sig på. En del farvefotos (af forf.) ledsager teksten, og kortudsnit viser fortidsmindernes placering. Dertil har bogen en ordliste, forslag til supplerende læsning, kronologisk oversigt og flere registre.

Der er derfor let adgang til at finde oplysninger om ens eget område. Kørselsvejledningen mangler heller ikke, og for hvert amt er de vigtigste museer nævnt. I forbindelse med omtalerne er der ofte uddybende oplysninger. - Et par eksempler: Ved Holmegaards Mose nævnes således hyttefund fra jægerstenalderen, hvor gulvet var dækket af et op til 5 cm tykt lag af hasselnøddeskaller. Fra Trudsholm ved Sallerup er der fundet et fornemt bronzealderkar med hjul under; og både fra Rislev og Beldringe kendes moselig, ofret i jernalderen.

Guide til middelalderens Danmark / A Guide to Medieval Denmark

På 240 s. får man i denne 2-sprogede guide et overblik over de væsentligste kulturmindestykker fra dansk middelalder. Forfatteren, Brian Patrick McGuire, har boet i Danmark i mange år. Bogen fra C. A. Reitzels Forlag er forsynet med kort over de omtalte steder, litteraturliste og register.

Meget naturligt er det kirkerne, der dominerer i de forholdsvis korte beskrivelser, selv der også er nogle klostre, herregårde, huse og museer med. Til kapitlet om Midsjælland henregnes den nordlige del af Suså Kommune, mens Næstved med de mange middelalderbygninger regnes under Sydvestsjælland. Møn og Vordingborg-området har ligeledes fået et kapitel, og Stevns-Fakse regionen beskrives under Køge og Østsjælland.

Hvor smiler fager

Det er titlen på en litterær danmarksguide fra forlaget Samleren. De to forfattere, Mette Winge og Ernst Lohse, har samlet utallige eksempler fra forskellige steder til en litterær topografi på godt 200 sider. Hvilke forfattere har været det pågældende sted, og hvordan har det givet sig udtryk i deres litterære produktion? - Bogen giver sig ikke ud for at være komplet, og medtager kun få nulevende forfattere. Men det store udvalg giver alligevel en fin indgang til en side af et lokalområde, som mange måske glemmer.

Af særlig interesse her har kapitlerne om Midtsjælland (hvortil dele af Stevns-området medregnes) og den sydlige del af Vestsjælland, samt naturligvis de tilsvarende om Sydsjælland og Møn med mere end en snes beskrivelser. Kort angiver placeringen af de omtalte lokaliteter.

Jernbanehistorisk Årbog 1994

Forlaget Bane Bøgers årbog ser traditionelt tilbage i jernbanehistorien med 25-års intervaller. De 64 sider er forsynet med mange, aldrig før offentliggjorte fotos. Af lokalhistorisk interesse er artiklen, der ser 100 år tilbage: Jernbanelovene i 1894.

Lars Viinholt-Nielsen beretter her om de politiske forviklinger mellem det Højre-dominerede Landsting og det Venstre-dominerede Folketing, der bl.a. medførte, at forslag om en Næstved-Slagelse bane af Folketinget blev henvist til „begravelsesudvalg“ (uden møder)! Lovforslag om denne bane blev således fremlagt gennem 7 samlinger før man endelig nåede til forlig og åbning i 1892. - I 1894 blev dernæst vedtaget at anlægge en række nye jernbanelinjer, de fleste private. Det gælder lokalt banerne Præstø-Næstved (åbnet 1900) og Masnedsund-Vordingborg-Kalvehave (åbnet 1897). En banestrækning, der ikke blev vedtaget var Næstved-Glumsø; skulle man til København, måtte man over Køge mange år endnu. En anden pudsighed: det blev faktisk vedtaget at anlægge en bane mellem Karrebæksminde og Næstved, men det blev som bekendt aldrig til noget.

Flere forsvundne stationer

er en anden af ovenstående forlags bøger fra 1994. Morten Flindt Larsen laver opfølgning på en 6 år ældre bog: „Forsvundne Stationer.“ I den nye bog bringes omtale af 100 forsvundne stationer, ekspeditionsbygninger, billetsalgssteder m.m., men kun enkelte trinbrætter, da deres antal er enormt.

Lokalt medtages der fotos og beskrivelse af anlæg i Masnedsund, Masnedø, Orehoved, Faksinge, Grubberholm (ved Vallø) og Rønnebæk.

Kulturhistoriske studier

Sydsjællands Museums nye årbog på 132 sider fra begyndelsen af 1995 er et flot værk, og indholdet er skrevet af en række specialister under redaktion af Lars Buus Eriksen. Museet er (udover Sydsjælland) også arkæologisk ansvarlig for Stevns, Østsjælland og Møn. Oldtiden fylder over halvdelen af bogen.

Keld Møller Hansen skriver om bopladsen ved Lundby (jægerstenalder) og Østergård ved Stevns

Kridtbrud (germansk jernalder), ligesom han gør status over jernalderbosættelser indenfor museets ansvarsområde. Hele 45 steder har leveret fund, som tyder på en boplads. Men kun de 12 steder er der direkte husotmer. - Palle Østergård Sørensen beretter om Markkildegård ved Bårse, en samlingsplads fra ældre bondestenalder; et såkaldt Sarupanlæg med palisader og adskillige gruber. - Per Ethelberg gennemgår Skovgårde-gravpladsens enestående fund. Her ved Udby (Skrålbanken) blev 18 personer gravlagt i udhulede egestammer i 200-tallet (romersk jernalder). Nogle af de fornemme gravgaver er vist på farvefotos. Denne „fyrstefamilie“ må have været tilknyttet Himlingøje-dynastiet (Stevns), der på denne tid nok regerede over hele Sjælland.

Fra historisk tid skriver Dorte Wille-Jørgensen om Kongeborgen Vordingborg. Efter svenskekrigene i 1600-tallet blev den revet ned og erstattet af Prins Jørgens Palæ, der igen blev nedrevet i det flg. århundrede. Forfatteren gennemgår ligeledes de tidligere arkæologiske undersøgelser som optakt til kommende udgravninger. - Henning Gøtz giver dernæst en lille portræt af apotekeren M. G. Aarsleff og hans berømte parfume fra begyndelsen af 1800-tallet: Esprit de Valdemar. - Gammel Øbjerggård og industrieventyret i Køng for 200 år siden bliver taget under behandling af Jesper Herbert Nielsen. Storkøbmanden Niels Ryberg satte en omfattende klædeproduktion igang på stedet. - Endelig slutter Nils Hartmann af med at give en oversigt over pottemageriet på Rødeled ved Præstø (nu et arbejdende museumsværksted), hvor familien Knudsen var aktive fra 1888 og 100 år frem.

Okser på vandring

Undertitlen siger: Produktion og eksport af stude fra Danmark i midten af 1600-tallet. Denne grundlæggende bog, der delvis er baseret på Karl-Erik Frandsens egne kildeundersøgelser, er udgivet af forlaget Skippershoved. De 156 sider er forsynet med en hel del kort, grafer og diagrammer, noter, litteraturliste, navne- og stedregister, samt et engelsk resumé.

Normalt tænker man mest på Jylland i forbindelse med studeeksport, men det fremgår klart af bogen, at også de østlige dele af landet drog fordel af denne givtige eksport. Årligt vandrede ca. 50.000 opfedede stude fra Danmark mod de store kreaturmarkeder sydpå, evt. til en udskibningshavn. Mange fæstebønder fik pålagt at opdrætte og fodre herremændenes dyr som en del af deres afgift. Et af bogens kort viser, at det var en udbredt praksis på den sydlige del af Sjælland. Produktionen af okser på Vallø og Herlufsholm goder er genstand for særlig grundige beskrivelser. Bl.a. førte fogeden på Herlufsholm i 1618 sag mod bonden Mads Pedersen i Appenæs, fordi han ikke ville sælge et par stude til skolen. Gavnø Gods havde i 1642 en studeproduktion på godt 700 dyr! Andre storproducenter i området var Vemmetofte, Frøsløvgård, Totterupholm (Rosendal), Bregentved, Førslevgård, Harrestedgård, Jungshoved, Holmegård og Gunderslevholm for at nævne de største.

På rejse med Abel Schrøder

Abel Schrøder den yngre er i focus for tiden. Sidste år udkom en bog om ham, og i starten af 1995 udgav Abel Schrøder Komiteen dernæst en lille registrant på 34 sider over den fremragende billedskærers arbejder. Næstved Museum står som forlag og teksten er forfattet af Eva de la Fuente Pedersen. Abel Schrøder d.y. blev født ca. 1602 og døde i 1676, og blev sandsynligvis leder af værkstedet i 1628, efter en periode, hvor moren og broren stod for ledelsen. Faren var død af pest i 1602.

Hæftet er forsynet med dejlige farvefotos af Jens Olsen, og kan pga. div. støtte sælges utroligt billigt. Efter en indledning, hvor billedskæreren og hans stil (bruskbarok) sættes i en større sammenhæng, følger en gennemgang af samtlige arbejder fra de 28 kirker på Sjælland og 4 i Norge, hvor han er repræsenteret. Mest kendt er værkerne fra Næstved Skt. Mortens -, Præstø -, Vordingborg - og Holmens Kirke. Udover altertavler har værkstedet lavet mange prædikestole, men også korgitre, stolestader, pulpiturer, krucifikser, mindetavler og gravsten. Alt bliver kort, klart og kompetent gennemgået, og hæftet vil være oplagt som håndbog og inspiration til „søndagsturen.“ - Der afsluttes med litteratur og et kort med kirkernes placeringer.

Resens Atlas: Sjælland

Det er Odense Universitetsforlag, der har beriget os med denne udgivelse af en del af Peder Hansen Resens berømte værk: „Atlas Danicus“ fra 1688. Den omfattende danmarksbeskrivelse blev oprindelig skrevet på latin, men siden 1925 er dele af værket kommet på dansk. Et bind om Sydsjælland udkom i 1935. Ligesom ved Møn-udgaven i 1991 er det Henrik Hertig, der har løst opgaven. Bogen (knap 200 s.) er forsynet med omfattende noteapparat, sted- og personregister, litteraturliste, samt en række kort- og prospektbilag bagest i bogen.

Bogens totale titel: „Sjælland i det hele og i landdistrikterne samt Køge, Frederiksborg og Slangerup“ angiver, at der er en overvægt om øens nordlige del. Det er ikke kun en tør, faglig Sjællandsbeskrivelse, vi udsættes for. Fx skriver Resen om øl: „Hvis det en eller anden gang skulle blive indtaget for rigeligt, vil hverken hoved eller fod mække ret.“ - I øvrigt er der mange facts og gode historier fra vores region: Stevns -, Ø.Flakkebjerg -, Tybjerg -, Hammer - og Bårse Herreder. Bl.a. medtages teksten til runestenene i Sandby, historien om at Højerup Kirke selv flyttede sig indimellem, overtro fra kilden i Kalvehave, en oversigt over lensmænd m.m.

DE ENKELTE KOMMUNER

Fladså

Everdrup-Stafetten

Udover det stof, der kun kan have kortvarig, lokal interesse, bragte 1994-udgaven en artikel om Everdrup Gymnastikforening, der ville have kunnet fejre 100-års jubilæum i 1993, hvis ikke den var blevet sammenlagt med andre foreninger. Den humoristiske redaktionelle ledelse er som tilforn Leif Elmann Pedersens ansvar.

Fladså - fra sognekommune til storkommune

Det er Fritid i Fladså (fmd. Peder Nielsen) i samarbejde med Fladså Arkiv (leder Anne-Lise Pallesen), der har stået for dette jubilæumsskrift på knap 60 sider over Fladså Kommunes første 25 år. De fem personer i projektgruppen forsøger at give et bredt overblik over udviklingen siden 1970, især ved at lade andre komme til orde. Således fortæller både en tidligere borgmester, kærner, socialinspektør og et kommunal-bestyrelsesmedlem hver deres version af kommunesammenlægningen. Her til følger en oversigt over den politiske sammensætning af alle kommunalbestyrelser fra 1970, samt medlemmer af de politiske vælgerforeninger.

Desuden fortælles der om byvåbenets tilblivelse og betydning, fritid og idræt i Fladså og en nutidig beskrivelse. Et nyttigt oversigtskapitel (kaldt „Hvornår var det nu det var?“) omtaler de forskellige kommunale og private institutioners alder, størrelse o.l., ligesom diverse begivenheder nævnes. Der slutes af med et register.

Fladså Arkiv

har udsendt et Medlemstryk 1994, hvor Anne-Lise Pallesen bringer stort og småt fra arkivet på 16 sider. Blandt det store er her en artikel om den fhv. vejrmølle i Tappernøje fra 1847, der udviklede sig til et stort foretagende med landbrug, bageri, dampmølle og omfattende kornhandel (en stor kornsilo blev først nedrevet 1994). Det var kroejeren (Jens Olsen) fra Tappernøje Kro, som startede hele foretagendet. I dag er et tidligere kornmagasin indrettet til fritidslokaler for de lokale beboere.

Langebæk

Kallehave Strand

I Langebæk - og Næstvedegnens Lokalhistoriske Arkiv kan interesserede se et hæfte fra 1993, som Erik Landgreen har skrevet om „Kallehave Strand,“ forstået som „Værnebørnenes Feriehjem og Fritluftsskole, Hjemmet, Svagbørnskolonien og Observationskolonien 1917-1992.“ Forfatteren har været forstander på stedet, og har i forbindelse med 75-års jubilæet søgt at belyse begreberne sinker og værnebørn generelt, og at undersøge ejendommens historie. Og selv om det alle dage har været køben-

havnerbørn, der har været på stedet, så er institutionen i høj grad et stykke lokalhistorie, som er værd at bemærke. - Bag i hæftet er der en fyldig litteraturoversigt på 9 sider, samt en liste med forstandere gennem årene.

Møn Kommune

Kulturen i naturen - det mønske kulturlandskab

I 1993 var der en plancheudstilling på Møns Museum med mange fotos, og den danner baggrund for denne udgivelse året efter (62 s.). Rasmus Nielsen har forfattet teksten, der bredt fortæller om de sidste 200 års kulturspor. Det var i høj grad i forbindelse med udskiftningen omkring år 1800, at det åbne kulturlandskab blev skabt. Det landskab, som vi oftest kan genfinde i dag i markskellenes stendiger eller levende hegn, tit med tjørn eller pil. De sidste blev udnyttet til gærdsel (gærdemateriale). På Ulvshale lavede man endda tanggårder. Tørve-, ler- og grusgrave var nu ofte ældre, mens mergelgrave og mergling af jorden mest forekom i 1800-tallet.

Vej- og stiforløbene gennem terrænet blev jævnlige lagt om på den tid, så de bedre passede til de nye forhold. Og bortset fra udretninger genfindes disse forløb hyppigt i dagens landskab. Forholdet mellem ager, eng og overdrev er i nutiden dog totalt ændret gennem den intensive dræning, der siden har fundet sted. Specielt omtales større inddæmnings- og afvandingsprojekter på Møn, som Koster Vig og Borremose. Desuden orienteres der om gadekær, gravhøje, voldsteder o.a. af interesse for „aflæsning“ af landskabet.

Liselund - en romantisk have

Dette lille lystslot ved Møns Klint fra 1700-tallets slutning har tiltrukket mange turister, spec. pga. den romantiske have, som kammerherre Antoine de la Calmette og hustru Lisa Iselin fra Marienborg lod anlægge i det tidligere vildnis. De nåede aldrig selv at se træerne blive store, men må have tænkt på de kommende generationer. Bente Scavenius giver på forlaget Borgen en beskrivelse af stedet ud fra en kunst- og kulturhistorisk synsvinkel. Det er en stor bog på ca. 150 sider med et væld af utrolig smukke farvefotos, taget af Ole Woldbye. En sand nydelse at se på.

Forfatteren giver en baggrund for tankerne bag romantiske haver, der skulle være „iscenesat natur“ med labyrinter, vandløb, vandfald, øer, småbroer, monumenter, relieffer og et norsk bjælkehus og en schweizerhytte m.m. Både den „rigtige“ - og „kunstige“ natur er fulgt til alle årstider - og derudover er bygningerne beskrevet og fotograferet fra alle hjørner og i detaljer. Det være sig lige fra vinduesbeslag og lokummer (udformet som brændestabler) til møbler, vægdekorationer og smukke interiører.

Møn i Billeder 1939-1945

Som opfølgning af sidste års facts-komprimerede bog om Besættelsen på Møn: „Men her skete jo intet.“ har Allan Huglstad denne gang skabt en

spændende billed- og udklipsbog om samme emne. Der er mange gode fotos på de 121 sider, som udkom på eget forlag i starten af 1995, og de fleste af dem har ikke tidligere været offentliggjort. Avisudklippene sætter begivenhederne i relief sammen med forfatterens uddybende kommentarer.

I den ene ende gav mønboerne i oktober 1939 28 døde tyske marinere (ofre for egne miner) en heltebegravelse i Stege - og i den anden ende skildres de hektiske befrielsesdage, hvor stemning var totalt modsat. Den 14. maj 1945 kom englænderne endelig til Møn som helte. Der imellem bringes der omtale af både små og store begivenheder. Blandt de hverdagsagtige foto/udklip fremvises byens trommeslager, en annonce om at morgenbrød kun leveres på bestilling, tidspunkter for markarbejdets igangsættelse m.m. Blandt de mere usædvanlige berettes om nedstyrning af engelske flyvemaskiner, sabotageaktioner, flygtningstransporter til Sverige, men også arbejdet på Mønsbroen, der blev indviet i 1943. - Som bilag bringes oversigter over, hvor der styrtede fly og bomber ned, hvor radarstationerne lå, tyske tjenestesteder og modstandsfolkenes bopæl.

Næstved By og Omegn

Liv og Levn 1994

Årsskriftet fra Næstved Museum (24 s.) er lidt usædvanligt i år, idet det kun indeholder En artikel, nemlig: „Næstved By og Stad.“ Det er Palle Birk Hansen, der gør status over de senere års landvindinger i vores viden om Næstved i yngre jernalder og middelalder. Denne viden er erhvervet på baggrund af en udgravningsvirksomhed, der aldrig har været større, samt nye tolkninger af kendte fund og skriftlige kilder. Artiklen har dog også nogle udblik til „den anden side af Sandbjerget.“

Næstved bliver nu regnet som en af Danmarks ældste byer, med rødder tilbage til omkring år 400. Palle Birk Hansen argumenterer for, at Næstved allerede på den tid (eller hurtigt derefter) har været en „specialiseret landsby,“ hvor handelen udgjorde et væsentligt element. Bl.a. er placeringen dårlig, hvis jordens dyrkning skulle være eksistensgrundlaget (kun lidt agerjord). Til gengæld er beliggenheden et stykke væk fra kysten langs en sejlbar å typisk for de ældste handelsbyers fremkomst (købinge). - Allerede i begyndelsen af middelalderen (1100-tallet) har Næstved været en af de vigtigste byer i landet med fx 2 sognekirker og kloster; og senere fulgte flere klostre, spedalskhedshospital og helligåndshus. - Hæftet afsluttes med en litteraturoversigt.

Metal Næstved 1894-1994

Dansk Metalarbejderforbund Næstved Afdeling er fyldt de 100 år, og udgav derfor en jubilæumsavis på 16 sider. Det var 12 „jærnsvende,“ der samledes på et af byens værtshuse i 1894, som lagde grunden til dagens afdeling med 2.000 medlemmer. Kontingentet på 25 øre om ugen er tilsvarende steget noget siden. Avisen fortæller om den første svære

tid med flere arbejdskampe for at få ordnede forhold. Dernæst følger omtaler af en lockout i 1911, stiftelse af en læringeklub i 1938, citater fra Besættelsestiden, sociale foranstaltninger gennem tiden, festlige sammenkomster m.m. - Naturligvis mangler der ikke omtale af nutidens organisation, hilsener etc., og formand, Steffen Hansen, får en kommentar med. En hel del lokale virksomheder portrætteres, selvfølgelig med de ansatte i centrum. Alt pænt og professionelt lavet.

Næstved Tennisklub 1894-1994

Tennisklubben kunne fejre sit 100-års jubilæum ved at se tilbage på en voldsom udvikling i denne sportsgren. Det er nu en af landets store klubber med 1.200 aktive medlemmer og adskillige moderne baner. Søren Kähler indleder og afslutter som formand de 38 sider i hæftet, hvortil der er en halv snes øvrige bidragydere. Den største artikel leveres af Ole Dinesen, som gennemgår tennis-historiske udvikling, krydret med lokale eksempler og uddrag af tidligere interviews. Det første spillested var i Jernstøberiets gård, men snart fulgte de stadig eksisterende baner i Rådmandsengen ved Sygehuset. Fra 1981 har aktiviteterne stort set været samlet på Nygårdsvej, hvor også hallen kom til i 1985. I forbindelse med udflytningen i 1981 kom der 800 nye medlemmer på kun 14 dage! Tennis blev nu en folkelig sport. Af oversigten over formænd fremgår det, at der har været 22 på de 100 år.

Sct. Jørgen skole 1969-94

Det fremgår af titlen, at skolen fejrede 25-års jubilæum i forgangne år. Det er en af kommunens største skoler med over 600 elever, men den har været helt oppe på 950 midt i 1970'erne. På flere punkter har skolen været en foregangsskole med tiltag, der siden bredte sig til andre skoler.

Som ved andre jubilæumsskrifter er der et væld af små artikler på de 52 sider med mere end 20 bidragydere. Herunder borgmester, skolebestyrelsesformand, elevrådsformand, skoledirektør, sognepræst, div. lærere og elever, Hvem der har været redaktør fremgår ikke, men måske skolen inspektør, Hans Jørgen Færk, der under alle omstændigheder har skrevet det længste bidrag med „Fragmenter af skolens historie.“ - Der afsluttes med en oversigt over samtlige lærere og andre ansatte, der har været beskæftiget på skolen i de 25 år, samt fotos af personalet i 1971 og 1994.

Trolddom og heksekunst

På Amtscentralen for undervisningsmidler udkom i starten af 1995 denne 66 sider store bog, som er tænkt brugt til undervisning i folkeskolen, men som også vil interessere de fleste voksne. Efter en indledning, hvor hekseforfølgelser sættes ind i en større sammenhæng, fokuserer Nils Hartmann specielt på Næstvedområdet. Illustrationerne er overvejende gamle stik, iblandet originale tegninger af Charlotte Clante.

Det første kendte eksempel på hekseomtale stammer fra 1539, men det var specielt i første halvdel af 1600-tallet, at stemningen blev oppisket. Tingbøgerne har her bl.a. retssager mod Maren

Eriks, Kirsten Mules, Mette Tøffelmagars, Boel Pedersdatter og nedenstående. En lang række andre sager blev anmeldt, men afvist. Næsten halvdelen af bogen behandler ud fra gl. tingbøger sagen mod Birgitte Prammands, som forfatteren tidligere har skrevet om. Hun blev brændt i 1631. Sagen mod troldmanden Jens Kræmmer får dernæst en større omtale. Hans dom fra 1641 forlangte dog kun, at han skulle forlade „kongens riger og lande,“ betale en stor bøde og have sin ejendom konfiskeret. Han havde nu hverken penge eller ejendom og blev derefter vist ud af byen. - Ordforklaring, kilder og literaturliste afslutter bogen.

Næstved Landdistrikt

Karrebæksmindes Posthistorie

Sidste år omtaltes Poul Olsens hæfte om Næstveds Posthistorie, og nu følger så et tilsvarende lille kopieret hæfte om posten i Karrebæksminde. Der har været brevsamlingssted derude siden 1865, men forud var gået 16 års diskussioner om oprettelsen. Det blev Ingvor Petersen, der skulle passe bestillingen ved siden af jobbet som høker og ølbrygger. I 1877 kom der en rigtig postekspedition til byen med bestyrer og et landpostbud, som året efter søgte om at måtte droppe søndagsudbringningen, idet han: „ikke som andre kan søge Guds Hus, som jeg ofte føler trang til.“ Det fik han lov til.

De forskellige flytninger af posthuset og omlægninger af postruter bliver gennemgået. ligesom hæftet bringer andre morsomme historier. - Forfatterens indgangsvinkel til stoffet er en omfattende (frimærke-)samling af forsendelser til og fra området, og hæftet kan købes for kopiprisen (Gyldenrisvej 46, 2300 Kbh. S).

Skovklosterregnskaberne 1467-1481

Godsregnskaber fra Skovkloster blev i 1993 taget under grundig behandling af Merete Dahlerup, hvorefter Landbohistorisk Selskab udgav en 300 siders bog, som vil blive stående som et grundlæggende kildemateriale i mange årtier. Disse regnskaber skulle være de ældste af slagsen i hele Norden, og er en uvurderlig kilde til livet på landet i senmiddelalderen. Men bogen er ikke umiddelbart lettilgængelig for alle. 1400-tals dansk kan være ret så forskelligt fra nutidens sprog, og ind imellem er der latinske passager. Bagi værket er en ordforklaring til nogen hjælp.

De omfattende sted- og personregistre er til hjælp, hvis der søges noget specielt. Skovkloster (Næstved Skt. Peders Kloster / Herlufsholm) havde gods over store områder, som det rige benediktinerkloster det var. Regnskaberne fortæller, hvad alle dets ca. 400 gårdfæstere betalte i afgift for ovenstående tidsrum - og det fremgår, at der var forskel på, hvad fæsterne skulle yde, og hvad de rent faktisk ydede. Lejeindtægterne for klostrets mange ejendomme i Næstved og Præstø dokumenterer klostrets interesser i byerne. Mest udførlige er angivelserne af udgifterne til de mange ansatte på selve klostret, der fik lønnen udbetalt i sko, klæde, våben og føde.

Præstø Kommune

Historien om Stavreby Havn

I et pænt lille hæfte på 36 sider beretter Søren Nielsen om de 60 år havnen har eksisteret; eller med hans egne ord: „Hvori fortælles om en lille havns opståen og daglige liv igennem tresindtyve år - en stille saga om mænds drømme, stridigheder og sindige nøjsomhed.“ Hæftet er forsynet med originale tegninger af en kunstner fra Jungshoved, Jerry Chodera, og kan erhverves gennem udgiveren: Stavreby Bådelaug.

Forud for åbningen af havnen i 1934 blev der i en ca. 6-årig periode foretaget undersøgelser, lavet beregninger, skaffet økonomisk tilsagn og arbejdet på anlægget med skiftende intensitet. De 13 fiskere, som økonomisk forpligtede sig, får hver især nogle ord med på vejen. Forfatteren skaber ikke et rosenrødt billede, men skriver nok så meget om adskillige stridigheder, uenigheder, retssager og uvenskaber, der fulgte i kølvandet på anlægget og senere. - Langt størstedelen af hæftet handler om startårene, men der sluttes af med en beretning om tiden efter 1992, hvor havnen blev selvejende og nutidens havneliv med bl.a. mange lystsejlere.

Stevns Kommune

Stevnsbogen 1994

Den nuværende Stevns Ungdomsskole fejrede i 1994 100-årets for skolens start, og i den anledning blev Stevnsbogen til som en udvidet udgave af det normale årsskrift. Den første halvdel af hæftet på 60 sider er af interesse udenfor skolens normale målgruppe.

Viggo Buck beretter om baggrunden for at Stevns fik en højskole i 1894. Inspirationen kom fra højskolerne og andelsbevægelsen, som blomstrede på egnen med adskillige andelsmejerier, -bageri og -bryggeri, samt de mange brugsforeninger. Hertil kom div. gudelige og religiøse strømninger og den Grundtvig-Koldske ånd. Det var en tid, hvor landbefolkningen i fællig turde sætte en masse nyt igang. - S. P. Jensen skriver dernæst om tiden som landbrugsskole 1918-1926. Det var ikke af lyst, men af nød denne ændring kom. Ellers var højskolen nok lukket pga. elevmangel (under 20 elever) og problemer med at få en kvalificeret forstander. Nu fulgte nogle år med opblomstring, nybygninger og elevtallet steg til det tredobbelte. Om sommeren var der en overgang husgernings-skole. Denne æra fik imidlertid også en ende, elevtallet raslede ned, og skolen blev solgt - og genoplivet som høj- og efterskole. Under ledelse af Ellen og Marius Skar de næste 24 år. - Derefter blev institutionen til en ren efterskole med et nyt forstanderpar, der holdt i 24 år (Inger og Helge Markvardsen) og stor fremgang. Siden er der bygget endnu mere, og i dag står Tove og Helge Jensen i spidsen for over 100 elever.

Store Heddinge før og nu II

Første del kom i 1993, og andel del fortsætter i samme ånd og udstyr: en bred mosaik af mindre artikler af relevans for området, men uden en samlet kronologi eller tema. Det er Stevns Lokalhistoriske Arkiv, der står som udgiver af de 76 sider, og en 5-mands redaktion har koordineret det hele.

Af de større artikler skriver Knud Tyllesen om kommunesammenlægningerne, der fuldenndtes i 1970. Inden da havde de 10 små sognekommuner dog sluttet sig sammen til 3 i 1962. - Johs. Hansen beretter om dansk retshistorie i 400 år og krydrer med lokale eksempler, som en fredløsdøm i 1593, en mordbrænderske fra 1788 og en af politiet uskyldigt mishandlet dreng i 1903. - Den næste artikel fortsætter linjen. Byens retsvæsen, politi og dommere i nyere tid (særlig efter 1919) tages under behandling af Troels Grønnebæk. Også her er der „artige“ historier, fx om „Det borende X,“ som var på færd i St. Heddinge i 1931. - Anna Bojsen-Møller fortæller om tiden 1834-37 ud fra sin tipoldemors erindringer (Eline Heramb/Boisen). - Det sidste større bidrag står Børge Green for. Han beskriver St. Heddinges forsvar og borgervæbning, og bringer en lang række episoder fra krigs- og krisetider gennem 400 år, selv om byen har undgået at være skueplads for alvorlige krigshandlinger.

Ture på Stevns

Fra Amtscentralen i Næstved er udkommet en nyttig lille håndbog om Stevns, skrevet af Peer Nørsgaard og Jens Herluf Jensen. Det er forslag til 6 ture rundt i landskabet, samtidig med at der gives en solid baggrundsviden om hele området. Heri indgår naturligvis naturen bredt, oldtidsminder, kirker, herregårde og sagn (elverpiger). Sprogforskeren Peder Syv har ligesom landsbyen Hellested og købstaden St. Heddinge fået en fyldig omtale. Fyldest er nu gennemgangen af Stevns Klint, der bliver geologisk endevendt.

Bogen er specielt henvendt til lærere, der vil have elever med til Stevns / Stevns Natur Center, hvorfor der bagi findes nogle få opgaver, en adresseliste og 7 folde-ud-kortbilag. Men andre voksne vil sagtens kunne drage nytte af den.

Østsjællands Andelsvaskeris Historie

I 1946-47 startede der andelsvaskeri-bevægelser op i Fakse, Vallø og på Stevns; og i 1948 forenede disse kræfterne og byggede Østsjællands Andelsvaskeri i St. Heddinge. Ved indvielsen i 1950 mødte ca. 1.000 mennesker op! De forskellige taler i den anledning er gengivet i resumé i det 60 siders hæfte, som Hans Bech Jensen og Grethe Nielsen har været hovedansvarlige for, og som kan købes på arkiverne i Vallø, Fakse og St. Heddinge. Forfatterne har selv været en del af vaskeriets historie.

Hæftet beretter løst og fast fra den forgangne tid - ud fra div. protokoller, båndreferater og interviews, ligesom en oversigt med bestyrelsesmedlemmer ikke mangler. Hæftets anledning er, at vaskeriet nu er solgt, men at kapitalen lever videre i en millionfond til almenyttige formål.

Suså Kommune

Jul i Susaa-landet 1994

Som sædvanligt er det redaktøren, Knud Erik Antonsen, der har lavet det meste arbejde for Suså Egnshistoriske Forenings julehæfte på 48 sider. - Et interview med Thorvald Frederiksen (født 1898) danner udgang for en beskrivelse af hans liv, og særlig hans tid som banearbejder ved anlægget af strækningen Næstved-Ringsted. Der var alvorlig problemer undervejs med dæmninger, der skred ud og en betonbro over Susåen, som knækkede! Banen åbnede 1924 og der bringes en del gode fotos i artiklen. Samtidig giver åbningen anledning til en beskrivelse af Glumsø, anno 1924. - En anden interview-artikel er med Viola Petersen (født 1912), der beretter om barndommen i Sandby og den senere voksenthilværelse.

Rasmus Nielsen skriver om slægtsgården „Tor-ne“ i Herlufmagle år 1836, hvor der blev opstillet et skiftedokument efter at ejeren, sognefoged Peder Nielsen, var død. Men 3 uger senere døde konen også, og ejendommen blev videreført af en søn. Der bliver ført linjer op gennem 1800-tallet, bl.a. ved hjælp af folketællinger og kirkebøger. - „Den Selskabelige Forening“ i Herlufmille-Torp blev stiftet i 1896 og er emnet i en anden artikel. Siden overtog foreningen Torpe Forsamlingshus, der kom til at danne rammen om de „anstændige og billige forlystelser, som sang, musik, dans m.m. ... (der kunne) ... bibringe dens medlemmer den forældene sindsopmuntring, der er så stor lettelse for ethvert menneske i dets kamp for tilværelsen her i livet.“ - Endelig bringes en „Instrux for Brandfogderne i Præstø Amt“ 1850 i sin helhed.

Vallø Kommune

Vallø-Pergamenter 1356-1713

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Møn har i 1993 udgivet et såkaldt „repertorium“, en fortegnelse over de dokumenter, som Landsarkivet har fra Vallø Stift. Fortegnelsen (170 s.) er udarbejdet af Jørgen Mikkelsen, og henvender sig til fagfolk, lokalhistorikere og slægtsforskere.

Vallø var jo en del af det gl. Præstø Amt, og det fremgår med al tydelighed af det omfattende navneregister, at et utal af mennesker fra området er nævnt i de gl. pergamenter. Der er ligeledes en spec. oversigt over præster, fogeder og skrivere. I selve registraturen bliver hvert enkelt dokument teknisk gennemgået, samtidig med at der gives et yderst anvendeligt resumé af indholdet. Gennem det kan man få et billede af mange af tidens juridiske og sociale forhold.

Vordingborg Kommune

Da Lundby var ung

En fortælling om livet i stationsbyen i 50'erne. Denne fortælling er skrevet af Knud Erik Antonsen,

der har lavet et kopieret hæfte på 62 sider på baggrund af sin egen opvækst i Lundby 1947-1959. Hæftet er illustreret med fotos, gl. postkort og tegninger, ofte af forfatteren selv.

De forskellige bygninger, virksomheder, foreninger og institutioner er både skildret forholdsvis sagligt og mere livligt med erindringens briller. Overvægten ligger klart på den personlige oplevelse. Skolen med lærere og undervisning får særlig megen omtale, men også lege, gymnastik, spejderaktiviteter og fester. Desuden får mælkekmanden, „Gamle Maren“ og andre udvalgte personer ord med på vejen. Alt i alt giver hæftet et kaleidoskopisk billede af et lille bysamfund i 50'erne, og er som sådan med til at give en tidsdokumentation.

Historien om Vordingborgs befæstning og byens fødsel

er den lidt lange titel til det hæfte, som Gunnar Bagge både har skrevet og udgivet. Det har været forfatterens hensigt at samle alt det, der forskellige steder er skrevet om borgen, for derefter at samle stoffet til en kronologiske oversigt. For en sådan har manglet. Og stofmængden er ret omfattende, da der er anvendt en ganske lille skrift til de godt 50 sider. Resultatet er nu nok så meget blevet til en traditionel beretning om de forskellige konger gennem middelalderen, deres handlekraft, krigstogter og „gode historier“ fra tiden. Heldigvis er deres berøringsflader med Vordingborg den røde tråd i hæftet. - Desuden er der en oversigt over lensmænd på Vordingborg Slot fra 1287 til 1664 og en kortfattet, men nyttig oversigt over udgravninger ved slotet fra 1889 til 1941. Her vil 1995-udgravningerne senere kunne supplere vores viden om denne omfattende ruin, der her i landet kun overgås af Hammerhus på Bornholm.

På Christian 4's Tid

Undertitlen: „Om byen Vordingborg og dens indbyggere“ giver lidt nærmere oplysninger. På 75 sider med talrige illustrationer søger Jørgen Green, at give et bredt og letlæst billede af levevilkårene i Vordingborg i første halvdel af 1600-tallet. En tid, hvor der var ca. 700 indbyggere i byen. Bogen giver oplysninger om byens udseende, skatteansættelser, styre og ansatte (borgmester, kæmner, foged, skriver, vægter m.fl.), lensmænd på slottet og deres forhold til byen, forbrydelser og straffe, handel og håndværk med torv og marked, gilder og laug, sundhed og sygdom, fattigforhold osv.

En del af beskrivelserne er generel danmarkshistorie, og i nogle kapitler breder forfatteren sig også over middelalderen. Men han inddrager konstant lokale eksempler, hvor der er nogle. Et kapitel er viet til en omtale af den berømte præst Anders Arrebo, som tidligere havde været biskop i Trondheim før han kom til Vordingborg. Skoleforholdene (latinskole og dansk skole) er der også konkrete eksempler til. Fx blev 12 af latinskolens disciple bispist på slottet, og det fremgår af madplanen, at sild skulle være „basiskosten“ i 5 dage pr. uge. Mandag og fredag: sild og grød / tirsdag, onsdag og lørdag: sild og ærter. - Der afsluttes med stikordsregister og kilde-/litteraturliste.

Rundebakke

er navnet på en bakke på Knudshoved Odde, og navnet på en artikel i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992 (udkom først i 1994!). I artiklen redegør Bent Fugl Petersen for lokalitetens tilknytning til den ældre del af jægerstenalderen, og sætter bopladsen ind i en bredere, nordeuropæisk sammenhæng. Mange detaljerede plancher med flintredskaber ledsager teksten, der er henvendt til særlig interesserede. Litteraturliste og et tysk resumé afslutter denne videnskabeligt grundige artikel.

Toppede brosten

Undertitlen: Vordingborg 1920-1950 angiver, hvad det er for brosten som Verner Jensen skriver om i sin bog. Det er i øvrigt en H. C. Andersen beskrivelse af Algade, der har inspireret til titlen. Den 176 s. store bog er udgivet af Vordingborg Dagblad i begyndelsen af 1995, og forfatteren har benyttet 30 årgange aviser som hovedkilde, ligesom der bevidst er benyttet en kalejdoskopisk dagbladsstil. Det er først og fremmest borgerne i byen med deres liv og virke i hverdag og fest, som er beskrevet. Bogen har navregister, men intet stedregister.

Vordingborg voksede med nyt alderdomshjem, sygehus, børnesanatorium, kaserne, gymnasium og bibliotek i denne tid, samtidig med en udbygning af sindsygehospitalet Oringe, seminariet, el-forsyningen osv. El-værket på Masnedø var Europas mest moderne ved opstarten i 1940. Erhvervslivet med slagteri, garveri, jernstøberi og ny plastfabrik m.m. er ligeledes omtalt, og naturligvis kan man heller

ikke komme udenom jernbanerne, færgetrafikken og Storstrømsbroen, der blev indviet i 1937 som Europas længste bro. I forbindelse med en fyldig omtale af Besættelsestiden beretter forfatteren, hvad han selv kan erindre om tiden. Mindst 10% af indbyggerne i denne tid var tyskere, hvilket satte præg på byen!

Personalhistorie

Ud af tolv til bords

På eget forlag har Troels Foldager udsendt en erindringsbog på over 300 sider. Forfatteren bor nu i Slagelse, men sin barndom havde han på Storegade i Glumsø, hvor forældrene havde en broderiforretning. Tiden er 1926-1939, og da Troels Foldager var nr. 8 ud af en søskendeflok på 10, var der trængsel i soveværelset på 1. sal, hvor sengene stod ud fra væggene som i en sovesal. Der var ligeledes trængsel ved spisebordet; deraf bogens titel.

Erindringerne er levende skrevet, og selv om det familiære naturligvis er fremherskende, må de kunne optage lokale med interesse for den tids Glumsø. Særlig da 2/3 af bogen omhandler livet i stationsbyen i disse krisetider.

For at fremme aktualiteten er litteratur fra de første 3 mdr. af indeværende år medtaget. Hvis der intet årstal er nævnt, er udgivelsen sket i 1994. Enkelte „glemte“ bøger kan være fra 1993.

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Styrelsen

Allis Bro,
Fyrrevænget 5, Appenæs,
4700 Næstved,
tlf. 53 72 00 13. (formand)

Knud Skovbæk,
Svanegaardsvej 2,
4720 Præstø,
tlf. 53 79 61 42 (næstformand)

Jørgen Dalby,
Algade 78,
4760 Vordingborg,
tlf. 53 77 30 66. (kasserer)

Svend B. Jørgensen,
Præstrædet 6, Skelby,
4160 Herlufmagle,
tlf. 53 75 00 69. (sekretær).

Birgitte Bille Henriksen
Gl. Præstøvej 24,
4735 Mern,
tlf. 53 79 75 17.

Henning Jessen,
Havbakken 285, Enø,
4736 Karrebæksminde
tlf. 55 44 28 92.

Henning Nielsen,
Brøderupvej 24, Snesere,
4733 Tappernøje,
tlf. 53 76 53 65.

Bent Skærbæk
Rødstensvej 51,
4780 Stege,
tlf. 55 81 52 08.

Helle Schummel
Klostervej 1A, Vemmetofte
4640 Fakse
tlf. 53 71 03 59.

Jørn Farø
Bovangen 16
4660 St. Heddinge
tlf. 53 70 27 11 (suppleant)

Kurt Henriksen,
Bakkevej 9, Køng,
4750 Lundby,
tlf. 53 76 91 86 (suppleant).

Litteraturanmelder:

Lærer Svend C. Dahl,
Kalbyrisvej 113,
4700 Næstved,
tlf. 53 72 09 83.

Regnskabsfører:

Niels Juul Nielsen,
Glumsøparken 16, 1.tv.,
4171 Glumsø,
tlf. 53 64 65 25.

Ekspedition:

Ekspeditionen af årbøger og andre publi-
kationer sker ved henvendelse til samfun-
dets regnskabsfører.

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til Niels Juul Nielsen, Glumsøparken 16, 1. tv., 4171 Glumsø. Tlf. 53 64 65 25.

Årbøger: 1919-72
(send en søgeliste. Mange årgange er udsolgt).

Pris br. bd. 45,00 kr.
Medlemspris: 30,00 kr.

Årbøger: 1975-1982

Pris pr. bd. 50,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Årbøger 1983-1994

Pris pr. bd. 75,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

F. Vestergård:
Salget af Vordingborg Rytterdistrikt

Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Benny Christensen:
Skibsværft og flådebase

Pris: 50,00 kr.
Medlemspris: 30,00 kr.

Niels Hartmann:
Pottemageriet på Rødeled

Pris: 25,00 kr.
Medlemspris: 15,00 kr.

Claus M. Smidt:
Sjølunds fagre sletter

Pris: 40,00 kr.
Medlemspris: 25,00 kr.

F. Michelsen:
Det borgerlige Fugleskydnings Selskab
i Nestved 1797-1897.

Pris: 30,00 kr.
Medlemspris: 20,00 kr.

F. Michelsen:
Næstved 1870. Da banen kom til byen

Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

Morten Bredsdorff:
Grundtvig og Sydsjælland

Pris: 60,00 kr.
Medlemspris: 40,00 kr.

O. D. Lütken:
Præstø Amt 1839 (Indbundet)

Pris: 75,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

J. Ingemann Pedersen:
Susåen og Den danneskjoldske Kanal

Pris: 90,00 kr.
Medlemspris: 75,00 kr.

Agnete Jensen:
Højerup gamle kirke

Pris: 30,00 kr.
Medlemspris: 20,00 kr.

Anders Pedersen:
Sjællands Stifts Degnehistorie

Pris: 80,00 kr.
Medlemspris: 50,00 kr.

<i>Jørn Farø:</i> Farø, vej-over-ø	Pris: 90,00 kr. Medlemspris: 60,00 kr.

Ovennævnte priser er incl. moms, men ekskl. forsendelsesomkostninger.

